
Sborník

Československé

geografické

společnosti

*Ročník 88
1983*

2

ISSN 0231-5300

ACADEMIA PRAHA

SBORNÍK ČESKOSLOVENSKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI ИЗВЕСТИЯ ЧЕХОСЛОВАЦКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА JOURNAL OF THE CZECHOSLOVAK GEOGRAPHICAL SOCIETY

Redakční rada:

JAROMÍR DEMEK, VLASTISLAV HÄUFLER, VÁCLAV KRÁL (vedoucí redaktor), JOZEF KVITKOVIČ, MIROSLAV MACKA, LUDVÍK MIŠTERA, LUDVÍK MUCHA, PAVOL PLESNÍK, JOSEF RUBÍN (výkonný redaktor)

O B S A H

HLAVNÍ ČLÁNKY

J. Krejčí: K otázce stáří náplavů v nivě Dyje u Břeclavi	97
Zur Frage des Alters der Auesedimenten von Thaya	
M. Střída, P. Koreň: Těžký průmysl v geografickém prostředí Československa	107
Heavy industry in the Czechoslovak environment	
M. Pytlíček: Agrokomplex střední Moravy	115
Agrokomplex средней моравии	

ROZHLEDY

J. Bína: Politickogeografický přehled současného světa	127
The politico-geographical survey of contemporay world	
J. Korčák: Územní růst československých měst	139
Territorial growth of Czechoslovak cities	

GEOGRAFIE A ŠKOLA

K analýze osnov ekonomické geografie pro učitelství zeměpisu 5. — 12. ročníku (*S Mirvald*) 145 — Geografie terciární sféry v SSSR v teorii, praxi a výuce (*A. Wahla*) 147 — IX. greifswaldské geografické symposium (*J. Šupka*) 146.

ZPRÁVY

RNDr. J. Mojdl šedesáti lety (*L. Mucha*) 149 — A. Obermann šedesátníkem (*L. Mištera*) 149 — K životnímu jubileu dr. H. Hoškové (*L. Mištera*) 150 — 75 let od úmrtí J. Palackého (*D. Trávníček*) 150 — 150 let od narození F. von Richthofena (*D. Trávníček*) 151 — XI. kongres INQUA v Moskvě (*T. Czudek*) 152 — Symposium o pseudokrasu v ČSSR v Janovičkách u Broumova (*J. Demek, J. Kopecký*) 153 — Konference Mezinárodní kartografické asociace ve Varšavě 1982 (*A. Götz, V. Novák*) 155 — Geografická problematika na IX. mezinárodním Ekofilmu '82 (*J. Kolejka*) 157 — Zmízení geodetického a kartografického podniku v Praze (*A. Fišer*) 158 — Mezinárodní vyšší hydrologické kurzy při Moskevské státní univerzitě (*V. Kříž*) 160 — Erózia a protierózna ochrana pôd v Sibíri (*D. Zachar*) 161 — Zemědělství Třetího světa a energetická krize (*J. Korčák*) 163 — Druhý exemplář Komenského mapy Moravy z r. 1627 (typ A 1 a) nalezen (*L. Mucha*) 164.

SBORNÍK

ČESKOSLOVENSKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

ROČNÍK 1983 • ČÍSLO 2 • SVAZEK 88

JAN KREJČÍ

K OTÁZCE STÁŘÍ NÁPLAVŮ V NIVĚ DYJE U BŘECLAVI

J. Krejčí: *To the problem of age of the sediments in the Dyje River floodplain near Břeclav* — Sborník ČSGS 88:2:97—106 (1983). — On the basis of some osteological finds, among others of recent *Homo sapiens*, the age of which has been determined as young Holocene, further on the basis of older palaeontological finds of Würm age, as well as from the geomorphological and palaeoclimatological conditions the author makes conclusions as to the geomorphological development of the floodplain of the river Dyje (southern Moravia) and of its tributaries from Pleistocene to Holocene. He concludes that the sedimentation of sandy gravel composing the floodplains in question proceeded continuously from Pleistocene to Holocene and was not caused by the changes of climate.

1. Nález

V březnu r. 1982 provádělo středisko průzkumu Státního projektového ústavu obchodu v Brně výzkum základové půdy pro stavbu objektu restaurace „Beránek“ v Břeclavi, v Gottwaldově ulici č. 32, poblíž budovy Okresního národního výboru. Na lokalitě stojí stará budova a proto bylo nutno sondy umístit pouze ve dvoře za touto budovou. Tam byly situovány dva vrtů. Vrt S-1 byl umístěn ve vzdálenosti 3 m od konce střední osy průjezdu ve staré budově, tj. zhruba směrem k severovýchodu od průjezdu. Vrt S-2 byl umístěn ve vzdálenosti 8,5 m od sondy S-1 směrem k východoseverovýchodu. Větší počet sond nebylo možno na lokalitě provést pro nedostatek místa. Vzhledem k jednoduchosti geologických poměrů na staveništi bylo však možno výsledky obou sond považovat za dostatečný podklad pro úvodní projekt a bylo doporučeno, aby po zbourání staré budovy byly provedeny další kontrolní sondy.

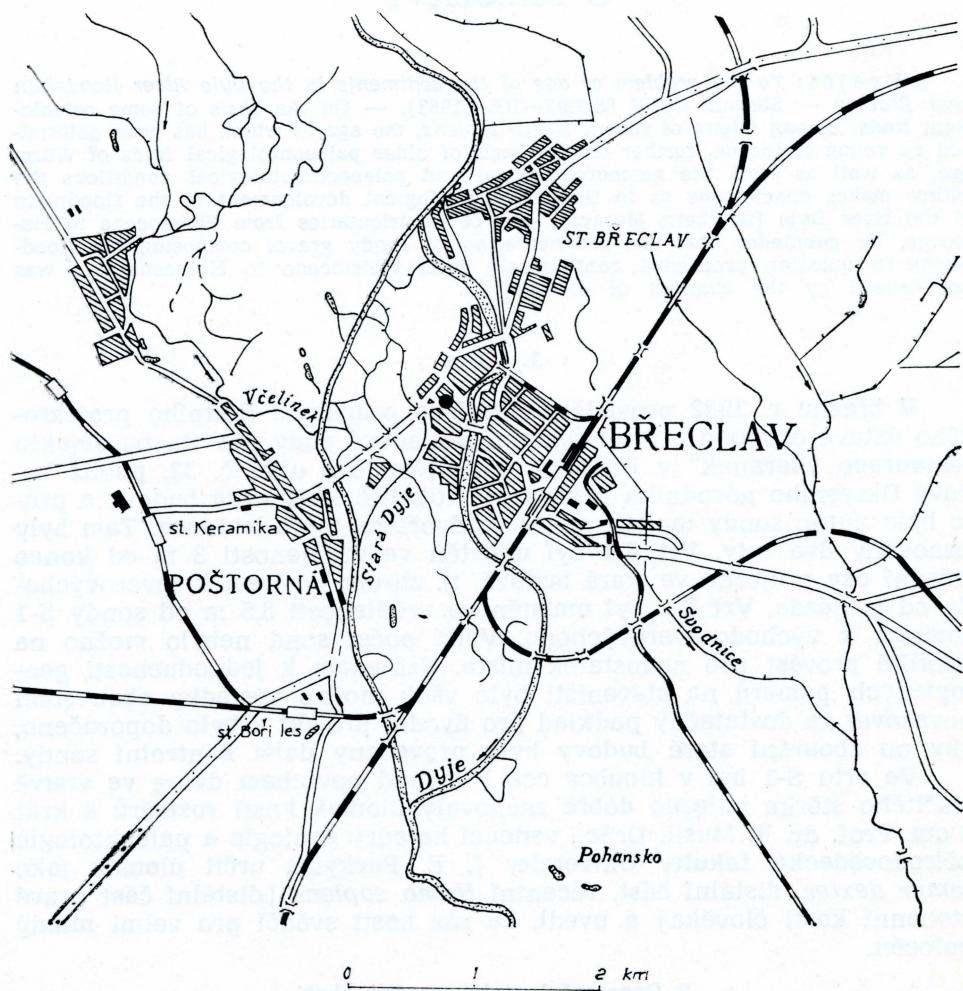
Ve vrtu S-1 byl v hloubce cca 5 m pod povrchem dvora ve vrstvě písčitého štěrku nalezen dobře zachovalý úlomek kosti rozměrů 8 krát 8 cm. Prof. dr. R. Musil, DrSc., vedoucí katedry geologie a paleontologie přírodovědecké fakulty Univerzity J. E. Purkyně, určil úlomek jako *femur dexter*, distální část, recentní *Homo sapiens* (distální část pravé stehenní kosti člověka) a uvedl, že ráz kosti svědčí pro velmi mladý holocén.

2. Geomorfologické poměry okolí

Po stránce geomorfologické leží místo osteologického nálezu v potíční nivě řeky Dyje, na říčním ostrově, který je po východní straně

obtíkán hlavním ramenem řeky, jehož dno leží cca 3–4 m pod povrchem nábřeží, která lemuje koryto řeky po obou jeho stranách. Po západní straně ostrova teče druhé říční rameno, jehož řečiště se skládá ze dvou částí, z části široké, která je zaplavována pouze za vysokých vodních stavů, a ze značně užší části protékané stále. Dno široké části řečiště leží zhruba v úrovni povrchu poříční nivy a je po obou stranách lemováno ochrannými hrázemi. Kromě toho se na ostrově mezi oběma aktivními rameny řeky vyskytuje několik vedlejších rámenných vyplňených stojatou vodou. Aktivní řečiště Dyje namnoze nesledují svůj původní směr, který měl četné zákruty, ale byla regulačními pracemi napřímena.

Poříční niva Dyje v prostoru Břeclavi je velmi široká. Její šířka měří většinou kolem 3,5 km, v jednom místě se pak rozšiřuje výběžkem

1. Situační mapka širšeho okolí Břeclavi. Místo nálezu kosti recentního *Homo sapiens* vyznačeného černou tečkou.

vybíhajícím k východu až na 5,0—5,5 km. Povrch poříční nivy v okolí města klesá ve směru od SSZ k JJV ze 159 m n. m. na 156 m n. m. a v intravilánu je zvýšen navázkami.

Krajina podél poříční nivy je na východní straně rovinatá nebo jen mírně zvlněná a zvedá se maximálé o 20 m nad úroveň poříční nivy. Terén při západní straně poříční nivy je vertikálně členitější. Od poříční nivy směrem k JZ se nejprve pozvolna, potom výrazně zvedá v páhorkatinu s nadmořskými výškami 180 až 188 m, tedy o cca 30 m nad úroveň poříční nivy.

Říční terasy nejsou podél poříční nivy Dyje v prostoru Břeclavi vyvinuty.

Vlivem těchto geomorfologických poměrů nemá terén v okolí Břeclavi ráz údolí v geomorfologickém smyslu, tj. tvar rýhy výrazně zahloubené do okolního území. Proto také používám temínu poříční niva místo obvykle užívaného názvu údolní niva.

Ráz údolí v geomorfologickém smyslu však měl prostor nynější poříční nivy Dyje v širším okolí Břeclavi v mladém pleistocénu, před tím, než údolní rýha, kterou Dyje vyhloubila v panonských a pontských jezerních sedimentech, byla vyplněna jejími naplaveninami. Toto údolí však bylo poměrně mělké, neboť baze říčních náplavů leží maximálně v hloubce kolem 12 m pod nynějším přirozeným povrchem poříční nivy. Ukazují to výsledky vrtů, které publikoval Z. Kouřil, např. vrty č. 1621, č. 1641 (Kouřil 1970c).

3. Geologické poměry místa osteologického nálezu

Vrty S-1 a S-2 ukázaly tyto sledy vrstev ve vyšších polohách místa osteologického nálezu:

V r t S - 1

Nadmořská výška ústí vrtu cca 157 m

- 0,00—2,00 m: Navážka (hlína, kamení, úlomky cihel)
2,20—3,40 m: Béžově hnědý polymiktní, ale převážně křemitý písek slabě hlinitý
3,40—4,30 m: Béžově hnědý polymiktní, ale převážně křemitý písek silně hlinitý, velmi vápnitý, soudržný
4,30—6,00 m: Říční štěrk z krystalických hornin, velikosti až 6 cm, s hrubým polymiktním pískem slabě hlinitým

Hladina podzemní vody byla naražena v hloubce 3,40 m, ustálila se v hloubce 3,20 m.

V r t S - 2

Nadmořská výška vrtu cca 157 m

- 0,00—0,90 m: Navážka (hlína, kamení, úlomky cihel)
0,90—1,70 m: Tmavohnědá jílovitá hlína hrubě písčitá, slabě vápnitá, měkká
1,70—3,30 m: Béžově hnědý polymiktní, ale převážně křemitý písek slabě hlinitý
3,30—4,30 m: Béžově hnědý polymiktní, ale převážně křemitý písek silně hlinitý, velmi vápnitý, soudržný
4,30—6,00 m: Říční štěrk z krystalických hornin, velikosti až 6 cm, s hrubým polymiktním pískem slabě hlinitým.

Hladina podzemní vody byla naražena v hloubce 3,30 m, ustálila se v hloubce 3,00 m.

Oba vrty tedy ukázaly, že geologické složení ve zkoumaném prostoru je v podstatě jednotné, jen s tím rozdílem, že ve vrtu S-1 nebyla zastížena vrstva tmavohnědé hlíny, patřící k svrchnímu souvrství říčních náplavů, jež je tvořeno povodňovými kaly. Tato vrstva byla v místě vrtu S-1 antropogenně odstraněna a v celém vertikálním rozsahu nahrazena navážkou, kdežto v místě vrtu S-2 byla odstraněna jen svrchní část vrstvy povodňových sedimentů.

Do větší hloubky než 6 m nebyly vrty vedeny, protože to pro daný účel nebylo potřebné.

Z jiných vrtů provedených v prostoru města Břeclavi je známo, že v podloží štěrkopískových nánosů řeky Dyje spočívají jemnozrnné pannonské sedimenty.

4. Geomorfologický a geologický význam osteologického nálezu

Hlavní význam osteologického nálezu v Břeclavi spočívá v tom, že zpřesňuje názor o době ukládání štěrkopískových sedimentů poříčních niv, které vyplňují přehloubené údolní rýhy pod úrovní den nynějších vodních toků v povodí Dyje.

Až do nedávné doby panoval názor, že v povodí řeky Moravy byly tyto štěrky a písky akumulovány v celé své mocnosti v pleistocénu. Jako první vyslovil tento názor pro řeku Svatku A. Rzechak na základě nálezu klu mamuta (*Elephas primigenius* Blum.), jenž byl objeven ve štěrkovně, která byla kdysi otevřena poblíž konečné stanice elektrické dráhy v Brně—Pisárkách. A. Rzechak ve zprávě o tomto nálezu sice udává, že štěrková vrstva, v níž kel spočíval, ležela poněkud výše než štěrky navrтанé pod poříční nivou Svatky v Žabovřeské kotlině, kde leží pod krytem povodňových sedimentů, domnívá se však, že přes rozdílnou výškovou polohu patří oba druhy štěrků k sobě (Rzechak 1915). R. 1930 napsal K. Zapletal, že „shoda diluvia jeskynního a povrchového vede k závěru, že štěrky a písky, v nichž dnes řeky vymírají, patří většinou období magdalénskému“ (Zapletal 1930), z čehož by plynulo časové zařazení na konec würmu.

Osteologické nálezy přímo z písčitých štěrků poříční nivy, svědčící pro uložení těchto sedimentů v pleistocénu, byly učiněny v poříční nivě Svatky u Modřic. Zprávu o nich podal R. Musil. Ve vzdálenosti asi 330 m na východ od levého břehu Svatky byla v nejsvrchnější části štěrkopískových sedimentů nalezena lebka *Megaloceros* sp., bez parohů a maxillární části, která patřila dospělému staršímu jedinci. Nedaleko místa nálezu této lebky byly vyzdvíženy i úlomky dvou sobích parohů, odlomené z lebky i s malou částí os parietale a os frontale, které pocházejí ze dvou starších sobích jedinců (Musil 1954).

K nálezu lebky *Megaloceros* sp. R. Musil připomíná, že ve Francii a ve Švýcarsku se tyto formy jelenů objevují naposledy v aurignacienu (který stratigraficky patří do interstadiálu würmu 1—2). Ale odvolávaje se na názor profesora vídeňské univerzity Abela, že ve střední Evropě je jejich výskyt možný i v magdalénienu, řadí R. Musil štěrkopísky pod úrovní nynějšího koryta Svatky do würmu 3.

Břeclavský nález kosterního pozůstatku recentního *Homo sapiens*,

pocházejícího z velmi mladého holocénu, ukazuje, že akumulace písčitých štěrků pod úrovní poříční nivy pokračovala v povodí Dyje plynule z mladého pleistocénu až do mladého holocénu. Máme zde tedy další důkaz, že souvislé štěrkopískové nánosy v přehloubených údolích pod nynějším povrchem poříčních niv vodních toků v povodí řeky Moravy se ukládaly ve dvou různých geologických obdobích.

První doklady tohoto sedimentačního vývoje poskytly četné archeologické a osteologické nálezy v písčitých štěrcích tvořících podloží povodňovým hlínám a jílům poříční nivy řeky Moravy u Ostrožské Nové Vsi, o nichž podal zprávu P. Havlíček. Při bagrování v pískovně Ostrožská Nová Ves byly z hlubších poloh písčitých štěrků (cca 8–10 m pod hladinou podzemní vody) vytěženy četné kosti pleistocenních savců a mamutí zuby (stoličky). V osteologickém materiálu byly zastoupeny tyto druhy, které určil O. Fejfar: mamut, kůň, pratur, *Megaloceros* sp., sob a nosorožec srstnatý. Všechny tyto druhy patří chladnomilné tundrové fauně, typické pro mladý pleistocén v Československu. Podle názoru O. Fejfara je pravděpodobné o společenstvo würmu 3.

Ve vyšších polohách písčitých štěrků, v hloubce 6–8 m pod povrchem poříční nivy, byla u letiště v Uherském Hradišti–Kunovicích nalezena zčernalá dubová zárubeň dveří a středověká podkova.

Ještě dříve než u Ostrožské Nové Vsi a u kunovického letiště byly v okolí Uherského Hradiště učiněny nálezy dokazující holocenní stáří vyšších poloh štěrkopískových sedimentů poříční nivy řeky Moravy. Byly to neolitické střepy, předměty lužické kultury, žároviště a inventář z doby říše velkomoravské.

Podle všech uvedených nálezů usoudil P. Havlíček, že sedimentace písčitých štěrků poříční nivy řeky Moravy probíhala plynule z würmu do holocénu (Havlíček 1976). Břeclavský nález podává další důkaz správnosti tohoto závěru i pro řeku Dyji.

5. Problém příčiny dlouhodobé akumulace písčitých štěrků

Během dlouhé doby akumulace písčitých štěrků poříčních niv v povodí řeky Moravy se podnebí několikrát změnilo. Podle Přehledných stratigrafických tabulek pleistocénu, které r. 1958 sestavil V. Ložek a které jsou přílohou k Naučnému geologickému slovníku z r. 1960 a 1961, probíhaly ve střední Evropě změny a výkyvy podnebí takto:

Würm 3: Podnebí velmi studené a suché, subarktického rázu.

Pozdní würm (= pozdní glaciál): Celkově mělo podnebí tohoto období chladně oceánský ráz, v němž se ale vyskytlo několik klimatických období a výkyvů rozdílného rázu. Byly to:

nejstarší dryas: studené klima;

böllingský výkyv: nepatrné oteplení;

starší dryas: ochlazení;

allerödský výkyv: mírné oteplení;

mladší dryas: silné ochlazení.

Preboreál: Plynulé oteplování a zvlhčování, průměrná teplota vzduchu zpočátku podstatně nižší než v nynější době, a to o 5 i více stupňů C.

Boreál: Velké oteplení, teplota vzrůstala rychleji než vlhkost, takže podnebí mělo suchý pevninský ráz s dlouhým teplým létem a průměrná teplota vzduchu byla posléze až o 2 °C vyšší než v nynější době.

Starší atlantik: Plynulé zvlnění, podnebí nabyla posléze oceánického rázu, průměrná teplota byla ve vrcholném úseku tohoto období až o 3 °C vyšší než nyní.

Mladší atlantik: Vlhké podnebí, postglaciální klimatické optimum.

Subboreál: Poměrně suché a teplé podnebí s několika drobnými výkyvy, největší vysušení v druhé polovině období, průměrná teplota vzduchu až o 1–2 °C vyšší než nyní.

Subatlantik: Klimatický zvrat: náhlé zhoršení podnebí s přívalovými dešti a ochlazením, podnebí dostává opět oceáničtější ráz, teplota vzduchu stejná, v některých úsecích tohoto období snad i poněkud nižší než v nynější době.

Subrecent: Výrazné vysušení podnebí, které dostává kontinentálnější ráz; zvětšuje se rozdíl ve vlhkosti mezi lesnatými horami a odlesněnými rovinami.

V hlavních rysech podobný popis klimatických změn v postglaciálu je obsažen v Bioklimatologickém slovníku (Krečmer a kol. 1980).

Přes všechny tyto klimatické změny a výkyvy akumulace písčitých štěrků plynule pokračovala a řečiště se zvedala. V této skutečnosti je třeba spatřovat jeden z důkazů, že aggradace písčitých štěrků vyplňujících přehloubená údolí pod nynějším povrchem poříčních niv v povodí řeky Moravy nebyla podnícena klimatickými vlivy.

Druhý důkaz o tom podává geomorfologický ráz tělesa štěrkopískových sedimentů poříčních niv jak v povodí řeky Dyje, tak i na řece Moravě, a to tím, že maximální mocnost v příčných řezech tímto tělesem je v různých, od sebe značně vzdálených úsecích toku přibližně stejná.

Tak např. ve vrtu č. 1621 (Kouřil 1970c), provedeném při levém břehu řeky Dyje ve vzdálenosti cca 6 km jihovýchodně od Břeclavi, měřila mocnost štěrkopískových sedimentů 9 m a v rvtu č. 1641, umístěném rovněž při levém břehu Dyje ve vzdálenosti cca 9 km jihovýchodně od Břeclavi, byla zjištěna mocnost štěrkopískového tělesa poříční nivy 11 m. V okolí nalezu lebky *Megaloceros* sp. v Modřicích leží baze hrubozrnných štěrků 7,5 m pod hladinou řeky Svatky (Musil—Valoch—Nečesaný 1954). Podle M. Lukniše souvrství štěrkopísků poříčních niv řek Jihlavu, Svatku, Svitavu a Jevišovku mají mocnost asi 10 m (Lukniš 1968), a podle A. Zemana (1973) dosahují fluviální štěrkopísky ve dně údolních niv Dyjskosvrateckého úvalu průměrné mocnosti 8 m. Při sondování pro stavbu Brněnské přehrady v průlomovém údolí řeky Svatky mezi Bystrckou a Kníničskou kotlinou bylo zjištěno, že největší mocnost štěrkopísků tam měří 8,30 m (Woldřich 1927). V okrajových částech přehloubených údolních rýh jsou mocnosti štěrkopíscitých těles menší než maximální zjištěné hodnoty, poněvadž štěrkopískové sedimenty vyplňují v podstatě konkávní tvar příčného profilu přehloubených údolních brázd.

Vzdálenost od vrtu č. 1641, umístěného jihovýchodně od Břeclavi, až po Brněnskou přehradu měří podél linie poříčních niv Dyje a Svatky zhruba 75 km. Na tuto značnou vzdálenost nebylo sondami zjištěno žádné zvětšování mocnosti štěrkopískového tělesa směrem proti proudu.

To znamená, že nebyla zjištěna divergentní aggradace, která vodnímu toku slouží k tomu, aby si zvýšil svůj spád a tím zvětšil svou transportační schopnost, která se na původním mírnějším sklonu řečistě stala z nějakých příčin nedostatečnou pro dopravu splavenin.

Také na řece Moravě nebylo zjištěno pravidelné vzrůstání mocnosti tělesa štěrkopísků, vyplňujících přehloubené údolí pod poříční nivou, směrem proti proudu. Velmi názorně to ukazuje „Podélný profil údolní nivou řeky Moravy“, sestrojený Z. Kouřilem, který je přílohou 6.1 jeho díla o podzemních vodách údolí řeky Moravy (Kouřil 1970b). Jak autor sděluje v prvním svazku tohoto díla, podélný profil není veden středem údolní nivy, ani podél dnešního koryta řeky Moravy, ale probíhá zhruba místy největších mocností kvartérních sedimentů. Délka podélného profilu od vrty č. 1656, umístěného ve vzdálenosti cca 3 km severozápadně od obce Sekule na Slovensku, až po vrt č. 0014, situovaný cca 0,5 km jižně od Bohutína na severní Moravě, měří cca 207 km.

Štěrkopískové těleso poříční nivy řeky Moravy má na této vzdálosti tvar ve svislému směru velmi složitý. V podélném profilu jsou úseky s mocností štěrkopískového tělesa v průměru 4–7 m náhle vystřídány úseky rázu depresí, v nichž se mocnost kvartérních písčitých štěrků prudce zvyšuje, aby se potom v následujícím, dále proti proudu a mimo depresi ležícím úseku opět snížila. V jižnějších depresích se mocnost štěrkopískového tělesa zvyšuje až na cca 10 m, naproti tomu v severnějších úsecích, v okolí Litovle a Mohelnice, dosahuje mocnost kvartérních písčitých štěrků několika desítek metrů. Největší mocnosti kvartérních štěrkopísků pod úrovní poříční nivy, měřící až 200 m, byly zjištěny vrty u Zábřeha, v hluboké depresi v podložních horninách kvartéru, která sahá na sever až k Bohumínmu a na jihu se spojuje s mělkými depresími v okolí Mohelnice, prostírající se na jih až k Lošticím a Moravičanům. V zábřežské části deprese leží podloží kvartérních štěrkopísků až 203 m pod povrchem poříční nivy řeky Moravy (vrt č. 0074 — Kouřil 1970b, c), ale severní okraj deprese v okolí Bohutína se zvedá až na úroveň 5,20 m pod povrchem poříční nivy, přičemž štěrkopískové sedimenty tam mají mocnost 4,50 m (vrt č. 0014 — Kouřil 1970c). Jižní okraj mohelnické části deprese u Moravičan se zvedá až na úroveň kolem 6–7 m pod povrchem poříční nivy a kvartérní štěrkopísky tam mají mocnost 2,60 až 5,50 m (vrty č. 0163, č. 0165, č. 0166 — Kouřil 1970c). Deprese pod úrovní poříční nivy řeky Moravy jsou velmi pravděpodobně tektonického původu.

V jižnějších úsecích toku řeky Moravy, ležících mezi depresemi, se maximální mocnost štěrkopíscitého tělesa pohybuje kolem 6–8 m. Tak např. ve vrtu č. 1523, který byl proveden východně od Týnce na Hodonínsku, byla zjištěna mocnost štěrkopísků kvartérního stáří 6 m, ve vrtu č. 1613, umístěném západně od obce Brodské, mělo štěrkopískové těleso mocnost 7,60 m apod. (Kouřil 1970b, c).

Jestliže tedy mocnost těles písčitých štěrků pod poříčními nivami řek Dyje, Svatky a Moravy nevzrůstá směrem proti proudu těchto řek, znamená to, že se spád těchto toků vlivem sedimentace nezměnil. Z toho plyne, že aggradace nebyla vyvolána tím, že na původním spádu se transportační schopnost těchto řek z nějakých příčin stala nedostatečnou k dopravě splavenin. Aggradace tedy nesloužila k tomu, aby si řeky zvýšením spádu zvětšily svou transportační schopnost.

Proto je třeba z úvah o příčině aggradace těchto toků v době od

würmu 3 po holocén vyloučit klimatické vlivy. Aggradace způsobená klimatickými vlivy má totiž vždy ráz divergentní aggradace, která se projevuje vzhůrstem mocnosti štěrkopískového tělesa směrem proti proudu. Klimaticky podmíněná aggradace vzniká buď proto, že vlivem změny podnebí k větší suchosti se zmenšila vodnost toků, nebo proto, že vzrostlo množství a zrnitost splavenin, nebo z obou těchto příčin. Účelem divergentní aggradace pak je, aby vodní tok zvýšením spádu získal v nových podmírkách potřebnou transportační schopnost (srov. např. Sparks 1961).

Není-li tedy z uvedených důvodů možno považovat klimatické změny za příčinu dlouhodobé plynulé akumulace štěrkopísků poříčních niv v povodí řek Dyje a Moravy, je třeba uvažovat o příčině jiné.

Podle mého názoru je třeba vidět tuto příčinu ve vázanosti činnosti vodních toků na pohyby jejich místních erozních bází. Pro řeku Moravu a jejím prostřednictvím i pro Dyji je místní erozní bazí Dunaj. A u Dunaje bylo prokázáno již dříve, že akumulace štěrkopísků pod nynějším korytem řeky v okolí Vídně probíhala plynule z mladého pleistocénu do holocénu. Důkazy toho jsou nález zbytků mamuta (*Elephas primigenius*) u Sührenbrunnu, nález střepů a kostí ve štěrcích ve dně dunajského kanálu ve III. vídeňském okresu, nález bronzové čepele v dunajských štěrcích u Jedlesse (Grill—Küpper 1954). Zvyšování řečiště Dunaje akumulací štěrkopísků nutně vyvolalo ukládání štěrkopísčitých splavenin a zvyšování řečiště řeky Moravy, poněvadž ta musela dosáhnout úrovně své místní erozní základny. A podobně Dyje musela akumulovat písky a štěrkopísky, aby se její řečiště zvedalo úměrně zdvihu řečiště řeky Moravy, která je její místní erozní základnou, atd.

Příčinou akumulace Dunaje od würmu do holocénu bylo podle mého názoru dodnes trvající tektonické klesání oblasti nynější Podunajské nížiny (Podunajské roviny ve smyslu regionálního geomorfologického členění Slovenské socialistické republiky, provedeného E. Mazúrem a M. Luknišem r. 1980) mezi Děvínskou a Vyšehradskou bránou a tektonický zdvih Maďarského středohoří (Vaškovský 1967; Lukniš 1968).

Příčinou hloubkové eroze, která vytvořila přehloubená údolí pod nynějšími poříčními nivami Dunaje, řeky Moravy a jejích přítoků, bylo pravděpodobně urychlění tektonického klesání oblasti nynější Podunajské roviny, které Dunaj nestačil vyrovnávat přinosem materiálu a byl proto přinucen k hloubkové erozi v prostoru Děvinské brány. Svědčí o tom přítomnost údolního zářezu pod poříční nivou Děvinské brány, která, jak uvádí M. Lukniš (1968), je vyplněna nánosy štěrků a písků mocnými 10 až 15 m. Snížení řečiště Dunaje v místech soutoku s řekou Moravou pak nepochybňě vyvolalo hloubkovou erozi řeky Moravy a jejích přítoků.

L iteratura

- GRILL R., KÜPPER H. a kol. (1954): Erläuterungen zur geologischen Karte von Wien 1 : 75 000. 138 str., Geologische Bundesanstalt, Wien.
- HAVLÍČEK P. (1976): Osteologické nálezy v nivě řeky Moravy u Ostrožské Nové Vsi. — Geologický průzkum XVIII : 5:156—157.
- KOURIL Z. (1970a): Podzemní vody údolí řeky Moravy. Svazek I., 221 str. — Studia geographica 10. Geografický ústav ČSAV, Brno.
- KOURIL Z. (1970b): Podzemní vody údolí řeky Moravy. Svazek II., (Grafické přílohy). — Studia geographica 10. Geografický ústav ČSAV, Brno.

- KOUŘIL Z. (1970c): Podzemní vody údolí řeky Moravy. Svazek III., 245 str. — Studia geographica 10. Geografický ústav ČSAV, Brno.
- KREČMER V. a kol. (1980): Bioklimatologický slovník terminologický a explikativní. 242 str., Academia, Praha.
- LUKNIŠ M. (1968): Geomorfologie čs. Karpat (In Československá vlastivěda, díl I., svazek 1. Příroda, str. 387—434). Orbis, Praha.
- MAZÚR E., LUKNIŠ M. (1980): Regionálne geomorfologické členenie (In Regionálna geografická syntéza Slovenskej socialistickej republiky). Geografický ústav SAV, Bratislava.
- MUSIL R., VALOCH K., NEČESANÝ V. (1954): Pleistocenní sedimenty okolí Brna. — Anthropozoikum 4 : 54:107—168.
- RZEHAK A. (1915): Geologische Ergebnisse einiger in Mähren ausgeführten Brunnenbohrungen. — Verhandlungen des Naturforschenden Vereines in Brünn LIV:51—93. Brno.
- SPARKS B. W. (1961): Geomorphology. 3. vyd., 371 str., Longmans, Green and Co. LTD, London.
- VAŠKOVSKÝ I. (1967): Kvartérní nížinné oblasti (In Regionální geologie ČSSR, II. díl, 2. svazek, str. 593—624). Academia, Praha.
- WOLDŘICH J. (1927): Geologický posudek o projektované přehradě na Svatce u Kyňáček na základě provedených sond a vrteleb. 18. ledna 1927.
- ZAPLETAL K. (1930): Morfologický vývoj země Moravskoslezské (In: Československá vlastivěda, Díl I. Příroda, str. 47—57, Sfinx, Praha).
- ZEMAN A. (1973): Současný stav výzkumu pleistocenních fluviálních sedimentů v Dyjsko-svrateckém úvalu a jejich problematika. — Studia geographica 36:41—62. Geografický ústav.

Zusammenfassung

ZUR FRAGE DES ALTERS DER AUESEDIMENTE DER THAYA

Die Forschungstelle der Staatlichen Projektanstalt des Handels in Brünn führte im März 1982 Sondierungsarbeiten durch an einer Baustelle in der Stadt Břeclav, Gottwaldstraße 32. Vom geomorphologischen Standpunkt aus befindet sich die Baustelle in der einige Kilometer breiten Aue der Thaya. In der 6 m tiefen Bohrung S-1 wurde in einer Tiefe von ungefähr 5 m in sandigen Schottern ein Knochenbruchstück gefunden. Professor Dr. R. Musil, DrSc., Leiter des Katheders der Geologie und Paläontologie an der Universität J. E. Purkyně in Brünn, beurteilte diesen Knochen als *Femur dexter*, distaler Teil, rezentler *Homo sapiens*, sehr junges Holozän. Die sandigen Schotter erreichen maximale Mächtigkeit (im Querschnitt) von 9—11 m und sind von einer nicht allzusehr dicken Schicht von feinkörnigen Auesedimenten bedeckt. Das Liegende der sandigen Schotter wird von feinkörnigen pliozänen Sedimenten gebildet, in denen die Thaya im jungen Pleistozän vor der Ablagerung der sandigen Schotter eine bis 12 m tiefe Erosionsfurche ausgehölt hat.

Auf Grund von paläontologischen Funden in analogen, unter der Aue des Flusses Svatka liegenden sandigen Schottern (*Elephas primigenius* Blum., *Megaloferos* sp., Renttier) herrschte die Ansicht, daß solche Sedimente in den Tälern von Südmähren in ihrer ganzen Mächtigkeit in der Würmzeit (Würm 3) abgesetzt worden sind. Der Fund von Břeclav bezeugt aber, daß der Ablagerungsvorgang ununterbrochen vom jungen Pleistozän in das junge Holozän verlief.

So kommen wir für das Stromgebiet der Thaya zu demselben Schluß, den schon im Jahre 1976 P. Havlíček für die March auf Grund von paläontologischen und archäologischen Funden in den sandigen Schottern unter der Aue in der Umgebung von Ostrožská Nová Ves ausgesprochen hat.

Es entsteht natürlich die Frage nach der Ursache der so lange andauernden Aufschüttung der die Erosionsfurchen unter den Auen der March, der Thaya und der Svatka ausfüllenden sandigen Schotter. Aus zwei Gründen geht es hervor, daß diese Ursache nicht auf den Klimaänderungen beruhte.

Der eine Grund besteht in der Tatsache, daß die Aufschüttung ungeachtet der zahlreichen Klimaänderungen und Klimaabweichungen fortsetzte, die sich im Postglazial in Mitteleuropa ereigneten.

Der zweite Grund folgt aus dem geomorphologischen Charakter des Aufschüttungs-

körpers der sandigen Schotter. Und zwar in dem Sinn, daß die größte Mächtigkeit im Querschnitt dieses Körpers unter den Aue der Thaya und der Svratka auf Zehnern von Kilometern, und unter der Aue der March auf Hunderten von Kilometern ohne Änderung bleibt.

Aus klimatischen Gründen wird nämlich ein Fluß zur Aufschüttung in dem Fall gezwungen, wenn sein ursprüngliches, unter bestimmten klimatischen Bedingungen geformtes Gefälle in neuen klimatischen Verhältnissen (z. B. infolge der Verminderung der Wasserführung) zu klein ist, um dem Flusse die notwendige Transportfähigkeit zu gewähren. Um die den neuen Verhältnissen angepaßte Transportfähigkeit zu gewinnen, muß der Fluß sein Gefälle mittels Aufschüttung auf die Weise vergrößern, daß die Mächtigkeit der abgelagerten Massen flußaufwärts stetig zunimmt.

Der Ansicht des Verfassers nach liegt die Ursache der von Würm aus bis in das junge Holozän fortschreitenden Aufschüttung der südmährischen Flüsse in der Ablagerungstätigkeit der Donau, die für diese Flüsse die lokale Erosionsbasis bildet. Die Aufschüttungstätigkeit der Donau in diesem Zeitabschnitt wurde sehr wahrscheinlich hervorgerufen durch die Senkung der Donauniederung östlich der Kleinen Karpaten und durch die Hebung des Ungarischen Mittelgebirges.

Abbildung: Die breitere Umgebung des Fundortes. Der Schwarze Ringel bezeichnet die Lage des Fundortes.

MIROSLAV STŘÍDA, PAVOL KOREŇ

TĚŽKÝ PRŮMYSL V GEOGRAFICKÉM PROSTŘEDÍ ČESKOSLOVENSKA

S jednou barevnou mapou v příloze

M. Střída, P. Koreň: *Heavy industry in Czechoslovak environment.* — Sborník ČSGS 88:2:107—114 (1983). — The application of geographical research to the regional planning problems can be very useful for national economy. One of the results of cooperation between Institute of Geography of Czechoslovak Academy of Sciences and Regional Planning Department of Federal Ministry of Metallurgy and Heavy Engineering is the Collection of maps (in the 1 : 1 mil. scale) dealing with Regional structure of Czechoslovak economy, Water resources, Environmental factors, Manpower development to 2 000, Railway output and Location of metallurgy and heavy engineering industry. Some new progressive cartographical methods have been developed.

V československé geografii má bohaté tradice regionální výzkum spojený s tematickým mapováním. V období 1981—1985 byl rovněž zařazen do státního plánu základního výzkumu dílčí úkol *Soubor tematických map a jeho vyjadřovací prostředky* (STM) v rámci hlavního úkolu „Země, dálkový průzkum a kartografické modelování“. Geografický ústav ČSAV jako koordináční pracoviště tak navázal na dřívější úspěšné výsledky mapové tvorby v šedesátých letech, spojené s vydáváním dnes již proslulého mapového díla *Atlas Československa* (1966).

Při práci na národním atlase, společném díle řady československých geografů, kartografů a dalších odborníků, vyvstalo množství geografických, kartografických, polygrafických a jiných problémů, které bylo třeba řešit průběžně, v termínech jeho zpracování. Zároveň se objevily naléhavé teoretické, metodologické i praktické otázky, na něž nebylo možno se soustředit ihned, ale až s postupem času. Ty z nich, které dosud zůstávají otevřené, je možno mimo jiné řešit právě nyní, v rámci STM, který je dostatečně flexibilní, aby se mohl přizpůsobovat vznikajícím tematickým potřebám, postupu modernizace a inovace kartografických pracovních metod, který vyplývá z rychlého vývoje této discipliny.

Práce zařazené v úkolu STM vycházejí z výsledků a zkušeností dosavadních výzkumů, získaných zejména v rámci řešení úkolů geografické regionalizace, potenciálu krajiny a prací provedených k národnímu atlasu. Mají postihnout vztahy a regionální souvislosti složek a faktorů přírodního a socioekonomického prostředí v geografických vědách i mimo ně, které by bylo možno využít i při plánování a řízení národního hospodářství. STM zároveň funguje jako otevřený systém, aby mohl

plynule reagovat na nové podněty a požadavky přicházející z praxe i na využívání nově vyvíjených metod a kartografických interpretačních prostředků, např. na introdukci automatického kartografického systému DIGIKART.

Československá vláda schválila (31. 5. 1979) rámcový program práce na dlouhodobém výhledu rozvoje národního hospodářství do roku 2000. Racionalizace a intenzifikace by měla pronikat do všech fází reprodukčního procesu, mimo jiné i při maximálním využití potenciálu všech československých oblastí, při zlepšování životního prostředí a jeho ochraně proti negativním vlivům rozvoje výrobních sil. Těžiště práce na dlouhodobém výhledu leží především na centrálních orgánech, hlavně pokud jde o komplexní programy a rozvojové koncepce základních odvětví národního hospodářství, racionální rozmístění pracovních sil a rozvoj oblastí.

V konkrétních podmínkách naší ekonomiky má mimořádný význam právě dlouhodobý výhled rozvoje oblastí, zpracovaný ve vazbě na prognózy demografického vývoje, prognózy získávání využitelných zdrojů nerostných surovin, prognózy vývoje vodohospodářských podmínek i možností přepravy materiálů a výrobků. Zvládnutí těchto problémů si vyžaduje podstatně zvýšit stupeň poznání existujících i perspektivních možností, zároveň však i bariér ekonomického růstu v naší krajině. Komplexní řešení závažných územních a oblastních problémů souvisejících s dlouhodobým rozvojem československé ekonomiky je základním předpokladem pro zajištění nejvhodnějšího rozdělení výrobních sil, které by zabezpečovalo účelné využívání daného i výhledového krajinného a sociálně ekonomického potenciálu oblastí. Cílové programový přístup aplikovaný na základě prověřených poznatků vědy a praxe by měl představovat základní pracovní metodu především v oblastním plánování. V současné době však stále nejsou v dostačující míře k dispozici práce informující vhodnými formami o oblastních podmínkách dalšího rozvoje do roku 2000.

V letech 1981—1982 byl zařazen do výše uvedeného úkolu SPZV nový problém, který vyplynul z požadavků resortu federálního ministerstva hutnictví a těžkého strojírenství (FM HTS) na spolupráci s Československou akademii věd v oboru regionálního plánování. V rámci dohodnuté spolupráce odbor oblastního plánování FM HTS požádal Geografický ústav ČSAV o součinnost na díle nazvaném „Prognóza vybraných oblastních faktorů rozvoje národního hospodářství se zvláštním zřetelem na potřeby resortu hutnictví a těžkého strojírenství“. Postupně se zájem soustředil na zpracování účelového souboru geografických map, které svoji tematikou kartograficky přispívají k souborným perspektivním plánům regionálního vývoje výrobních, výzkumných a řídících jednotek resortu. Použitá metoda zpracování nepřipouští sice plné technicko ekonomické hodnocení výrobně technického a pracovně ekonomického potenciálu. Formou vybraných ukazatelů však slouží v první fázi rozhodovacího procesu, i jako důležitý nástroj variantního plánování. Výhodou zvolené metody práce je, že její výsledky s rychlou, pohotovou a poměrně vysokou vypovídací schopností mohou využívat vedoucí pracovníci centrálních orgánů při své každodenní práci. Mapový soubor s doprovodnými texty by měl být využíván v plné, postupně zpřesňované míře pro výhledy a plánování rozvoje sledovaných odvětví

do té doby, než bude překonán aktuálnějšími či dokonalejšími podklady, teoreticky až do roku 2000, fakticky při přípravě 8. pětiletky. Měl by přispívat k objektivnějšímu posuzování vzájemných vazeb zobrazovaných prvků v zájmu rozvoje hutnictví a těžkého strojírenství, při využívání omezeného ekonomického potenciálu československého hospodářství, aniž by docházelo ke zhoršování životního prostředí.

Vzhledem k uvedeným požadavkům byla zvolena netradiční forma tvorby map barevným tiskem na transparentní folie se zabudovaným nuceným systémem lícování. Toto řešení náročné na použitý materiál a zejména na kvalitu kartografické práce, umožňuje dosáhnout potřebného efektu snížením počtu map, což operativně nahrazuje logická řada kombinací zobrazených prvků v prostorové lokalizaci. Bylo mu ovšem třeba uzpůsobit výběr geografických podkladů, zpracování autorských originálů, volbu vyjadřovacích prostředků i celou technologii barevné kartografické tvorby jednotlivých tematických map.

Bыло stanoveno zpracovat mapový soubor několika vybraných oblastních faktorů rozvoje a územní delimitace československého národního hospodářství. I když tento soubor přihlíží do jisté míry k potřebám jednoho z vedoucích průmyslových resortů a jeho problematika se pohybuje v oboru geografie průmyslu, je jeho význam mnohem širší. Mapy jsou sestaveny pro celé státní území v jednotném měřítku 1 : 1 mil., formátu mapového rámu 80 × 43 cm, kromě úvodního kartodiagramu, pro nějž se ukázalo jako vhodnější měřítko 1 : 1 500 000. Vícebarevné mapy jsou vytištěny jednak na bílém mapovém papíru, jednak na transparentních foliích (durofolové série) k dosažení vzájemné konfrontace průhledem. Soubor je i s titulním listem zavřen do tvrdých desek formátu 87 × 50 cm kolíčkovým systémem, který umožňuje jednoduchou manipulaci zvolených kombinací map vzájemného překrývání zobrazených prvků.

Autorské originály sestavili pracovníci Geografického ústavu ČSAV v úzkém kontaktu s odborem oblastního plánování FM HTS, z podkladových materiálů ČSAV, ministerstva, federálního statistického úřadu a z dalších zdrojů. Hlavním řešitelem úkolu je P. Koreň, ředitel OOP FM HTS. Funkcí odborného odpovědného řešitele pověřil ředitel GÚ ČSAV M. Horovou. Kartografické originály jednotlivých map zhotoval Vojenský zeměpisný ústav technikou rytiny, kresbou, částečně i s využitím AKS DIGIKART, s přispěním pracovníků katedry mapování a kartografie stavební fakulty ČVUT. Vytištění mapového souboru v omezeném nákladu 100 kusů provedla Slovenská kartografia, n. p., za přispění n. p. Kartografie.

Jednotlivé tematické mapy je třeba alespoň stručně charakterizovat, i když jejich vzájemné uspořádání v souboru může být různé, protože se řídí podle potřeb odborného zájmu.

Vybrané faktory životního prostředí v ČSSR

Z hlediska geografického prostředí můžeme tuto mapu považovat v jistém smyslu za základní, protože naznačuje existující meze v krajině, které by měl těžký průmysl respektovat ve svém dalším vývoji; zvláště tehdy, pokud je už místy překročil. V rámci našich možností uvádíme proto aspoň tuto mapu v příloze v originální barevné verzi.

Vybrané pozitivní i negativní geofaktory životního prostředí se při

vzájemné regionální návaznosti v zásadě rozdělují do tří skupin. Měřítko sice neumožnuje podrobnou analýzu, mapa zato podává instruktivní, souborný pohled. Autoři jednotlivých sledovaných prvků se snažili věrně zakreslit zjištěné skutečnosti a nepřekročit přitom limity kartografických vyjadřovacích schopností, což bylo značně obtížné zejména v některých exponovaných oblastech.

Pozitivním faktorem životního prostředí, který se váže zvláště na půdy, je *produkční schopnost zemědělských oblastí*. Přes značné investice do zemědělského půdního fondu i jinde, nejcennější produkční zemědělské oblasti, které je třeba především chránit před devastacemi všeho druhu zůstávají v Polabí, v moravských úvalech, v Podunajské nížině a v přilehlých územích. Ohrožením půd, popřípadě i ovzduší, jsou *odkaliště a deponie* pevného odpadu, jejichž výběr mapa přináší. Státem chráněných velkoplošných krajinných území je v Československu celá řada. Rozlišeny jsou *národní parky* a *chráněné krajinné oblasti*, včetně připravovaných.

Vodstvo a jeho ochranu nelze pominout v komplexu životního prostředí i když zde bylo možno jen schematicky zachytit *vodárenské nádrže, znečištění vodních toků* a rozsáhlejší oblasti *ochrany vodních zdrojů* a minerálních vod. (Podrobnější obraz hydrologického prostředí poskytuje mapa vodních zdrojů.)

Areály nadnormativního stupně *znečištění ovzduší* prašným spadem jsou rozptýleny téměř po celém území republiky. Mezi nimi vynikají zvýšené koncentrace exhalátů kolem tepelných elektráren, chemických a hutních závodů v Mostecké a Sokolovské pánvi, v pánevích plzeňské a ostravské, v okolí Prahy, Brna, Bratislavы a Košic, na horní Nitře, ve Žiarské kotlině a jinde. Prašný spad doplňují území nadnormativních exhalací škodlivých plynů, kde jsou rovněž postiženy především Podkrušnohoří, Ostravsko a Žiar nad Hronom. Posledním klimatickým faktorem, který zachycuje mapa životního prostředí, jsou tzv. *areály sníženého rozptylu atmosférických příměsí*. Tyto špatně větrané kotliny, páne, úvaly a jiné terénní deprese nezřídka zasahují opět do exponovaných území, např. do páneví ve stínu Krušných hor.

Vodní zdroje v ČSSR

Zdroje podzemních a povrchových vod byly zvoleny jako přednostní, potenciálně limitující faktor z přírodních podmínek našeho geografického prostředí pro sledované období. Mapa zachycuje existující a perspektivní *chráněné oblasti podzemních a povrchových vod* a tím vlastně představuje nejcennější vodohospodářské celky na našem území (oblasti české křídy, Žitný ostrov a další), které je třeba ochránit před kontaminacemi. Na Slovensku, v západních Čechách a jinde jsou rozlišena i početná ochranná pásmá minerálních a léčivých vod.

Značná pozornost se věnuje vodním tokům jako významným současným i výhledovým zdrojům vody na území, jehož podzemní zásoby vod často již nepostačují potřebám. Na nich jsou znázorněny vodárensky využívané a ostatní důležitější *vodní nádrže*. Vedle těch, které dnes fungují, se rozlišují nádrže budované a projektované do roku 2000, i některé, s nimiž se počítá v příštím století.

Podle kyslíkového režimu určujícího stupeň znečištění vody v těch jsou rozdeleny sledované úseky řek a potoků do tří skupin jakosti vody (I., II., III. + IV. stupeň). Labe s Vltavou, Morava, Váh a další naše hlavní řeky patří mezi silně až velmi silně znečištěné toky. Velká přehradní díla na nich slouží jako odkalovací nádrže a přispívají tak k částečnému zlepšení kvality jejich vody. Z větších řek jen Otava, Jizerá, Jihlava, zčásti Hron, Hornád a další jsou méně znečištěny. Např. vliv řeky Jizery je natolik pozitivní, že se příznivě projevuje i na úseku Labe od jejího ústí v Toušeni až po Neratovice.

Regionální struktura československého hospodářství

Úvodem bylo třeba znázornit územní strukturu hlavních sektorů a odvětví československého národního hospodářství v přehledném regionálním rozložení. Šrafováné dvoubarevné terče s výšečemi ukazují vzájemně srovnatelné poměry v krajích, v Praze a v Bratislavě. Kartogram je doplněn diagramem ekonomické struktury Slovenské socialistické republiky, České socialistické republiky a celého Československa. Regionální skladba se sleduje podle 12 odvětví a sektorů národního hospodářství.

Základním měrným ukazatelem je počet pracujících v národním hospodářství v roce 1980 ve výrobních i nevýrobních odvětvích. V tomto rámci je sektor průmyslu podrobněji rozčleněn, aby mohlo být zvýrazněno postavení hutnictví, těžkého strojírenství, ostatního strojírenství a dalších skupin průmyslových odvětví. Výroba stavebních hmot je začleněna do stavebnictví, lesnictví je sdruženo se zemědělstvím, spoje s dopravou, jak bývá obvyklé. Tematická náplň mapy regionální struktury československého hospodářství je natolik odlišná od ostatních map, že ji bylo možno zmenšit na měřítko 1 : 1 500 000.

Prognóza a nárůst pracovních sil podle okresů v ČSSR do roku 2000

Ze sociálně ekonomických jevů patří k nejzávažnějším, z hlediska rozvoje národního hospodářství konfrontace s problematikou perspektiv vývoje obyvatelstva a pracovních sil do roku 2000. Na základě věkové struktury, projekce obyvatelstva v produktivním věku a předpokládaných migračních trendů mapa rozděluje okresy a města Plzeň, Prahu, Brno, Ostravu, Bratislavu a Košice do šesti velikostních skupin. Minimální nárůst v posledním dvacetiletí tohoto století se podle toho očekává v českých zemích zejména na Jičínsku, Písecku či Pelhřimovsku, vzhledem k tradičně méně příznivé věkové struktuře ve východních a jižních Čechách a na Vysočině. V západoceských okresech, zvláště pohraničních, je sice věkové složení příznivější, avšak nízký nárůst způsobují předpokládané pokračující emigrační trendy. Na Slovensku, kde je situace po této stránce všeobecně příznivější, zaznamenávají relativně nejmenší přírůstky jako obvykle Lučenecko a také okres Svidník. Nárůst větší než 20 000 pracovníků se v tomto období očekává ve městech Praze, Ostravě, Brně, Bratislavě a Košicích a na Horehroní. Značné přírůstky v období 1980—2000 sledované podle okresů vytvázejí souvislé území v Pováží, v horním Ponitří a na moravsko-slovenském pomezí od

Záhorské nížiny až po Karvinou a Oravu; v něm vyniká zvláště trnavský okres. V souvislé oblasti očekávaných vysokých přírůstků na východním Slovensku vyniká okres Prešov. V Čechách se významnější přírůstek pracovních sil do roku 2000 předpokládá ještě v jádrovém sídelním prostoru východočeském, jihočeském a ve městě Plzeň.

Poněkud odlišný obraz na mapě ukazuje klasifikace okresů a měst podle celkového očekávaného absolutního počtu *bydlicího obyvatelstva v produktivním věku* v roce 2000. Vedoucí skupinu zde tvoří města Praha, Bratislava, Brno, Ostrava a Košice. Do další zóny se řadí Plzeň a okresy Olomouc, Frýdek-Místek s Karvinou a Gottwaldov, na Slovensku pak Trnava, Nitra, Žilina, Banská Bystrica a Prešov. Překvapuje zejména nižší předpokládaný počet pracovníků např. v průmyslových okresech SHR — Most, Teplice, Ústí nad Labem. Jde však o okresy malé, které svojí rozlohou dohromady pokrývají sotva dvě třetiny plochy např. okresu Banská Bystrica.

Využití výkonnosti železničních tratí pravidelnou dopravou v ČSSR

Mapa by měla přispívat k porovnání výkonnostní kapacity železniční dopravy na našem území s ostatními faktory rozvoje národního hospodářství. Praktická *propustnost traťových kolejí* v mezistaničních úsecích je konstruována podle množství spotřebovaných tras grafikonu pravidelné nákladní a osobní dopravy vlakové. Podle toho je výběr sledovaných tratí ČSD rozdělen do šesti kategorií. Zároveň je na těchto tratích znázorněno procento jejich využití každým směrem, podle stavu zhruba uprostřed roku 1981. Z kapacitních železničních tratí dosahuje vysokého stupně využití většina magistrálních úseků mezi Prahou, Ostravou a Košicemi, úseky z Ústí n. Lab. na Kolín, do Havlíčkova Brodu, nebo z Břeclavi do Bratislavu a do Nových Zámků. Silně vytíženy jsou i některé jednokolejně dráhy např. z Chebu do Plzně, Českých Budějovic a Jihlavy až Havlíčkova Brodu, nebo ze Zvolena přes Lučenec do Košic.

Celkovou kapacitu železničních tahů ovšem profiluje jmenovitě *propustnost jednotlivých stanic*. Mapa proto zachycuje i situaci, která panuje v důležitějších železničních uzlech. Z toho plyne plné využití některých uzlů v uhelných oblastech (Chomutov, Třebušice, Ostrava—Bohumín aj.). Plně až nadměrně jsou dále využívány některé železniční stanice se zvýšenou překládkou, např. Děčín, Martin—Vrůtky, Zvolen, Čierna nad Tisou, Komárno a kupodivu i Tábor.

Průmysl hutnictví a těžkého strojírenství ČSSR

Vybrané oblastní faktory rozvoje československého národního hospodářství se nakonec konfrontují s rozvinutou průmyslovou základnou, kterou řídí FM HTS, s potřebami a s podmínkami jejího dalšího rozvoje. Mapa průmyslu hutnictví a těžkého strojírenství znázorňuje přesnou *lokalizaci této základny ke konci roku 1980, doplněnou o výzkumné, vývojové, řídící a ostatní nevýrobní organizace* (s plánovacím označením 712, 713, 822, 891). Vlastní průmysl je barevně rozdělen na *doly rudné i nerudné* (130), *hutnictví železa* a *hutní druhovýrobu* (150), *kovo hutě*

a metalurgii neželezných kovů (160) a *těžké strojírenství* (211). Reálné umístění jednotlivých místně odloučených jednotek by mělo odpovídat skutečnému územnímu stavu v daném mapovém měřítku. Pouze na území měst s větším počtem lokalit (Bratislava, Ostrava, Košice aj.) je místy jen přibližné. Pro Prahu a Brno bylo přesto nutno zvolit výřezy (v měřítku 1 : 200 000), vzhledem k tomu, že tam množství jednotek leží navzájem v těsné blízkosti.

Velikost místně odloučených jednotek se měří *počtem pracovníků* (pp). Každá z nich je zařazena do jedné ze šesti velikostních skupin. U každé organizace, zatříděné v přehledu do příslušného kraje a okresu, jsou uvedeny rozhodující intenzifikační údaje. Názvy lokalit v mapě nahrazují identifikační čísla vedená pro každý okres. Soupis tak zahrnuje téměř 600 místně odloučených jednotek. Více jak 100 lokalit se nalézají ve středních Čechách (včetně Prahy); sotva poloviční počet vykazuje spolu jižní a západní Čechy, nebo západní Slovensko (vč. Bratislavu). Velkých závodů je samozřejmě nejvíce na Ostravsku, které je těžištěm československého hutnictví a těžkého strojírenství.

Výzkumný úkol zaměřený k rozvoji hutnictví a těžkého strojírenství v Československu bylo třeba zpracovat v konečné fázi poměrně v krátkém období několika měsíců, tak aby, bylo možno splnit předpoklady pro jeho účinnou realizaci, vycházející z požadavků resortu FM HTS na ČSAV. K tomu bylo nutno využít prací a výsledků základního i aplikovaného výzkumu z minulých let, zvláště na úseku regionalizace, geografie průmyslu, geofaktorů životního prostředí či demografie, i bohatství metod a informací uložených ve velkých mapových dílech Atlasu ČSSR (1966) a Atlasu SSR (1981). Tak bylo možno postihnout závažné vztahy a regionální souvislosti vybraných složek přírodního a socioekonomického prostředí ve formě, která je využitelná pro aplikace při plánování a řízení národního hospodářství.

Oponentní řízení úkolu v květnu 1982 zdůraznilo společenskou efektivnost v uplatnění dosažených výsledků geografických věd zejména pro oblastní a územní plánování, i pokrovkové formy řešení, např. při využití automatizačních metod i nových tiskových technik kartografické tvorby. Jako práce SPZV, která přináší některé nové teoretické i praktické výsledky v oboru geografie a kartografie, byl úkol navržen k mimořádnému ocenění prezidiu ČSAV. Zároveň se ukázal být příkladem operativní spolupráce mezi ČSAV a federálním průmyslovým resortem i mezi Geografickým ústavem ČSAV, Vojenským zeměpisným ústavem, Slovenskou kartografií v Bratislavě a Kartografií v Praze při zajišťování kartografického a polygrafického zpracování.

V současných podmínkách vývoje naší společnosti, kdy jsou extenzivní zdroje prakticky vyčerpány, nelze dál pokračovat v dosavadní praxi investování bez racionálního využívání stávajících výrobních kapacit. Výsledků této práce bude možno tak využít nejen z pohledu oblastních faktorů, ale i z hlediska hodnocení potenciálních rezerv existujících v jednotlivých výrobních organizacích. Analýza oblastních omezených podmínek rozvoje by se měla stát součástí již první fáze dlouhodobého výhledu československého národního hospodářství.

Literatura

- Atlas Československé socialistické republiky (1966). ČSAV — ÚSGK, Praha.
Atlas Slovenskej socialistickej republiky (1980). SAV — SÚGK, Bratislava.
GÖTZ A., STŘÍDA M. (1968): L'atlas national tchécoslovaque et la géographie. Mélanges Tulippe II. 646—654, Liège.
IVANIČKA K. (1980): Prognóza ekonomicko-geografických systémov, 275 s. Alfa, Bratislava.
MAREŠ J. (1980): Průmyslové regiony ČSR. Rozpravy ČSAV, ř. MPV 90, seš. 6, 82 s. Academia, Praha.
MIKULÍK O., LACINA J., QUITT E., UNGERMANN J., VLČEK V., KOLEJKA J. (1982): Vybrané faktory životního prostředí v ČSSR. Mapa 1 : 1 000 000. GGÚ ČSAV, Brno.
STŘÍDA M. (1981): Průmysl hutnictví a těžkého strojfrenství ČSSR. Mapa 1 : 1 000 000. GGÚ ČSAV, Praha.
STŘÍDA M. (1982): Regionální struktura československého hospodářství. Mapa 1 : 1 500 000. GGÚ ČSAV, Praha.
VITURKA M. (1981): Využití propustné výkonnosti železničních tratí pravidelnou vlakovou dopravou v ČSSR. Mapa 1 : 1 000 000. GGÚ ČSAV, Brno.
VLČEK J. (1981): Prognóza a nárůst pracovních sil podle okresů v ČSSR do roku 2000. Mapa 1 : 1 000 000. GGÚ ČSAV, Praha.
VLČEK V. (1982): Vodní zdroje v ČSSR. Mapa 1 : 1 000 000. GGÚ ČSAV, Brno.

Summary

HEAVY INDUSTRY IN CZECHOSLOVAK ENVIRONMENT

(Selected Regional Factors of Metallurgy and Heavy Engineering)

Regional concept connected with the thematical mapping enjoys a long tradition in the Czechoslovak geography. The new task was introduced in the national research planning system for the years 1981—1982 as a result of cooperation between the Federal ministry of metallurgy and heavy engineering and Czechoslovak academy of sciences. Institute of geography was invited to assist by the solution of the regional planning problems of Czechoslovak national economy for its development to 2000. It was settled to elaborate a collection of coloured maps with selected regional factors of development and landscape limitations in the 1 : 1 mil. scale. Maps are printed on the white paper and, at the same time, on the transparent folios to get the secondary effect by using various combinations.

First introductory map „*Regional structure of Czechoslovak economy*“ demonstrates in twelve sections and branches the distribution of national economy in the administrative regions on the basis of the number of workers.

Two maps „*Water resources*“ and „*Selected environmental factors*“ deal with main agricultural productive regions, national parks and landscape protected areas, protected areas of underground and surface water resources, air and water pollution, areas of low dispersion and other phenomenas.

The map of „*Manpower development to 2000*“ shows the situation expected to the end of the century in districts on the basis of density of population, age structure and supposed migration trends.

The existing capacity of railways, the charge of main railway stations and the degree of their exploitation presents the map of the „*Czechoslovak railway output in the regular traffic*“.

All mentioned factors should be evaluated with today's location of „*Czechoslovak metallurgy and heavy engineering*“. The map distinguishes, apart from other organisations, ore mines, ferrous and non ferous metallurgy and heavy engineering industry according to the number of workers.

The collection of maps, together with supplementary materials should be used as a species contribution to this long-year regional planning of Czechoslovak national economy.

MOJMÍR PYTLÍČEK

AGROKOMPLEX STŘEDNÍ MORAVY

M. Pytlíček: *Grouping of agricultural works in Middle Moravia.* — Sborník ČSGS 88:2:115—126 (1983): — The author summarizes the results of his research of territorial relationships of agricultural production in Middle Moravia (Czech Socialist Republic). He informs on analytico-synthetic procedures of the research and in his conclusions he qualifies the subregions and groups them in four types: 1. agrarian, 2. agrarian-food-staffian, 3. agrarian-food staffian and services with higher share of workers in agriculture, 4. agrarian-foodstaffian and services with lower share of workers in agriculture. The report contributes to the problems of grouping of agricultural works (agrocomplexes) in studied region.

Článek představuje autorův vlastní výtah z rozsáhlé studie „Geografie agrokomplexu střední Moravy“ (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, ser. geographica IV, str. 1—200, SPN, Praha 1982), v níž předkládá výsledky zkoumání prostorových vazeb zemědělské výroby na území střední Moravy. Informuje o analyticky-syntetickém postupu výzkumu a v závěru vymezuje subregiony a typologicky je seskupuje do 4 typů: 1. zemědělský, 2. zemědělsko-potravinářský, 3. zemědělsko-potravinářsko-službový s převahou pracujících v zemědělství, 4. zemědělsko-potravinářsko-službový s nižším podílem na zaměstnanosti v zemědělství. Práce přispívá k řešení problematiky agrokomplexů a jejich prostorové organizace. (Red. — L. M.)

1. Úvod

Pod pojmem agrokomplex rozumíme vzájemné spojení zemědělských výrobních závodů se závody potravinářského průmyslu, institucemi zemědělských služeb a zemědělského školství na konkrétním území, které vede k dosažení vyšší ekonomické efektivnosti celého prostorového seskupení.

Studované území střední Moravy leží uprostřed Československé socialistické republiky. Je rámcově vymezeno okresy Olomouc, Prostějov, Přerov a Kroměříž. Celá tato oblast zaujímá plochu 3 979,7 km². Jeho podstatnou částí je sníženina Hornomoravského úvalu. Takto lokalizovaná střední Morava se ve značné míře shoduje se základním ekonomickeogeografickým členěním našeho státu (J. Korčák 1934 a 1938; M. Blažek 1977; M. Hampl, J. Ježek, K. Kühnl 1978).

2. Přírodní podmínky

Na základě analýzy přírodních podmínek střední Moravy jsme provedli jejich hrubou regionalizaci. Při tomto hodnocení jsme se snažili vymezit regiony po stránce přírodních podmínek co nejhomogennější, představující do značné míry shodné podmínky pro využití v zemědělství. Tímto způsobem bylo určeno pět regionů přírodních podmínek zemědělství: Střed, Západ, Severovýchod, Jihozápad, Jihovýchod.

Region Středu zabírá celý Hornomoravský úval, část Vyškovské brány, severní část Litenčické pahorkatiny, Tršickou pahorkatinu, západní část Moravské brány (zhruba po Lipník) a Podbeskydské pahorkatiny a část Vizovické vrchoviny. Odpovídá mu zemědělský výrobní typ řepářský a skupina stanovištních jednotek černozemí. Jde o nejúrodnější zemědělské plochy, vyznačené pěstováním charakteristických hanáckých plodin — cukrovky a ječmene.

Drahanská a Zábřežská vrchovina představují v hrubých rysech Západní region. Jde o typicky bramborářskou oblast zastoupenou ve směru z nižších do vyšších poloh stanovišti hnědozemí, hnědých půd pahorkatin a vrchovin. Vedle brambor se zde pěstuje žito, oves, len, ozimá pšenice. Nalezneme zde rozsáhlé lesy.

Severovýchodní region představuje Nízký Jeseník (bez Tršické pahorkatiny). Po stránce přírodních podmínek je to oblast nejdrsnější, tj. nejméně vhodná pro zemědělství. Tuto kvalitu dokumentuje výrazný klín studené klimatické oblasti a existence horského výrobního typu. Jsou zde velké plochy lesů, luk a pastvin.

Nejmenší území představuje Jihozápadní region tvořený Chřiby a jižní částí Litenčické pahorkatiny. Je zde zastoupen výrobní typ bramborářský a řepářský (Koryčansko). Vyšší polohy Chřibů jsou kryty lesem. Jihozápadní region vytváří poměrně dobré podmínky pro zemědělství. V příznivějších polohách se pěstuje ještě cukrovka, dále ječmen, pšenice, Brambory.

Posledním regionem střední Moravy je Jihovýchod tvořený východní částí Podbeskydské pahorkatiny a Moravské brány a středomoravskou částí Hostýnských vrchů. Po stránce výrobních typů jde o samostatnou bramborářskou oblast s rozsáhlým lesním masivem na jihu. Tento region nutno počítat jako vhodnější pro zemědělskou výrobu než Západ a Severovýchod. Pěstuje se pšenice, brambory, žito. Významné jsou louky a pastviny.

3. Sociálně ekonomické podmínky

Střední Morava patří k populačním základnám českého národa. Jasné to dokumentuje geneze obyvatelstva za posledních sto let (Atlas ČSSR 1966). Vývoj v posledním období, mezi cenzy 1961—1980, vykazuje značnou nerovnoměrnost. Zatímco okresy Olomouc a Přerov zaznamenaly plynulý růst populace, pokles lze sledovat u zbývajících okresů Prostějov a Kroměříž. Přitom prostějovský region ještě nedosáhl úrovně sčítání 1961.

K 1. 11. 1980 žilo na střední Moravě celkem 587 011 obyvatel. Z uváděného počtu bylo 284 148 mužů a 302 863 žen. Ženy tvořily 51,6 % obyvatelstva, tzn. že na 1 000 mužů připadlo 1 066 žen. Populačně nejsilnější je okres Olomouc s 222 137 obyvateli (37,8 % oblastního souhrnu), následuje Přerov 139 468 obyvatel (23,8 %), Prostějov 116 200 obyvatel (19,8 %) a Kroměříž 109 206 obyvatel (18,6 %). Výhled počtu obyvatelstva střední Moravy do konce století vypadá takto (podle údajů příslušných ONV): 1990 — 618 892, 2000 — 641 800.

Na konci roku 1980 pracovalo v národním hospodářství 272 338 osob, což činilo 46,4 % všeho obyvatelstva střední Moravy. Z tohoto počtu bylo 128 769 žen (47,3 %). Nejvýraznější zastoupení měl průmysl, a to jak celkově, tak v jednotlivých okresech. Souhrnný údaj činil 117 969

osob (43,3 % všech pracovníků národního hospodářství). Na druhém místě stálo všeobecně zemědělství. Odpovídající údaj za střední Moravu činil 38 611 osob, tj. 14,2 %. Podíl žen představoval 47,6 %. Nejvíce pracovníků zaměstnávalo zemědělství v okrese Olomouc (13 239). Pro srovnání uvádíme počet pracujících v zemědělství na sto hektarů zemědělské půdy (podle okresů). Vykažuje značnou vyrovnanost: Kroměříž 15,9; Olomouc 15,7; Prostějov 14,7; Přerov 14,2.

Území střední Moravy spadá ve své převážné části do staré sídelní oblasti moravských sníženin (Z. Láznička 1956). Z hlediska geografie sídel představuje heterogenní oblast. Většina vesnic patří k tzv. novomovému typu. Převládá zde vysoká hustota sídel vymezená střední vzdáleností v rozmezí 1,2 — 3,8 km (Atlas ČSSR 1966). Vyšší hodnoty nalezneme v okolních výšinách.

Při hodnocení topografické polohy sídel se výrazně uplatňuje výškové rozpětí od 200 do 400 m nad mořem. Níže leží obce v nivě Moravy pod ústím Bečvy. Sídla na výšinách nalezneme v nadmořské výšce do 600 m.

Vlivem bouřlivého rozvoje našeho venkova po roce 1948, založeného na socializaci zemědělství, dochází ke změnám funkcí vesnic (M. Pytlíček 1977). Většina venkovských sídel je pozměněna novou, plánovitou výstavbou. Zde se nejvýrazněji uplatňují zemědělské investice.

Na základě vymezení M. Blažka (1967) spadá střední Morava do čtyř průmyslových území. Největší je olomoucký uzel, představující velmi rozvinuté území se silným jádrem. Na stejně vývojové úrovni jsou prostějovský a přerovský uzel. Areál Kroměříž — Holešov — Chropyně — Kojetín vytváří průmyslově rozvinuté území s nevyvinutým jádrem.

Na prvé místo mezi průmyslovými odvětvími střední Moravy řadíme průmysl strojírenský a kovodělný (53,6 % pracujících v průmyslu střední Moravy — vše 1980). Postavení průmyslu potravin a pochutin je v okrese Olomouc a Přerov výrazné, neboť se v obou ukazatelích řadí hned za vedoucí odvětví. V prostějovském regionu ustupuje průmyslu konfekčnímu, strojírenskému a u počtu pracovníků i hutnictví železa. Obdobně na Kroměřížsku se řadí za strojírenství, chemický průmysl a případně za dřevozpracující průmysl (v počtu pracovníků). Celkově však potravinářství střední Moravy představuje jednoznačně druhé nejvýznamnější odvětví s podílem 13,3 % na pracovnících a 25,5 % na celkové průmyslové výrobě oblasti.

Při delimitaci prostoru střední Moravy z hlediska zemědělské regionalizace ČSR (Z. Hoffmann a kol. 1972, V. Häufler 1978) zabírá největší plochu řepařský subregion A-1. Je pro něj charakteristické, že čtvrtina hodnoty hrubé zemědělské produkce připadá na pěstování pšenice a ječmene, asi pětinu představuje sklizeň cukrovky, po 15 % mléko a vepřové maso a kolem 10 % hovězí maso. Jde o oblast s vysokou intenzitou výroby. Okolní vyvýšeniny a východní část Moravské brány zabírá region různorodého zemědělství s výrazným zastoupením zrnin, mléka, Brambor a dobytka. Úroveň výroby je zde průměrná.

Celková výměra zemědělské půdy na střední Moravě činila koncem roku 1980 254 866 ha, což představovalo 64,1 % plochy naší oblasti. Stupeň zornění vychází na 84,9 % (v celé ČSSR 70,2 %). Plošně největší údaje zaznamenal okres Olomouc, nejvyšší podíl orné půdy okres Prostějov 88,0 %.

Z dopravně geografického hlediska je poloha střední Moravy vý-

hodná. Je to dáno v prvé řadě povrchovými kvalitami. Osu celé oblasti tvoří sníženina Hornomoravského úvalu táhnoucí se od SSZ k JJV. Ve směru SV—JV ji kříží úhel mezi Českou vysočinou a Západními Karpaty tvořený Moravskou a Vyškovskou branou. Zásadního rázu je též kvalita politickogeografická — studované území leží zhruba uprostřed Československé socialistické republiky. Uvedenými sníženinami byly vedeny hlavní železniční a silniční tahy.

4. Analýza agrokomplexu

K provedení analýzy agrokomplexu střední Moravy byl v letech 1978 a 1979 realizován terénní výzkum, který na daném území sledoval prostorovou strukturu zemědělství, potravinářského průmyslu, zemědělských služeb a zemědělsko školství. Ankety postihly stav jednotlivých závodů či zařízení k 1. 1. 1978, přičemž se opíraly především o ukazatele za předcházející rok. Uvedené úseky ekonomiky byly pojímány jako odvětvové systémy a z tohoto hlediska byly analyzovány.

Systém zemědělství střední Moravy tvořilo 80 závodů (77 JZD a 3 státní statky), dále Vojenské lesy a statky Lipník nad Bečvou a 5 společných zemědělských podniků (SZP) výrobního charakteru — Uničov, Víkov, Polkovice, Soběchleby a Kroměříž (M. Pytlíček 1979). Ke sledovanému datu pracovalo na úseku zemědělství 35 628 trvale činných pracovníků s rovnoměrným zastoupením mužů a žen. Jejich rozmístění do jednotlivých okresů odpovídá zhruba rozsahu obhospodařovaných ploch. Na jednoho trvale činného pracovníka připadlo 7,2 hektaru zemědělské a 6,1 hektaru orné půdy.

Úroveň mechanizace zemědělství na střední Moravě je průměrná a nejsou podstatnější rozdíly mezi okresy. Dokazuje to srovnání s údaji za ČSSR i Českou socialistickou republiku. Například celkový počet traktorů (5 612) vztažený na 1 000 hektarů produkční plochy činil 21,8 (v ČSSR 20,2; v ČSR 23,5). Z uvedeného počtu bylo 92,4 % kolových traktorů.

Vzhledem k vysoké intenzitě zemědělské výroby na Hané je též značná aplikace průmyslových hnojiv (v kilogramech čistých živin na 1 ha zemědělské půdy). V hospodářském roce 1976/77 činila spotřeba dusíkatých hnojiv 90 kg, fosforečných 65 kg a draselných 106 kg. Celková spotřeba byla dána číslem 267,7 kg (pro srovnání ČSSR 230,6 kg a ČSR 233,7 kg).

Zemědělské závody střední Moravy vykazují dobré výsledky hospodaření. Potvrzuje to rozbor hrubé zemědělské produkce (v Kčs na 1 ha zemědělské půdy). Všechny čtyři okresy (Olomouc 17 450, Prostějov 16 565, Přerov 15 131, Kroměříž 13 878) i celá oblast (15 768) stojí jasně nad porovnatelnými čísly pro ČSSR a ČSR (11 746, resp. 12 571). Této relaci odpovídá i úroveň tržní zemědělské produkce. Přiblížíme-li další ukazatele (výkony, tržby, produktivitu práce) a srovnáme-li naše čtyři okresy navzájem, můžeme vymezit dvě kvalitativně rozličné skupiny. První tvoří Olomoucko a Prostějovsko, druhou Přerovsko a Kroměřížsko. Lepší výsledky prvej dvojice potvrzuje i rozbor údajů rostlinné a živočišné výroby.

Při vlastní analýze systému zemědělství střední Moravy (M. Pytlíček 1981) bylo vymezeno 12 subsystémů. Jsou to subsystémy pšenice; ječme-

ne; žita a ovsu; cukrovky; brambor; víceletých pícnin na orné půdy, luk a pastvin; technických plodin (mimo cukrovku); ovoce a zeleniny; skotu; prasat; drůbeže; přídružené a pomocné výroby. Mezi subsystémy existují složité vazby. Fungování celého systému zemědělství je umožněno řadou vstupů k nimž patří přírodní podmínky, agrotechnika a zootechnika, pracovní síly, stroje a hnojiva, krmiva, zemědělské služby, zemědělské školství, výzkumné ústavy a státní plán.

Základem pro hodnocení výstupů systému se stal úhrn nákupu jednotlivých produktů vyjadřený v procentech z celkového nákupu v Československu. Na tomto místě připomeňme podíl střední Moravy na ploše (3,1 %) a na populaci (3,8 %) naší republiky.

Skupina subsystémů rostlinné výroby vykázala 6 plodin, jejichž podíl na nákupu ČSSR je vyšší než 3,8 %. Jsou to cukrovka (13,4 %), ječmen (11,0 %), chmel (9,7 %), mák (7,7 %), pšenice (7,4 %) a řepka (4,1 %). U živočišné výroby jsou to 4 produkty — vejce (5,9 %), vepřové maso (5,1 %), mléko (4,6 %) a hovězí maso (4,5 %).

Do systému potravinářského průmyslu střední Moravy bylo zahrnuto 44 závodů, spadajících do 14 oborů. Dále byly k tomuto systému zařazeny Solné mlýny Olomouc vzhledem k jejich vysoké produkci jedlé a krmné soli (organizačně patří k chemickému průmyslu). Počátkem roku 1978 bylo na tomto úseku hospodářství zaměstnáno celkem 12 407 pracovníků. Zhruba polovina (50,6 %) připadla na olomoucký okres, nejmenší počet na prostějovský okres (14,1 %). Výrazným jevem je dojížďka do zaměstnání, neboť se jí účastní dvě pětiny všech pracovníků.

Naše oblast se podílela (1977) 6,2 % na hrubé výrobě průmyslu potravin a pochutin v ČSSR a 8,6 % v ČSR. Ještě výraznější bylo zastoupení na hospodářských výsledcích odvětví (8,6 % u ČSSR a 11,0 % u ČSR). Rozebereme-li další ukazatele (spotřebované suroviny, výroba zboží, produktivita práce), zjistíme prioritu okresu Olomouc. Za něj se řadil okres Přerov, který se podílel 24,6 % na zisku a 19,9 % na hrubé výrobě střední Moravy.

Strukturu potravinářského průmyslu studované oblasti představuje devět subsystémů. Patří sem subsystémy cukrovarů, pivovarů, sladoven, lihovarů a konzerváren, mlýnů a pekáren, masného průmyslu (včetně drůbežářství), mlékárenského průmyslu, čokoládoven a ostatních oborů potravinářství. Ke zhodnocení jejich významu v rámci středomoravského potravinářského systému bylo použito souhrnu čtyř základních ukazatelů (celkový počet pracovníků, hodnota spotřebovaných surovin, spotřeba elektřiny a výroba zboží). Na základě zvoleného postupu se ukázal jako nejvýznamnější subsystém cukrovarů, tvořený 14 závodů. Zaměstnává nejvíce pracovníků, vykazuje největší spotřebu elektřiny a objem zpracovaných surovin je nesrovnatelný s ostatními subsystémy.

Potravinářství střední Moravy se výrazně podílí na celostátní produkci. Nejvyšší údaj nalezneme u jedné soli (85,4 procenta). Čokoládové cukrovinky představují 31,3 %, čtyři výrobky (mýdlo, rostlinné tuky, čokoláda, rafinovaný líh) spadají do rozmezí 20,1 — 30,0 % a další čtyři (cukr, limonády a sodová voda, melasa, slad) do rozmezí 10,1 — 20,0 % produkce ČSSR.

Velmi početné jsou na střední Moravě též zemědělské služby. Do tohoto systému byly zařazeny všechny organizace terciérní sféry, které zajišťují rozvoj socialistického zemědělství a jsou situovány ve sledované oblasti. Jejich součet činí 50 zařízení. Ke sledovanému datu zde

pracovalo 7 759 osob, mezi nimiž měli výraznou převahu muži (71,4 procenta). Každý druhý zaměstnanec dojíždí za prací. Hlavní soustředění zemědělských služeb nalezneme v okrese Olomouc (dvě pětiny všech organizací). Tomu odpovídá i hodnota obratu služeb za rok 1977, která u tohoto okresu představuje plnou polovinu souhrnu.

V systému zemědělských služeb střední Moravy bylo delimitováno osm subsystémů, mezi něž patří semenářství, plemenářská a veterinární zařízení, zemědělská a výpočetní technika, společné zemědělské podniky (z úseku služeb), zemědělské zásobování a nákup, strojní a traktorové stanice, výzkumné a šlechtitelské ústavy a ostatní obory zemědělských služeb. Pro posouzení jejich úlohy v rámci celého systému byly přijati jako hlavní ukazatelé celkový počet pracovních sil, hodnota ročního obratu služeb a oblast působnosti subsystému.

V popředí stojí subsystém pěti zemědělských zásobovacích a nákupních závodů, kde nalezneme vysoký počet pracovníků a nejvyšší hodnotu obratu služeb v roce 1977, představující tři pětiny výkonu celého systému. Nákupní závody obsluhují vlastní okresy. Největší areály působnosti (ČSSR) vykázal subsystém výzkumných a šlechtitelských ústavů, složený z obilnářského ústavu v Kroměříži a zelinářského ústavu v Olomouci.

Čtvrtým systémem agrokomplexu střední Moravy je zemědělské školství, tvořené 11 institucemi. Jsou to čtyři střední zemědělské technické školy, šest středních zemědělských odborných učilišť a střední průmyslová škola mlékárenská. Obdobné je též dělení do tří subsystémů. Na počátku září 1978 zde pracovalo 772 osob, z nichž třetinu tvořili pedagogičtí pracovníci. Z hlediska administrativního dělení jsou školy velmi rovnoměrně rozděleny. Hlavním střediskem je Kroměříž, do níž byla umístěna tři zařízení.

Při analýze subsystémů byly jako hlavní ukazatelé sledování počet pracovníků, počet studentů (v obou případech k 1. 9. 1978), počet absolventů denního studia za školní rok 1977/78 a převládající oblast působnosti. Nejdůležitějším subsystémem jsou zemědělská odborná učiliště. Do popředí je staví počty studentů (57,8 %) a absolventů (63,4 %).

5. Syntéza agrokomplexu

Na základě hodnocení odvětvových systémů byl vymezen agrokomplex střední Moravy, který chápeme jako prostorový systém. Základní přístup představovala analýza ekonomických aktivit studovaného území, pomocí níž byly vymezeny subregiony a upřesněny hranice.

U zemědělství jsme vycházeli z ukazatelů hrubé zemědělské produkce, hrubé rostlinné a hrubé živočišné produkce za rok 1977. K vyjádření převahy rostlinné, resp. živočišné produkce byl použit podíl sledovaných ukazatelů. Z hodnocení vyplynulo, že počty podniků s převahou rostlinné (43) a živočišné výroby (37) jsou v rovnováze. Pouze v subregionu Kojetín (na mapě č. 6) všechna družstva vykázala jednotnou orientaci. Nejvýraznější specializaci na rostlinnou výrobu najdeme u JZD Záříčí (63,4 %). Obdobně u živočišné produkce je to JZD Všechnice (61,4 %). Dalšími základními ukazateli byly rozsah zemědělské půdy a počet pracovníků zemědělských závodů.

Při celkovém hodnocení potravinářského průmyslu, zemědělských

služeb a zemědělského školství jsme vycházeli z počtu pracovníků. Na střední Moravě vymezíme 21 středisek potravinářského průmyslu. Hlavní centra tvoří plnou třetinu. Patří k nim v prvé řadě Olomouc s 5 000 pracovníků a dále skupina čtyř středisek s 1 000 pracovníků — Přerov (1 133), Holešov (1 108), Kroměříž (1 047), a Prostějov (955). Významnými loaklitami jsou též Litovel (653) a Kojetín (599).

Zemědělské služby jsou více koncentrované (celkem 12 lokalit). Hlavními středisky jsou okresní města: Olomouc (2 893), Kroměříž (1 789), Prostějov (1 369) a Přerov (1 091). Další střediska jsou podstatně menší. Ještě vyšší centralizaci nalezneme u zemědělského školství, kde více jak čtyři pětiny pracovníků působí na zařízeních v hlavních střediscích (Olomouc — 206, Přerov — 165, Prostějov — 159, Kroměříž — 137). Z předložených čísel je zřejmé, že jde o podstatně nižší hodnoty.

Shrneme-li výše uvedené závěry, můžeme vymezit v agrokomplexu střední Moravy osm hlavních center. Prvořadým střediskem je Olomouc s 8 079 zaměstnanci. Významnou skupinu tvoří dále okresní města Kroměříž (2 973 pracovníků), Prostějov (2 483 pracovníků) a Přerov (2 389 pracovníků). Známým střediskem je Holešov (1 307 pracovníků), jehož význam podtrhuje rozvinuté potravinářství. K důležitým jádrům subregionů patří ještě Litovel (728 pracovníků), Kojetín (635 pracovníků) a Uničov (378 pracovníků).

Kartografickým výsledkem aplikace uvedené metody je mapa Agrokomplex střední Moravy (viz obr. 1), do které jsou zahrnuty všechny čtyři sledované odvětvové systémy. Základem plošného vyjádření se stalo zaměření zemědělské výroby. Průmysl potravin a pochutin i zemědělské služby a školství jsme vyjádřili pomocí značek. Potravinářství jsme znázornili čtvercem, služby kruhem a školy rovnostranným trojúhelníkem.

6. Vymezení subregionů

Pomocí uvedené analýzy byl agrokomplex střední Moravy rozčleněn do devíti subregionů. U každého subregionu byla zhodnocena jeho poloha z hlediska přírodních podmínek. Dále byla rozebrána organizace zemědělské výroby a lokalizace středisek. Na ně navázala analýza hlavních ekonomických aktivit. Zároveň byl vymezen celkový charakter subregionu.

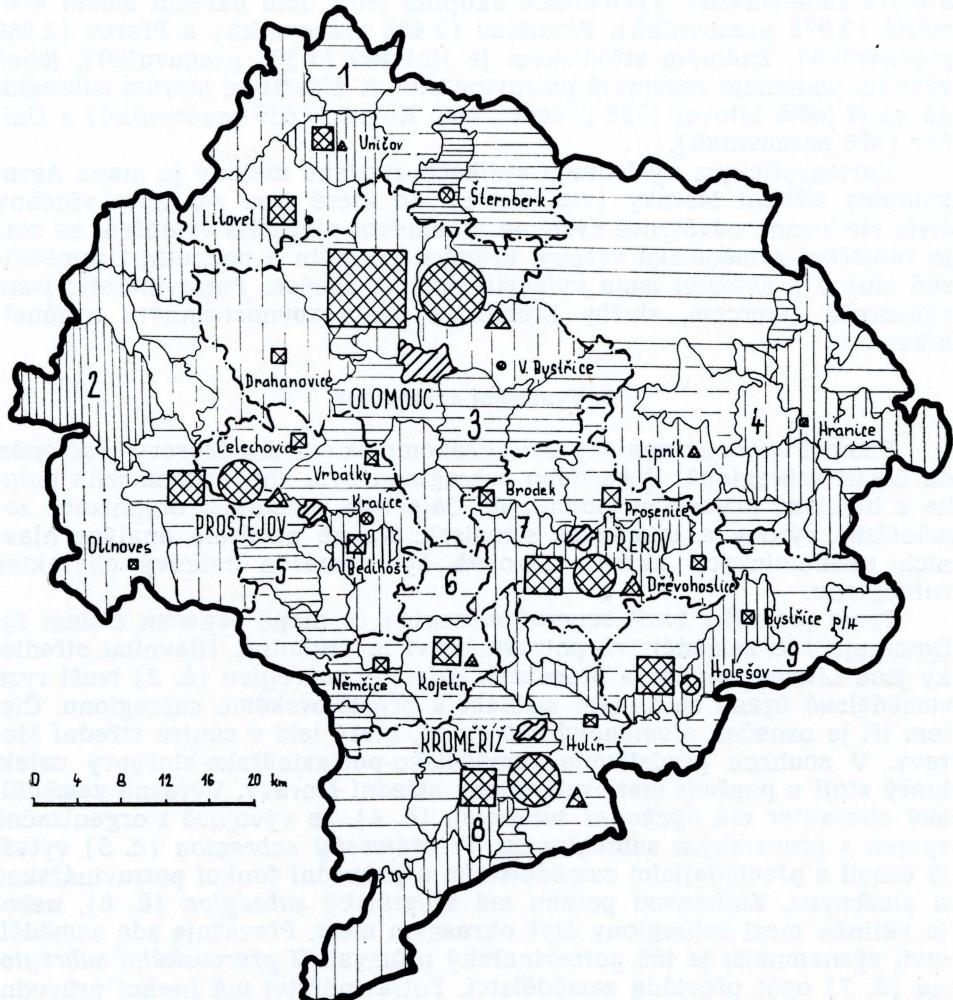
První jednotku tvoří *severní subregion* (v mapě označen číslem 1). Dominuje zde zemědělství, potravinářství je druhotné. Hlavními středisky jsou Litovel, Uničov a Šternberk. *Západní subregion* (č. 2) tvoří ryze zemědělské území se silným spádem k prostějovskému subregionu. Číslem tří je označen *olomoucký subregion*, který leží v centru střední Moravy. V souhrnu představuje zemědělsko-potravinářsko-službový celek, který stojí v popředí mezi subregiony střední Moravy. Výrazně zemědělský charakter má *východní subregion* (č. 4). Je vývojově i organizačně spojen s přerovským subregionem. *Prostějovský subregion* (č. 5) vytváří území s převládajícím zemědělstvím a průvodní funkcí potravinářskou a službovou. Zajímavou polohu má *kojetínský subregion* (č. 6), neboť je vklíněn mezi subregiony čtyř okresních měst. Převažuje zde zemědělství, významnější je též potravinářský průmysl. U *přerovského subregionu* (č. 7) opět převládá zemědělství. Potravinářství má funkci průvodní

a zemědělské služby druhotnou. V jižněji ležícím *kroměřížském subregionu* (č. 8) se vedle vedoucího zemědělství silněji uplatňují zemědělské služby. Výraznější zastoupení potravinářského průmyslu nalezne- me u *holešovského subregionu* (č. 9). Také zde dominuje zemědělská výroba.

Při srovnání subregionů byly vymezeny jejich typy. Za základ jsme vzali absolutní počty a procentuální podíly pracovníků subregionů u jednotlivých odvětví. Dále jsme sledovali rozsah zemědělské půdy a celkový počet pracovníků. Poslední dva údaje byly porovnány pomocí ukazatele hustoty počtu pracovníků:

$$h = \frac{p}{z} \cdot 100$$

h = ukazatel hustoty, p = počet pracovníků, z = rozsah zemědělské půdy v hektarech.

PŘEROV OKRESNÍ MĚSTO

Uničov STŘEDISKO

— Hranice střední Moravy

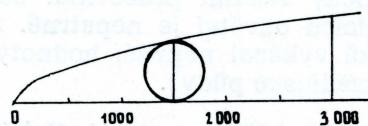
— Hranice zeměd. závodů

— Hranice subregionů

1 Označení subregionů

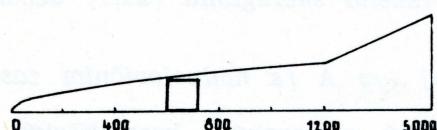
ZEMĚDĚLSKÉ SLUŽBY

(počet pracovníků)

PRŮMYSL POTRAVIN A POCHUTIN

(počet pracovníků)

ZEMĚDĚLSKÉ ŠKOLSTVÍ

(počet pracovníků)

ZAMĚŘENÍ ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY

PODNIKY S PŘEVAHOU ROSTLINNÉ VÝROBY

50,1 - 52,5 % HZP

52,6 - 55,0 % HZP

55,1 - 60,0 % HZP

60,1 - 65,0 % HZP

50,1 - 52,5 % HZP

52,6 - 55,0 % HZP

55,1 - 60,0 % HZP

60,1 - 65,0 % HZP

HZP - HRUBÁ ZEMĚDĚLSKÁ PRODUKCE

Vysvětlivky k mapce agrokomplexu střední Moravy na protilehlé stránce.

Na základě uvedeného postupu jsme všech devět hodnocených subregionů rozdělili do čtyř typů:

1. Zemědělský typ

K tomuto typu řadíme západní a východní subregion. Zde jsou prakticky všichni pracovníci zaměstnáni v zemědělství. Zastoupení zbývajících odvětví je nepatrné. Stanovený ukazatel hustoty počtu pracovníků vykázal nejnižší hodnoty (13,8 resp. 13,4 pracovníků na 100 ha zemědělské půdy).

2. Zemědělsko-potravinářský typ

Do tohoto typu zahrnujeme tři subregiony — severní, kojetínský a holešovský. Struktura zaměstnanosti zde vykázala více než dvoutřetinový podíl osob pracujících v zemědělství. Významnější postavení má potravinářský průmysl, který je zastoupen zhruba pětinovým až čtvrtinovým podílem (severní 18,8 %; holešovský 28,5 %; kojetínský 28,7 %). Sledovaný ukazatel hustoty počtu pracovníků je celkově vyšší (severní 18,1; kojetínský 18,8) a u holešovského subregionu (24,9) dosahuje úrovně dalšího typu.

3. Zemědělsko-potravinářsko-službový typ A (s nadpolovičním zastoupením pracovníků v zemědělství)

Patří sem subregiony prostějovský, přerovský a kroměřížský, kde necelé tři pětiny všech zaměstnaných osob přísluší k zemědělství. Pomeranč vyrovnaný je též ukazatel hustoty pracovníků (prostějovský 23,0; kroměřížský 24,3; přerovský 28,1). Hodnocené subregiony se navzájem liší zastoupením pracovníků v potravinářském průmyslu a zemědělských službách. U přerovského subregionu převažuje potravinářství (24,5 % resp. 16,5 %) u kroměřížského zemědělské služby (23,1 % resp. 15,4 %) a v případě prostějovského subregionu jsou obě odvětví zastoupena pětinou.

4. Zemědělsko-potravinářsko-službový typ B (s nižším podílem pracovníků v zemědělství než 50 %)

Představitelem posledního typu je olomoucký subregion. Na zemědělství zde připadá 44,5 % všech pracovníků subregionu. U potravinářského průmyslu zjistíme nejvyšší podíl zaměstnanosti v tomto odvětví (34,0 %). Zastoupení zemědělských služeb je pětinové. Ukazatel hustoty počtu pracovníků zde kulminuje (31,4).

7. Závěr

Území agrokomplexu střední Moravy tvoří jednotnou ekonomickogeografickou oblast, která se dělí na devět subregionů. Je zde široce zastoupeno zemědělství, potravinářský průmysl a zemědělské služby. Na proti tomu školství spojené s agrokomplexem nedosahuje významu uvedených odvětví.

Všimneme-li si dále ekonomických vazeb mezi jednotlivými částmi agrokomplexu, zjistíme, že jihozápadní výběžek — Koryčansko — představuje přechodnou oblast. Na druhé straně nalezneme shodné ekonomickogeografické i fyzickogeografické znaky na území sousedícího JZD Ivanovice na Hané (okres Vyškov).

Literatura

- ALAJEV E. B. (1977): Ekonomicko-geografičeskaja terminologija. 199 str., Mysl, Moskva.
- Atlas Československé socialistické republiky (1966). 58 mapových listů, ČSAV a ÚSGK, Praha.
- BLAŽEK M. (1967): Politická a hospodářská geografie. 672 str., Svoboda, Praha.
- BLAŽEK M. (1977): Ekonomicogeografická regionalizace. — Studia geographica, č. 43, 60 str., Brno.
- DIVILA E. a kol. (1972): Zemědělsko-průmyslový komplex. 311 str., Ekonomický ústav ČSAV, Praha.
- DIVILA E. a kol. (1974): Zemědělsko-průmyslový komplex v národním hospodářství. 401 str., Academia, Praha.
- HAMPL M., JEŽEK J., KÜHNEL K. (1978): Sociálnegeografická regionalizace ČSR. 301 str., Československá demografická společnost při ČSAV, Praha.
- HÄUFLER V. (1978): Ekonomická geografie Československa. 685 str., Academia, Praha.
- HOFFMANN Z. a kol. (1972): Zemědělské regiony ČSR. Mapa 1 : 500 000, Geografický ústav ČSAV, Brno.
- CHARDONNET J. (1955): Les Grands Types de Complexes Industriels. — Przeglad zagranicznej literatury geograficznej, Warszawa.
- IVANIČKA K. (1971): Úvod do ekonomicko-geografického výzkumu. 374 str., Vydavatelstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- IVANOV K. I. (1974): Territorialnaja organizacija selskochozjajstvennogo proizvodstva. 121 str., Izdatelstvo moskovskogo universiteta, Moskva.
- IVANOV K. I. (1975): Territorialnyje sistemy obščestvennogo proizvodstva. 271 str., Mysl, Moskva.
- KOLOSOVSKIJ N. N. (1947): Proizvodstvenno-territorialnoje sočetanie (komplex) v sovetskoy ekonomičeskoj geografii. — Voprosy geografii 6:133—168, Moskva.
- KORČÁK J. (1934): Regionální členění Československa. — Statistický obzor, 15:9—10: 416—434, Praha.
- KORČÁK J. (1938): Geopolitické základy Československa, jeho kmenové oblasti. 171 str., Orbis, Praha.
- LÁZNIČKA Z. (1956): Typy venkovského osídlení v Československu. — Práce Brněnské základny ČSAV, 28:3:12—51, Brno.
- MAREŠ J. (1980): Průmyslové regiony ČSR. — Rozpravy ČSAV, řada matematických a přírodních věd, 90:6:82 str., Academia, Praha.
- PYTLÍČEK M. (1977): Zeměpis Velké Bystřice. In: Velká Bystřice — minulost a současnost, str. 231—308, 21 příloh, Profil, Ostrava.
- PYTLÍČEK M. (1979): Zemědělsko-sídelní komplexy střední Moravy. — Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, čís. 179:20—24, Krajské vlastivědné muzeum, Olomouc.
- PYTLÍČEK M. (1981): Systémová analýza zemědělství střední Moravy. — Sborník prací pedagogické fakulty UP v Olomouci, Geografie 3, str. 79—117, 14 příloh, SPN, Praha.
- SAUŠKIN J. G. (1973): Ekonomičeskaja geografija: istorija, teorija, metody, praktika. 559 str., Mysl, Moskva.
- Statistická ročenka Československé socialistické republiky (1981). 696 str., SNTL Praha a Alfa Bratislava.
- Statistická ročenka okres Kroměříž (1981). 183 str., Okresní oddělení ČSÚ, Kroměříž.
- Statistická ročenka okres Olomouc (1981). 216 str., Okresní oddělení ČSÚ, Olomouc.
- Statistická ročenka okres Prostějov (1981). 181 str., Okresní oddělení ČSÚ, Prostějov.
- Statistická ročenka okres Přerov (1981). 294 str., Okresní oddělení ČSÚ, Přerov.

Резюме

АГРОКОМПЛЕКС СРЕДНЕЙ МОРАВИИ

Под понятием агрокомплекса в статье понимается взаимосвязь между сельскохозяйственными производственными предприятиями и заводами пищевой промышленности, организациями сельскохозяйственного обслуживания и сельскохозяйственного просвещения на конкретной территории, которая обеспечивает достижение более высокой экономической эффективности всей этой пространственной группировки. На таком определении базируются основные приёмы решения изучаемого вопроса

Исследуемая территория средней Моравии находится в центре Чехословацкой социалистической республики. Она ограничена районами Оломоуца, Простейова, Пршерова и Кромержжика. Площадь этой области составляет 397,7 км² и сильно корреспондирует с основным экономическим и географическим расчленением Чехословакии.

На основе анализа природных условий средней Моравии была выработана их предварительная регионализация с тем, чтобы можно было определить самые гомогенные единицы. Таким образом были установлены пять регионов природных условий сельского хозяйства: Центр, Запад, Северо-восток, Юго-запад, Юго-восток.

С точки зрения социально-экономических условий следует напомнить, что средняя Моравия относится к популационным базам чешской народности. Во время последней переписи населения (1980) здесь проживало 587 011 жителей, причём свыше половины - женщины. В народном хозяйстве работали 272 338 лиц, с доминирующим участием в промышленности (43,3%) и сельском хозяйстве (14,2%). В целом площадь сельскохозяйственных земель в средней Моравии составляла 254 866 гектаров, что представляло собой по степени её распаханности 84,9%.

Для проведения анализа агрокомплекса средней Моравии в 1978 и 1979 годах организовались исследования уделявшие на данной территории особое внимание пространственной структуре сельского хозяйства, пищевой промышленности, сельскохозяйственного обслуживания и сельскохозяйственного просвещения. Перечисленные направления экономики рассматривались как отраслевые системы и с этой точки зрения и оценивались.

Систему сельского хозяйства представляли 80 предприятий (77 единых сельскохозяйственных кооперативов и 3 государственных хозяйства), а также 5 общих сельскохозяйственных предприятий производственного характера. В систему пищевой промышленности средней Моравии были включены 44 завода, распределённые по специфике своей работы на 14 отраслей. Ещё более многочисленными оказались предприятия сельскохозяйственного обслуживания, представленного 50 учреждениями. Четвертую из указанных систем составляли 11 сельскохозяйственных училищ.

Благодаря общей оценке данных отраслей был установлен агрокомплекс средней Моравии, понимаемый как пространственная система. Главным приёмом, с помощью которого охарактеризованы были субрегионы, послужил анализ экономических качеств территории. Картографическим результатом применённого приёма явилась карта «Агрокомплекс средней Моравии» (см. приложение). Субрегионы обозначены на карте цифрами: северный (№ 1), западный (№ 2), оломоуцкий (№ 3), восточный (№ 4), простейовский (№ 5), коетинский (№ 6), пршеровский (№ 7), кромержижский (№ 8), голешовский (№ 9).

Обозначенные субрегионы охарактеризованы в статье и сопоставлены друг с другом. С помощью определённых показателей они сведены к 4 типам:

1. сельскохозяйственный тип;
2. сельскохозяйственно-пищевой тип;
3. сельскохозяйственно-обслужило-пищевой тип А (с преобладающим участием работников в сельском хозяйстве);
4. сельскохозяйственно-обслужило-пищевой тип Б (участие работников в сельском хозяйстве менее 50%).

В целом, агрокомплекс средней Моравии представляет собой целостную экономико-географическую единицу, подразделяющуюся на 9 субрегионов. Дело касается области с развитой сельскохозяйственной и пищевой промышленностью и сельскохозяйственным обслуживанием. Система подготовки кадров, связанная с данным комплексом, не соответствует значению приводимых отраслей. Территория Корычанско представляет собой своего рода переходную зону.

R O Z H L E D Y

JAN BÍNA

POLITICKOGEOGRAFICKÝ PŘEHLED SOUČASNÉHO SVĚTA

J. Bína: *The politico-geographical survey of contemporary world* — Sborník ČSGS 88:2:127—138 (1983). — The article deals with political and state-juridical position of all countries in the world. First the international politico-geographical subjektivity of countries is discussed. Independent states are described as socialist countries, developed capitalist states and developing countries, divided according to their political or institutional system. A survey of administratively dependent countries in accordance with their official status is given.

1. Úvod

V nedávném článku v našem časopise považuje V. Häufler (1982) regionální geografii výstižně za „nejgeografičtější“ disciplínu, protože zkoumá prostorové souvislosti a vychází z nich. Jde o souvislosti mezi teritoriálně diferencovanými přírodními, sociálními a ekonomickými prvky a procesy. Interakce těchto prvků a procesů (geofaktory) je metodologicky základem geografické syntézy; čím je interakční záběr širší, tím je syntéza komplexnější. Z teoretického hlediska není sporu o tom, že výpovodní hodnotu jako geofaktory mají i prvky společenské nadstavby (stát, právo, administrativa, politické strany apod.). Regionální geografie oblastí ve vnitrostátním měřítku se z nich nejčastěji setkává s územním působením administrativy resp. územně-správních jednotek.

Regionální geografie světová, používající jako předměty svého výzkumu země resp. státy, musí počítat již s celým souborem těchto nadstavbových procesů a projevů. Vyhrazené místo pro ně v rámci ekonomické geografie se u nás zdá však malé a charakteristiky bývají povrchní. To platí pro většinu našich regionálně geografických monografií světa, kontinentů i jednotlivých států, i když i tu lze nalézt výjimky (např. J. Janka, L. Mištera, 1970; L. Mucha, B. Hlinka, 1978). Je to výraz určitých našich rozpaků nad politickou geografií, dříve a jinde svými nesprávnými a nepřiměřenými dedukcemi zdiskreditovanou.

Ale ve stručném teoretickém článku, věnovaném tomuto tématu, píše M. Macka (1978) jednoznačně, že marxistická politická geografie je dílcí disciplínou geografie, která se zabývá komplexem vnitřní politické struktury jednotlivých zemí a těmi okolnostmi mezinárodních vztahů, které vyplývají z této struktury. Takto specializované studie dosud ovšem u nás chybějí. Ze socialistických zemí jsou zastoupeny prakticky jen v Jugoslávii (zejména zde s ohledem na globální problematiku hnutí nezúčastněných zemí).

Předkládaný příspěvek si nečiní nárok být označen jako odborná politickogeografická studie. Jeho smyslem je uspořádat rozdrobené politickogeografické doplňky geografických „horizontálních“ materiálů do „vertikálního“ celosvětového přehledu. Jde tedy o tematické utřídění některých hlavních politickogeografických charakteristik na základě rozboru organizace všech států a závislých zemí naší planety.

2. Vymezení souboru nezávislých států

Již vlastní výčet států není tak jednoduchý, jak by se zdálo na první pohled. Vymezení mezinárodních politickogeografických jednotek, které jsou nezávislými státy, vychází v marxistickém přístupu ze dvou principů, které musí být splněny současně:

- suverenita na určitém území,
- historická opodstatněnost existence státu a jako její důsledek obecné mezinárodně právní uznání.

Úřední československý seznam nezávislých států světa přináší Statistická ročenka ČSSR v kapitole Mezinárodní přehledy. V posledním ročníku (Stat. ročenka ČSSR 1981, str. 632–640) je uvedeno 166 států a 1 samostatná politická jednotka (Západní Berlín). Došlo zde však (stejně jako u předchozích ročníků) k omylu zahrnutím Namibie: tato země má od roku 1967 rozhodnutím Valného shromáždění OSN statut území přímo podřízeného OSN. Není tudíž samostatným státem (nikoli tedy jen pro faktickou protiprávní okupaci Jihoafrickou republikou). Pouzavérce Statistické ročenky získaly nezávislost Belize a Antigua, takže nezávislých států, které vyhovují výše uvedeným principům, bylo na podzim roku 1982 167, vedle Západního Berlína. Největší počet států je dnes v Africe (51), následuje Asie (38, bez SSSR) a Severní a Jižní Amerika (34). Evropa (33) je na předposledním místě před Austrálií a Oceánií (11).

Existuje dnes dále 6 státních útvarů, které sice splňují požadavek vnitřní územní suverenity, ale postrádají historickou opodstatněnost i širší mezinárodně právní uznání. V citovaném seznamu proto zařazeny nejsou. Jako součást jednotné Číny, dočasné odloučenou, je třeba považovat Tchajwan (s vlastním názvem Čínská republika). V roce 1970 vznikl na západním pobřeží Austrálie přeměnou pozemků soukromé farmy stát Huttova řeka a v r. 1975 byl oficiálně uznán původním suverénem příslušného území, Australským svazem. Konečně do této skupiny patří Transkei, Bophuthatswana, Venda a Ciskei, původní bantustany v JAR. Jihoafrická vláda jim postupně udělila formální nezávislost, která ovšem naprostě není podložena ani geograficky (některé bantustany tvoří až desítky vzájemně nesouvisejících územních částí), natož politicky a ekonomicky. Navíc státními příslušnými bantustanů byli automaticky prohlášeni všichni příslušníci dané kmenové národnosti, byť trvale žijí v jiných místech JAR; jihoafrická vláda tím chce učinit ze všech domorodých obyvatel cizince a zbavit je zbytku jejich práv. Z těchto důvodů státní samostatnost bantustanů neuznává kromě JAR nikdo.

Na druhé straně Statistická ročenka oprávněně nezařazuje mezi státní politickogeografické jednotky taková území, nad nimiž není reálně vykonávána samostatná státní suverenita. V současném světě lze nalézt tři takové případy. Je to předně dlouhodobý neuralgický bod mezinárodních vztahů — Palestina, resp. její arabská část podle rozdělení OSN v r. 1947, politicky zastupovaná Organizací pro osvobození Palestiny. Po odchodu Španělska jako koloniální mocnosti ze Západní Sahary vyhlásila tam roku 1976 národně osvobozenecká fronta POLISARIO nezávislou republiku. Její území však bylo mezitím obsazeno Marokem a Mauretaníí; do dnešního dne trvá okupace Marokem. Podobný je vývoj Východního Timoru, z něhož národně osvobozenecká organizace Fretilin vyhlásila samostatný stát: území je vojensky obsazeno Indonésií.

3. Základní politickogeografické rysy souboru nezávislých států

Teritoriální i populační velikost nezávislých států světa je krajně rozdílná. Kontinentální měřítko představují SSSR, Kanada, Čína, USA, Brazílie a Australský svaz; rozlohu větší než 1 mil. km² vykazuje dalších 22 států. Na území SSSR by se vešlo území Vatikánu, nejmenšího státu, 50millionkrát. Další státy s minimem území a obyvatelstva jsou zejména na ostrovech Oceánie a v Evropě (pozůstatek feudální rozdrobenosti). Nad 100 miliónů obyvatel žije v Číně (1 026 mil.), Indii (711), SSSR (270), USA (230), Indonésii (150), Brazílii (124) a Japonsku (118). Nejméně obyvatel má kromě Vatikánu Nauru (8 tis.) a Tuvalu (10 tis.).

Jistě již tyto geografické předpoklady ovlivňují míru skutečné státní nezávislosti. Avšak — kromě extrémních případů — každý stát má potenciální možnost být nezávislý. Nevyužije-li ji, není to záležitostí státoprávní, nýbrž vnitropolitickou.

Pouze jeden stát je právně vázán svazkem, který nemůže sám vypovědět, určitým způsobem navenek. Jde o Andorru, jež se nachází pod lenní svrchovaností francouzského prezidenta a španělského biskupa ze Seo de Urgel. Tento historický vztah je ale nyní čistě symbolický. Tři další státy (Vatikán, San Marino a Lesotho) jsou handicapovány úplnou obklopeností územím jiného státu. Aktuální politické nepříznivé důsledky z toho vyplývají ovšem jen pro Lesotho. Některé malé státy mají uzavřeny mezinárodní smlouvy, které znamenají určitou právní vázanost. Např. San Marino se ve smlouvě s Itálií zříká řady atributů své svrchovanosti. Bhútán uzavřel v r. 1949 smlouvu s Indií, že se bude v zahraniční politice řídit jejími radami. V roce 1918 postoupilo Monako Francii některá protektorská práva nad sebou. Poměrně časté jsou dále dohody malého státu s blízkým větším o zastupování v zahraniční politice, o celní unii, o řízení některých hospodářských odvětví apod.

V současné době, a to ještě nedlouho (od 1. 2. 1982), existuje ve světě pouze jediná jmenovitá konfederace: Senegambie, spojující Senegal a Gambii. Každý z obou konfederovaných států si přitom zachovává svá svrchovaná práva. V projektu je tzv. Nilská konfederace, jejímiž členy by se staly Egypt a Súdán. Konfederativní název Švýcarska je historický (jde nyní o federaci). Jako konfederativní formy de facto je však třeba hodnotit některá seskupení států (např. britské Společenství národů, Sdružení zemí jihovýchodní Asie apod.; patří sem i RVHP i EHS, kde byl již vytvořen společný přímo volený poradní parlament).

Členy OSN je 157 států včetně Ukrajinské a Běloruské SSR, o jejichž samostatném zastoupení bylo v roce 1945 rozhodnuto v uznání jejich zásluh v boji proti fašismu. Mimo OSN stojí Andorra, Kiribati, KLDR, Jižní Korea, Lichtenštejnsko, Monako, Nauru, San Marino, Švýcarsko, Tonga, Tuvalu a Vatikán.

4. Vnitřní členění souboru nezávislých států

Nyní si všimněme podrobněji vnitřní politické a právní struktury jednotlivých skupin států. Základní členění rozeznává tři třídy: socialistické země, vyspělé kapitalistické státy a rozvojové země.

Marxistický přístup nemůže hodnotit jako socialistické všechny státy, které tento příslušek mají v názvu nebo v politickém programu; to platí v případě názvu i naopak. Socialistické země se vyznačují těmito hlavními rysy:

- vedoucí postavení komunistické strany v politickém systému,
- třídní svazek dělníků, rolníků a inteligence,
- socialistické vlastnictví výrobních prostředků,
- socialistický internacionálismus.

Podle základních charakteristik státu lze socialistické země rozdělit na typ všelidového státu a typ diktatury proletariátu.

Socialistické země s typem všelidového státu

Tuto vývojovou etapu zatím dosáhl pouze první socialistický stát — Sovětský svaz. Ústava SSSR z roku 1977 uvádí v preambuli: „Sovětský stát, který splnil úkoly diktatury proletariátu, se stal všelidovým. Vzrostla vedoucí úloha komunistické strany — předvoje všeho lidu“.

Socialistické země, v nichž stát plní funkci diktatury proletariátu

Diktatura proletariátu je státní moc dělnické třídy nastolená v důsledku revolučního svržení moci buržoazie. Je zvláštní formou třídního svazku vedoucí dělnické třídy s ostatními pracujícími. Diktatura proletariátu představuje historicky vyšší typ demokracie — demokracie pracující většiny proti vykořisťovatelské menšině. Rozvojem výstavby socialismu ustupují do pozadí úkoly potlačování odporu svržených tříd a nabývá význam organizující a budovatelská funkce státu ve všech sférách společenského života.

Socialistickými zeměmi tu jsou Albánie¹], Bulharsko, Československo, Jugoslávie, Maďarsko, Německá demokratická republika, Polsko, Rumunsko, Čína, Kambodža, Korejská lidově demokratická republika, Laos, Mongolsko, Vietnam a Kuba. V Jugoslávii byla vytvořena zvláštní forma diktatury proletariátu, jíž je systém společenské samosprávy. Čína a Albánie nespolupracují v politické oblasti s ostatními socialistickými zeměmi.

Vyspělé kapitalistické státy

K vyspělým kapitalistickým státům se obvykle počítají nesocialistické státy Evropy (bez Malty), Izrael, Japonsko, JAR, USA, Kanada, Austrálie a Nový Zéland. Všechny tyto státy přísluší v současné době k politicko-právní skupině buržoazně demokratických států. Buržoazní demokracie znamená ústavně organizovaný stát s všeobecným volebním právem, parlamentem, pluralitou politických stran apod.; to však neméní třídní podstatu vlády buržoazie, podloženou zejména vlastnictvím výrobních prostředků. Podle státní formy lze tu vyčlenit čtyři podskupiny.

¹⁾ Označení států při zařazování do skupin vychází z názvů uvedených ve Statistické ročenky ČSSR 1981, str. 632—640. Jde o zkrácené (většinou jednoslovné) názvy země.

Parlamentní republiky

Název není úplně přesný. Má vyjádřit svrchované postavení parlamentu mezi ostatními státními orgány. Tato forma republiky vývojově navazuje na konstituční monarchii s parlamentem jako centrem úspěšného boje buržoazie s panovníkem o moc. Parlament má dvě hlavní funkce: zákonodárnu a kontrolní vůči vládní a výkonné moci. Politickou linií určuje vláda v čele se svým předsedou, prezident republiky (jako nástupce konstitučního monarchy) má převážně reprezentativní funkce. Historickým vzorem tohoto uspořádání je ústava třetí francouzské republiky z r. 1875.

Parlamentními republikami je většina republik — vyspělých kapitalistických států: *Andorra* (v čele první syndik), *Finsko*, *Irsko*, *Island*, *Itálie*, *Německá spolková republika*, *Portugalsko*, *Rakousko*, *Řecko*, *San Marino* (v čele 2 kapitáni—regenti), *Izrael* a *Jihoafrická republika*. Juristický systém v JAR vychází z rasistické koncepce nerovnoprávnosti a úplné segregace ras (apartheid). Andorra je v některých pramenech považována za monarchii (z hlediska zahraniční lenní svrchovanosti). Republikánské zařazení však lépe odpovídá reálným poměrům v zemi.

Parlamentní - prezidentské republiky

Vzor pro tuto formu dala v roce 1958 ústava páté francouzské republiky. Vláda je rovněž závislá na důvěře parlamentu, ale výrazně posílené je postavení prezidenta, který určuje politickou liniu státu a je na parlamentu nezávislý. Z probírané třídy států sem patří pouze *Francie*.

Republiky s dělbou zákonodárné a výkonné moci

Tyto republiky bývají nepřesně označovány jako „prezidentské“, ale míra nepřesnosti je tím větší než u obdobně vytvořeného termínu parlamentní republiky, protože prezident nemá svrchované postavení. Historicky je tato forma založena na rozvinutí svébytné republikánské koncepce a přerušení kontinuity s konstituční monarchií. Zákonodárná i výkonná moc jsou přímo voleny, jsou na sobě nezávislé a navzájem se brzdí a vyvažují. Zákonodárný sbor má pravomoci jen ve sféře legislativy, v čele exekutivy je prezident, který si vytváří vládní kabinet odpovědný jen jemu. V klasické podobě je takto zpracována ústava USA z r. 1787.

Kromě *Spojených států amerických* přísluší sem ještě *Švýcarsko* (kde představuje exekutivu 7členná spolková rada, která ze sebe volí prezidenta na 1 rok).

Konstituční monarchie

Monarchie je nejstarší formou státu. Zdrojem státní moci je původně osoba panovníka (proces omezování své moci, konstitucionalizaci, musel panovník formálně schválit). Ústavní právo dnešních konstitučních monarchií někde teoreticky dosud vychází z tohoto principu (Velká Británie, Nizozemí), jinde již přijalo zásadu suverenity lidu (Japonsko, Švédsko).

Přehled konstitučních monarchií — VKS: *Belgie*, *Dánsko*, *Lichtenštejnsko*, *Lucembursko*, *Monako*, *Nizozemí*, *Norsko*, *Španělsko*, *Švédsko*, *Velká Británie* a *Japonsko*. Zvláštní část tvoří monarchie v personální unii s Velkou Británií — dominia. Ve třídě vyspělých kapitalistických států jde o nejstarší „bílá“ dominia *Kanadu*, *Austrálii* a *Nový Zéland*.

Rozvojové země

Rozvojové země tvoří zdaleka nejsilnější skupinu mezi státy světa (121 ze 167). Až na nepatrné výjimky všechny prošly v minulosti koloniálním obdobím. Nejdelší samostatnou etapu vykazují země Latinské Ameriky, osvobodivší se většinou již v 19. století, následují velké země asijské (samostatnost po II. svět. válce) a historicky nejmladší soubor rozvojových zemí představuje Afrika (po r. 1960). V rámci rozvojových zemí lze dnes vyčlenit čtyři politicko-právní skupiny.

a) Státy se systémem národní jednoty

Tváří tvář současným problémům „třetího světa“ a zejména v podmínkách mnohonárodnostních a mnohokmenových populací se v četných rozvojových zemích neosvědčily pluralitní principy buržoazní demokracie. Proto byl postupně rozvíjen systém, který sjednocuje a mobilizuje občany státu okolo jedné určité stranicko-politické, popř. národně-státní koncepce. Dnes je zastoupen v 50 státech a jejich počet se stále zvyšuje. Koncentračním jádrem národní jednoty je ve většině zemí politická strana s kodifikovaným vedoucím resp. jediným legálním půstavením. Její představitel je současně hlavou státu a není-li zřízena instituce ministerského předsedy, i šéfem vlády. Podle společensko-ideové programové platformy vedoucí strany jsou jako první podskupina zvláště vyčleněny země se socialistickou orientací. Třetí podskupina se vymezuje pro země, kde úlohu koncentračního jádra národní jednoty neplní politická strana, nýbrž přímo státní instituce.

Státy se socialisticky orientovanou vedoucí politickou stranou

Vytvoření takové strany je výsledkem revolučního procesu v zemi. Ve své organizující a řídící činnosti se vedoucí strana řídí ve větší či menší míře principy vědeckého socialismu. Mezinárodně politicky spolupracují vesměs příslušné státy se socialistickými zeměmi. Až na jedinou výjimku jsou všechny státy této podskupiny republikami.

Současné zastoupení v rozvojovém světě: *Afghánistán, Barma, Irák, Jižní Jemen, Sýrie, Alžírsko, Angola, Benin, Etiopie, Guinea, Kongo, Madagaskar, Mali, Mosambik, Kapverdy, Seychely, Tanzanie, Grenada a Nikaragua*. Grenada je oficiálně britským dominiem. V Afghánistánu, Etiopii, Grenadě a Nikaragui vykonávají zákonodárství revoluční orgány.

Ostatní státy s vedoucí politickou stranou

Politické spektrum vedoucí strany je určováno v převážné většině případů nacionálními hledisky. K této podskupině patří republiky: *Burundi, Džibuti, Gabun, Kamerun, Keňa, Malawi, Pobřeží slonoviny, Ruanda, Sierra Leone, Somálsko, Súdán, Svatý Tomáš a Princův ostrov, Tunisko, Togo, Zair, Zambie a Nauru*. Z rozložení států vyplývá, že jde o uspořádání relativně typické pro dnešní Afriku.

Systém národní jednoty soustředěné okolo státních institucí

V zemích této podskupiny neexistují (popř. jsou zakázány) politické strany.

Republikánské instituce vystupují jako koncentrační jádra národní jednoty v *Jemenu, Malediitech, Komorách, Libyi a Kíribati*. Volby do zastupitelských sborů zde probíhají na osobním základě za existence určité nadřazené národně-státní ideologie. Státní forma socialisticky orientované Libye se neztotožňuje s žádným státním zřízením a proklamuje pří-

mou vládu mas (proto se v češtině označení libyjského státu nepřekládá — džamáhiríja).

V konstitučních monarchiích mohou být k témuž účelu využity instituce monarchické. Tuto situaci zaznamenává *Bahrajn*, *Bhútán*, *Jordánsko*, *Katar*, *Kuvajt*, *Nepál*, *Svazijsko*, *Tonga* a britské dominium *Tuvalu*. Pro vytváření zastupitelských sborů platí výše uvedené. V Nepálu existuje třístupňový systém územních rad (pančájatů), přímo je volen nejnižší stupeň. V Bahrajnu a Jordánsku jsou volené parlamenty rozpuštěny (od r. 1975 resp. 1974).

b) Buržoazně demokratické státy

Tato skupina rozvojových zemí se v politicko-právní praxi inspiruje příkladem bývalých metropolí nebo jinými státy s historickou autoritou v jejich geografické oblasti. První příklad platí zejména pro bývalé britské kolonie, druhý pak ovlivnil uspořádání států Latinské Ameriky pod vlivem USA. Latinská Amerika je vůbec kontinentem, kde je buržoazně demokratických států ze souboru rozvojových zemí nejvíce; ve zdejších historicky starých republikách se buržoazně demokratický pluralitní systém silně petrifikoval a obnovuje se vždy po odeznamení epizod častých vojenských převratů. (V ostatních rozvojových zemích je spíše typické civilní pokračování popřevratové vojenské etapy formou systému národní jednoty.)

Rovněž u buržoazně demokratických států variuje vládněpolitická orientace. Zde však není kodifikována prostřednictvím vedoucí strany a je v podstatě měnitelná výsledky voleb (viz např. Indii, kde byla u moci v letech 1977—80 vláda pravicových stran). Proto i klasifikačně členění této skupiny vychází ze státních forem (v podmírkách buržoazní demokracie je státní forma důležitější než v podmírkách systému národní jednoty).

Parlamentní republiky

Státní forma parlamentní republiky nebyla nikdy mezi rozvojovými zeměmi příliš častá resp. trvalá, protože svým řešením vztahů mezi vládou a hlavou státu může potenciálně vytvářet zdroj nestability. V současné době existují ve „třetím světě“ tyto parlamentní republiky: *Malta*, *Indie*, *Irán*, *Libanon*, *Singapur*, *Botswana*, *Uganda*, *Zimbabwe*, *Dominika*, *Trinidad a Tobago*, *Vanuatu*. Vnitropolitický život Libanonu je poznamenaný občanskou válkou a současnou izraelskou agresí. V Iránu stojí podle ústavy nad všemi státními orgány imám Chomejní. V Botswaně a Ugandě existuje zjednodušený systém, kdy vůdce nejsilnější frakce v parlamentu se stává automaticky prezidentem.

Parlamentně - prezidentské republiky

Téměř všechny parlamentně-prezidentské republiky vznikly ústavními reformami z ostatních dvou republikánských forem. Příslušné charakteristiky mají nyní *Srí Lanka*, *Egypt*, *Senegal* a *Guayana*.

Republiky s dělbou zákonného mocí

Tuto podskupinu tvoří zejména latinskoamerické republiky a některé ostatní země. Jmenovitý přehled: *Filipíny*, *Indonésie*, *Kypr*, *Gambie*, *Nigérie*, *Bolívie*, *Brazilie*, *Dominikánská republika*, *Ekvádor*, *Haiti*, *Honduras*, *Kolumbie*, *Kostarika*, *Mexiko*, *Panama*, *Paraguay*, *Peru* a *Venezuela*.

ela. V Indonésii jsou obě moci zastřešeny Lidovým poradním shromážděním. Současní prezidenti Haiti a Paraguaye si vytvořili režim osobní moci. Velmi silné je rovněž postavení prezidenta Filipín s mocí zákonomádarných dekretů. Odchylkami od klasického ústavního systému jsou dále: volba hlavy státu zákonodárným sborem (*Panama*) a instituce premiéra (*Filipíny, Peru*). Vláda Kypru nevykonává suverenitu nad celým územím ostrova: v r. 1975 vyhlásili turečtí Kypřané tzv. Federální turecký stát Kypr (na 36,4 % plochy ostrova, kterou od roku 1974 okupuje turecká armáda).

Konstituční monarchie

Buržoazně demokratických konstitučních monarchií s vlastní hlavou státu není mezi rozvojovými zeměmi mnoho, více je britských dominí (vesměs malé ostrovní státy). Konstituční monarchie jsou *Malajsie, Thajsko, Lesotho, Maroko a Samoa*. Konstituční monarchie — britská dominia jsou *Mauritius, Antigua, Bahamy, Barbados, Belize, Jamajka, Svatá Lucie, Svatý Vincenc, Fidži, Papua-Nová Guinea a Šalamounovy ostrovy*. Malajsie je volební monarchií: panovníka volí na 5 let mezi sebou vládcové federovaných států. Také v Samoe budou nástupci současného vladaře voleni na 5 let. Volební právo do parlamentu mají tam hlavy širokých rodin (tzv. mataiové). V Lesothu je od roku 1970 rozpuštěn parlament, nahrazuje jej poradní zákonodárný sbor jmenovaný ministerským předsedou.

c) Absolutní monarchie

Absolutní monarchie je nutno zařadit jako samostatnou skupinu v rámci rozvojových zemí, i když se některými charakteristikami blíží státům se systémem národní jednoty. Soustředění moci v rukou absolutního monarchy a snaha o sjednocení obyvatelstva okolo jeho osoby je zde však prvotním a tradičním zákonem státu a nevyplývá z žádné politické koncepce.

Do dnešních dnů zbyly tři absolutní monarchie. Všechny jsou arabské a vycházejí z ideových zásad islámu. Jedná se o *Saúdskou Arábiu, Omán a konečně Spojené arabské emiráty*, jež jsou federací 7 absolutních monarchií (na federální úrovni s institucí prezidenta, kterého ze sebe volí rada vládců).

d) Státy pod vojenskou správou

Vojenské státní převraty měly tradičně svou doménu v Latinské Americe, v poslední době se však jejich těžiště přesouvá do Afriky. Veškerou moc ve státě v popřevratovém období vykonává vojenská rada, junta apod. Pro běžnou státní správu tento orgán jmenuje obvykle vládu jemu odpovědnou. Politická orientace moci se pohybuje od společensky pokrokové (Guinea-Bissau, Ghana) k fašistickým režimům (Chile).

Na podzim roku 1982 uvedené charakteristiky splňovaly *Bangladéš, Jihní Korea* (vojenská vláda de facto), *Pákistán, Turecko, Čad, Ghana, Guinea-Bissau, Horní Volta, Libérie, Mauretánie, Niger, Rovníková Guinea, Středoafrická republika, Argentina, Guatemala, Chile, Salvador* (vojenská vláda de facto), *Surinam a Uruguay*. V Čadu trvá vleklá občanská válka s nepřehlednou situací, byť v r. 1982 dobyly vítězství tzv. Ozbrojené síly severu. V Salvadoru pokračuje v ozbrojeném boji proti režimu Fronta národního osvobození Farabunda Martího.

Pro úplnost 167 států je nutná zmínka o *Vatikánu*, který se vymyká normálnímu zařazení. Formou jde o teokratickou volební absolutní monarchii, specifickou tím, že naprostá většina státních aktivit má svůj zdroj i cíl mimo hranice vlastního státu, ve světovém společenství katolsků. Samostatný život Vatikánu je ovšem nemyslitelný.

5. Vymezení souboru závislých zemí

Ve vymezování souboru závislých zemí je nutno uplatnit mezinárodní politickogeografickou subjektivitu země. Jestliže určité území tuto subjektivitu nemá, pak jde o odloženo učestnictví jiné země. V rozhodování o těchto otázkách existují dva přístupy: politický a geografický; oba mohou být buď užší nebo širší.

Politické hledisko vyčleňuje jako závislé země taková území, která nejsou zařazena do integrální právní struktury státu, jenž je spravuje. Jde o klasické kolonie, dále protektoráty, přidružené státy a zvláštní teritoria.

Geografické hledisko pak tento prvotní pohled rozšiřuje. Některé státy udělily totiž svým državám statut svých integrálních zámořských částí; tento formální akt měl vyřešit otázku koloniálních vztahů. Geograficky a populačně často jde o zcela odlišné jednotky, nehledě k tomu, že na podstatě koloniálního postavení se obvykle nic nezměnilo. Do souboru závislých zemí musí proto přibýt francouzské zámořské departementy a území, Grónsko, Faerské ostrovы, Španělské severoafrické osady. Komplikovanější je zařazení Havajských ostrovů s původním obyvatelstvem. Zde nad vyčleňujícím geografickým hlediskem převažuje aspekt reálné integrity s USA tím, že USA jsou federací a Havajské ostrovы přímo vstupují do federální struktury. Do sféry geografického hlediska nezahrnuji dále ostrovy obydlené národností vlastnického státu (např. Kanárské ostrovы). Pokud jde o neobydlené ostrovy, je účelné chápát je jako závislé země jen v případě, že neleží (byť vzdáleně) proti pobřeží státu nebo závislé země, k níž jsou přičleněny. Tomu vyhovují norská území v jižním Indickém oceánu a francouzské dependance Réunionu v Mosambickém průlivu.

6. Základní politickogeografické rysy souboru závislých zemí

I když první koloniální území Portugalska a Španělska vznikala již v 15.—16. století, světová koloniální soustava jako významný fenomén mezinárodních vztahů se vytvořila v období rozvoje monopolistického kapitalismu a přechodu k imperialismu. Před II. světovou válkou zabíraly závislé země 60 % obyvatelné souše a jejich obyvatelstvo tvořilo téměř 2/3 lidstva. Začátek všeobecné krize kapitalismu přinesl i postupné rozpadání koloniálního systému s vyvrcholením pak okolo roku 1960.

Dnes zbývají v postavení závislých zemí již jen menší, převážně ostrovní území. Výjimkou je Grónsko s rozlohou přes 2 mil. km² (z toho jen 15 % nezaledněno) a Namibie (824 tis. km²). Relativně větší rozlohu má ještě Francouzská Guayana (91 tis. km²). Z ostrovů jsou největší Špicberky (62 tis. km²), další již nedosahují 20 tis. km² (Malvíny-Falklandy, Nová Kaledonie).

V počtu obyvatel je na prvním místě Hongkong (přes 5 mil., na ploše jen 1 045 km²), na druhém Portoriko (3,4 mil.), na třetím Nami-

bie (850 tis.). Další již nepřekračují půlmilionovou hranici (Réunion, Martinik, Guadeloupe). 15 normálně obydlených závislých zemí má méně než 10 tisíc obyvatel (nejméně Pitcairn: 42 obyvatel).

Změněný převládající geografický charakter dnešních závislých zemí vytváří novou situaci z aspektu dalšího řešení otázky kolonialismu. Pro rozlohou resp. populačně nepatrné ostrovní země není asi reálný požadavek nezávislosti, nehledě k tomu, že některé jsou obydleny národností koloniálního státu a nezávislost přímo odmítají. Mezinárodně politicky se pak začíná spíše projevovat snaha sousedních států o zlikvidování kolonialismu připojením kolonií ke svému území. Markantním příkladem byl argentinsko-britský konflikt o Malvín-Y-Falklandy. Zde se připojení nezdářilo; opačný výsledek má ale např. situace Východního Timoru a Západní Sahary.

7. Vnitřní členění souboru závislých zemí

Podle oficiálního statutu a v závislosti na stupni spojení s koloniální mocností lze závislé země rozdělit na přidružené státy, protektoráty, kolonie, zámořská území a zvláštní teritoria.

Přidružené státy

Přidruženým státům je přiznána plná autonomie, metropole si zpravidla ponechává stanovování zahraničně politických zásad a odpovědnost za obranu. Přidružené státy nejsou zastoupeny v parlamentu ústřední země (nanejvýš hlas poradní, jako Portoriko). Velké Británii takto přísluší St. Kitts-Nevis; obdobné postavení mají tzv. korunní dependence v průlivu La Manche a v Irském moři Guernsey, Jersey a Man, které jsou někdy chybně pokládány za součást Spojeného království. K Nizozemí patří Nizozemské Antily a k Novému Zélandu Cookovy ostrovy a Niue. USA ovládají Portoriko a dále Severní Mariany, Belau, Federované státy mikronéské a Marshallovy ostrovy. Posledně jmenované 4 přidružené státy vznikly ze svěřeneckého území OSN Tichomořské ostrovy. USA toto území rozdělily bez souhlasu OSN.

Protektoráty

Protektorát má vlastní vnitřní státní strukturu, jež zajišťuje místní autonomní záležitosti a umožňuje koloniální mocnosti nepřímé ovládání příslušného území. Tato dříve rozšířená forma přetrvala do dneška jen v Bruneji (brit.).

Kolonie

Kolonie je nejstarší označení administrativně závislého území a v širším smyslu i jeho synonymem. Za kolonie v užším smyslu je třeba považovat závislé území, které nemá původní místní státnost, nýbrž státnost přenesenou (jejím vyjádřením jsou volené zákonodárné a výkonné orgány realizující vnitřní samosprávu). Kolonie není zastoupena v parlamentu ústředního státu. Závislé země s těmito charakteristikami naleží v současné době Velké Británii (jediná užívá jmenovité označení kolonie), USA, Austrálii a Novému Zélandu.

V Evropě je kolonií Gibraltar, v Asii Hongkong, v Indickém oceánu

Britské indickooceánské území a v Atlantickém oceánu *Svatá Helena* [všechny brit.]. V Americe V. Británie udržela *Malvíny-Falklandy*, dále jí patří *Anguilla Bermudy, Kajmanské ostrovy, Montserrat, Britské Panenské ostrovy a Turks a Caicos*. Druhá část *Panenských ostrovů* je kolonií USA. V Oceánii existují kolonie: britská *Pitcairn*; australské: *Norfolk, Kokosové ostrovy a Vánoční ostrov* (poslední dvě jsou v Indickém oceánu; novozélandská: *Tokelau*; USA. *Americká Samoa, Guam, Midwayské ostrovy a Wake*.

Zámořská území

Jejich charakterizujícím znakem je zastoupenost v zákonodárném sboru ústředního státu, která má symbolizovat právní integritu. Typickým příkladem jsou francouzské zámořské departementy *Réunion, Célofrancouzská identita* se zde dává úředně najevo ve všech oblastech. Ostrov *Mayotte* je předmětem sporu s Komorami vzhledem k tomu, že byl Francií oddělen v souvislosti se získáním nezávislosti Komor. V poněkud volnějším administrativním vztahu jsou francouzská zámořská území *Francouzská Polynésie, Nová Kaledonie a Wallis a Futuna*. Dánskými zámořskými územími (s autonomií) jsou *Faerské ostrovy a Grónsko*. Španělské severoafrické državy je souborný název pro enklávy Ceuta a Melilla, které jsou spravovány přímo španělskými provinčemi Cádiz resp. Málaga.

Zvláštní teritoria

Do této poslední skupiny závislých zemí nutno zařadit předně *Namibii*. Jak výše uvedeno, reálný stav se nekryje s jejím mezinárodně právním postavením jako území pod přímou správou OSN. Země je okupována Jihoafrickou republikou a organizace SWAPO vede ozbrojený boj za nezávislost. Dále sem patří *Macao*, bývalá portugalská zámořská provincie. Oficiální označení Macaa je nyní: čínské území pod portugalskou správou.

Specifické postavení mají *Špicberky*, přidělené po I. světové válce do správy Norska. Jejich statut upravuje mezinárodní dohoda z r. 1920, stanovující demilitarizaci, neutralizaci a možnost svobodného hospodářského využívání souostroví všemi signatáři. Na základě této dohody provádí mj. SSSR těžbu zdejšího uhlí.

Zbývající jednotky jsou, podobně jako Špicberky, obydleny jen funkčně (zaměstnanci meteorologických stanic). Jde o *Francouzská jižní a antarktická území* (Kergueleny, Crozetovy ostrovy, Nový Amsterdam a St. Paul, k nimž Francie přiřadila svůj sektor v Antarktidě, což je, jak uvedeno níže, mezinárodně politicky sporné) a norská jižní subpolární teritoria *Bouvetův ostrov* a *Ostrov Petra I.*

8. Antarktis

Zaledněný šestý kontinent má samostatné mezinárodní politicko-geografické postavení. Je v zásadních bodech upraveno mezinárodní Smlouvou o Antarktidě z roku 1959. Smlouva stanoví trvalou demilitarizaci celého území Antarktidy, jeho internacionálizaci a svobodné využívání pro mírové vědecké výzkumy. Obsahem Smlouvy však není

právní statut sektorů na antarktickém kontinentě a tím není tato otázka dosud vyjasněna. Sektor výhlásily (při částečném územním překrývání) Velká Británie, Nový Zéland, Austrálie, Francie, Norsko, Chile a Argentina. Jiné státy (mezi nimi socialistické země i např. USA) neuznávají žádné nároky na státní suverenitu sektorů (byť omezenou Smlouvou o Antarktidě).

L iter atur a

- Afrika dnes. (1980). Dokumentační redakce ČTK, 234 str., Pressfoto, Praha.
- Asie dnes. (1981). Dokumentační redakce ČTK, 204 str., Pressfoto, Praha.
- FISCHER G. (1975): Staaten und Grenzen. 90 str., Westermann, Braunschweig.
- HÄUFLER V. a kol. (1968): Zeměpis zahraničních zemí 2. 1 067 str., Academia, Praha.
- HÄUFLER V. (1982): Esej o geografii, jednotné a regionální. Sborník ČSGS, 87:1:23—40, Praha.
- HOUŠKA V., KETTNER J. (1982): Svět 1982, čísla, data, fakta. 412 str., Čs. strana socialistická, Praha.
- JACOB G. (1980): Ideenberatung der Fachsektion Ökonomische Geographie. Geogr. Berichte, 25:2:137—138, Gotha/Leipzig.
- JANKA J., MIŠTERA L. (1970): Zeměpis světadilů. 2. vyd., 504 str., SPN, Praha.
- Ježegodnik Bolšoj sovetskoy enciklopedii 1981. (1981). 623 str., Sovetskaja enciklopedia, Moskva.
- KRATZER H., KOČVAROVÁ M. (1981): Atlas světa. Mimořádné číslo Nové doby, 168 str., Práce, Praha.
- KŘÍZ V. (1980): Ministrát Huttova řeka. Lidé a země 29:11:520—522, Praha.
- Länder der Erde. (1980). 7. vyd., 720 str., Die Wirtschaft, Berlin.
- MACKA M. (1978): Politická geografie. Sborník ČSGS, 83:1:76, Praha.
- MUCHA L., HLINKA B. (1978): Filatelistický atlas známkových zemí. 2. vyd., 21 map. listů, 229 str. textu, Kartografie, Praha.
- Slownik geografii Europy. (1976). 616 str., Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Statistická ročenka ČSSR 1981. (1981). 696 str., SNTL, ALFA, Praha.
- SZAFLARSKI J. a kol. (1977): Malá encyklopédia zemepisu sveta (překlad z polského orig.). 558 str., Obzor, Bratislava.

JAROMÍR KORČÁK

ÚZEMNÍ RŮST ČESKOSLOVENSKÝCH MĚST

J. Korčák: *Territorial growth of Czechoslovak cities.* — Sborník ČSGS 88:2: 139—144 (1983). — On the basis of census, of the summing of houses and flats in the ČSSR in 1980 and on the basis of other statistical official data the author compares the arear of larger towns (with 25 000 inhabitants and more) in 1930 and in 1980. The results are visible in tables 1—5. The acreages of cities are growing also by administrative annexing of small communities to the towns.

Předběžné výsledky československého sčítání lidu, domů a bytů 1980 uveřejněné v příloze k časopisu Demografie z r. 1981, obsahují o 30 našich největších městech vedle podrobných dat o složení bytů také základní data o počtu bydlícího obyvatelstva, nikoli však data o rozloze měst. Taková data jsme získali laskavostí ing. Milana Kučery z censálního oddělení statistického úřadu, a to nejen pro oněch 30 největších měst, ale také pro všechna další města mající více než 25 tisíc obyvatelů. Tato data o výměře byla sice získána jen sčítáním výměr jednotlivých administrativně připojených obcí, ale ta se mohou jenom neznatelně lišit od definitivních dat, která budou později získána geodetickým měřením.

Analogická data ze sčítání lidu 1930 jsou obsažena ve třech svazcích Statistického lexikonu obcí a pro městské aglomerace s více než 20 tis. obyvatel v textovém zpracování pramenného díla „Československá statistika“, sv. 98. Menší městské aglomerace z r. 1930 jsou tu sledovány jen v sedmi případech, a to po připojení jen jedné stavebně související obce (Banská Bystrica, Poprad, Příbram, Uherské Hradiště, Třebíč a Nový Jičín, jen ve dvou případech připojeny dvě takové obce (Mladá Boleslav a Tábor).

Základní data o tom podává následující tabulka obsahující kromě výměry také celková data o počtu obyvatelů. Srovnání s rokem 1930 není znehodnoceno tím, že tehdejší data se vztahují k obyvatelstvu přítomnému, kdežto data z r. 1980 k obyvatelstvu bydlícímu. R. 1930 byl počet bydlícího obyvatelstva ve městech s více než 10 tisíc obyvatelů v průměru jenom o 1,7 % menší než počet obyvatelstva přítomného. Přírůstek počtu obyvatelů za léta 1930—1980 se však z uvedených dat nepočítá, protože se vztahují k rozdílnému území (s výjimkou Hodonína a Nových Zámků, jejichž rozloha se nezměnila. Města jsou řazena podle počtu obyvatelů 1980 v tisících, hustota zalidnění na 1 km², zastavěná plocha v hektarech.

Tab. 1.

	výměra v km ² 1930	výměra v km ² 1980	přibylo v %	Počet obyv. 1930	Počet obyv. 1980	hustota 1980	Zastavěno 1980
Praha	172,5	495,0	169	848,8	1 182,7	2 389	4 022
Bratislava	116,2	368,0	217	142,5	380,2	1 033	.
Brno	123,8	230,3	86	264,9	371,0	1 618	2 017
Ostrava	97,3	214,6	122	186,5	321,9	1 497	2 221
Košice	92,6	206,8	123	70,1	202,4	977	.
Plzeň	66,9	124,7	85	121,8	170,7	1 368	820
Olomouc	40,5	116,0	183	68,4	102,2	880	662
Liberec	36,2	110,3	209	71,8	97,5	881	561
Hradec Králové	30,1	102,2	237	34,5	95,5	940	653
Pardubice	24,2	69,3	175	31,9	91,9	1 329	514
České Budějovice	31,3	48,6	59	56,3	90,3	1 859	482
Havířov	23,0	41,9	82	5,8	89,8	2 143	400
Ústí n. Labem	26,3	94,7	260	62,7	87,9	932	457
Gottwaldov	20,0	154,1	633	22,7	84,0	545	462
Žilina	30,1	149,9	400	21,9	83,0	553	.
Karviná	16,0	57,4	258	22,7	78,3	1 364	400
Nitra	55,2	145,3	164	23,9	76,6	526	.
Prešov	37,7	80,3	111	21,8	71,5	830	.
Kladno	25,1	35,2	40	43,5	71,3	2 027	315
Banská Bystrica	23,7	130,3	442	12,8	66,3	514	.
Trnava	64,0	90,2	41	23,9	64,1	710	.
Karlovy Vary	21,6	96,4	346	41,9	60,9	631	337
Most	22,9	64,2	180	28,2	60,0	934	220
Frýdek-Místek	21,6	80,0	245	21,8	59,4	743	347
Opava	30,2	94,8	214	44,7	59,4	627	496
Martin	35,5	86,4	146	8,3	56,2	653	.
Teplice	18,3	22,7	28	52,2	53,8	2 397	252
Chomutov	22,9	29,3	23	33,0	51,8	1 769	264
Jihlava	19,9	118,4	491	21,5	51,2	432	292
Přerov	24,1	55,0	129	23,8	50,2	913	257
Prostějov	16,5	49,7	165	33,5	49,6	299	280
Děčín	170,0	109,8	546	37,7	49,7	452	279
Trenčín	16,1	63,8	320	11,8	47,9	730	.
Mladá Boleslav	25,1	48,2	96	23,6	46,0	950	309
Třinec	7,0	116,3	642	6,1	44,7	385	461
Jablonec n. Nisou	13,4	31,3	138	39,9	42,2	1 347	238
Prievidza	30,6	43,5	42	4,4	40,7	935	.
Znojmo	23,3	105,4	352	25,1	39,3	374	344
Poprad	38,0	63,1	66	6,6	38,0	603	.
Příbram	16,5	68,4	315	13,6	37,9	554	210
Uherské Hradiště	22,0	70,2	218	11,6	36,8	524	327
Zvolen	30,0	112,5	276	11,4	36,5	324	.
Nové Zámky	72,5	72,5	—	22,5	34,1	471	.
Komárno	26,4	102,5	296	21,2	32,5	317	.
Tábor	21,7	61,1	181	16,3	31,9	522	.
Šumperk	13,4	67,6	423	15,7	31,9	473	211
Spišská Nová Ves	109,6	66,2	40	12,6	31,6	477	.
Nový Jičín	17,0	114,0	570	13,8	31,5	276	256
Topolčany	17,9	92,0	411	8,7	31,3	341	.
Orlová	16,7	32,1	92	10,0	31,4	977	243
Cheb	14,7	111,4	640	31,5	31,0	279	192

	1930	1980	v %	1930	1980	1980	1980
Kolín	23,3	26,0	13	18,5	30,9	1 200	245
Piešťany	39,4	52,8	34	12,1	30,5	577	.
Považská Bystrica	25,2	78,6	216	3,3	30,4	387	.
Třebíč	16,9	86,5	406	15,2	30,2	349	194
Vsetín	38,2	83,7	121	7,0	29,9	357	160
Michalovce	36,3	53,3	47	11,6	29,7	558	.
Sokolov	7,5	40,6	486	11,3	28,5	702	182
Písek	37,6	62,5	66	17,0	28,1	450	201
Trutnov	31,5	103,3	230	15,9	27,6	267	213
Humenné	25,7	45,2	73	5,6	27,3	604	.
Valašské Meziříčí	19,6	54,8	177	8,0	26,5	483	237
Ružomberok	119,5	126,9	6	15,7	26,4	208	.
Lučenec	34,5	58,0	71	15,5	26,4	455	.
Levice	29,2	44,5	51	12,5	26,1	587	.
Kroměříž	17,8	31,5	77	18,5	25,9	821	212
Krnov	24,6	53,5	117	21,9	25,6	478	204
Hodonín	67,0	62,3	65	14,8	25,5	405	201
Bohumín	10,0	31,1	210	10,8	25,5	810	305
Žďár nad Sázavou	19,9	154,3	670	3,4	25,0	162	161
Česká Lípa	19,0	59,5	215	14,3	25,1	420	155

Celkem tu sledujeme 71 měst, která měla r. 1980 více než 25 tisíc obyvatelů — 48 jich bylo v Česku, 23 na Slovensku. Všechna tato města zabírala r. 1980 celkem 6 551 km², z toho 4 162 km² v ČSR a 2 389 km² ve SSR. Představuje to 5,2 % státního území českého a 4,8 % státního území slovenského. Průměrná rozloha jednoho města byla však na Slovensku značně větší než v Česku — 103,9 km² resp. 86,7 km². Na rozdíl od počtu obyvatelstva jde tu o průměr dosti typický s nejčetnější hodnotou v 3. stupni 15stupňové variační řady.

Roku 1930 měla sledovaná města dohromady jen 2 599 km², a to 1 498 km² v Česku, 1 101 km² na Slovensku. Rozloha těch měst se tedy zvětšila o 3 952 km², poměrně méně na Slovensku (o 117 %) než v Česku (177 %). Nejde tu ovšem o žádné zvětšení faktické rozlohy, jde tu jen o změny její administrativní přináležitosti. Nicméně pro městskou správu vznikají z toho zvýšené nároky na městskou úpravu nově získaného teritoria; zvláště tíživé problémy z toho vznikají tam, kde rozloha nového území je v poměru k lidnatosti města příliš veliká. Tak je tomu u těchto dvanácti československých měst, jichž administrativní rozloha se v letech 1930—1980 zvětšila více než čtyřnásobně; řadíme je zde podle procentního přírůstku: Žďár n. Sázavou (670 %), Třinec, Cheb, Gottwaldov, Nový Jičín, Děčín, Zvolen, Banská Bystrica, Sokolov, Šumperk, Topolčany, Třebíč (406 %). Absolutní přírůstek administrativního území tu varíruje mezi 34—134 km². Největší je ovšem u velkoměst, a to u Prahy 322 km² a Bratislavě 252 km². Z ostatních měst je největší absolutní přírůstek u Gottwaldova a Žiliny, 134 resp. 120 km². Celkovou představu o tom umožňuje následující statistický přehled, v němž jsou sledovaná města seskupena do tří velikostních tříd. Zařazení se třídí počtem obyvatelů z r. 1980, a to i pro rok 1930.

Tab. 2.

Velikost měst (v závorce počet)	Rozloha celková v km ²		průměrná v km ²		Obyvatelstvo 1980 celkem	na 1 km ²
	1930	1980	1930	1980		
a) Česká socialistická republika						
25—49 tis. (26)	508,4	1 845,1	19,5	71,4	857,5	467
50—99 tis. (17)	489,3	1 274,9	28,8	62,8	1 234,2	968
100 tis. a více (5)	501,0	1 181,0	100,2	236,2	2 148,7	1 818
b) Slovenská socialistická republika						
25—49 tis. (15)	645,1	1 076,4	43,0	71,7	489,5	456
50—99 tis. (6)	246,7	682,3	41,0	117,7	417,7	611
100 tis. a více (2)	208,8	574,8	104,4	287,2	582,6	1 033

Geograficky i hospodářsky velmi závažné územní změny souvisejí s postupujícím přílivem obyvatelstva do měst, neboť tím se nutně zvětšuje zastavěná plocha ve městech. Zpravidla se přitom zabírá půda orná nebo jiná půda vhodná k obdělávání, tedy nejdůležitější vrstva povrchu zemského. Vývoj těchto poměrů od roku 1937 charakterizuje zhruba následující statistický přehled, v němž se celková rozloha zastavěné plochy (Z) srovnává s celkovým počtem obyvatelstva (P) v tisících.

Tab. 3.

Rok	Česko	P	na 1 000 P	Slovensko	P	na 1 000 P
1937	79 930 ha	10 880	7,3 ha	21 283 ha	3 515	6,1 ha
1961	105 045 ha	9 572	11,0 ha	74 766 ha	4 174	17,9 ha
1972	113 315 ha	9 832	12,5 ha	98 488 ha	4 627	21,1 ha
1980	119 997 ha	10 289	11,6 ha	112 270 ha	4 988	22,6 ha

Za sledovaných 43 let se rozloha zastavěné plochy v Česku zvětšila jen o polovinu, kdežto na Slovensku se zpětinásobila. Tento veliký rozdíl souvisí především s odsunem německého obyvatelstva z českého pohraničí a následným vystěhováním z vnitrozemí. Nebylo tedy nutno stavět nové domy, neboť obyvatelstva nepřibylo. Naproti tomu na Slovensku trval poměrně velký přirozený růst obyvatelstva. Za posledních dvacet let se ten rozdíl značně zmenšil. Poměrný přírůstek zastavěné plochy se v Česku zvětšil o 15 %, na Slovensku o 56 %. Zde nejen obyvatelstva rychleji přibývalo, ale také průmyslových závodů se stavělo poměrně více.

Nás tu především zajímá, jak se na tomto vývoji podílela města. Potřebná data pro r. 1961 obsahuje rukopisný elaborát O. Bartuška, pro r. 1980 jsme získali laskavostí A. Götze z Geografického ústavu ČSAV, ovšem jenom pro Českou socialistickou republiku. Zato však můžeme svoje sledování rozšířit také o města s 10—25 tis. obyvatelů. Města s více než 10 000 obyvatelů zabírala r. 1961 v Česku 169,8 km, na Slovensku 85,7 km, což představuje v ČSR 16,1 % veškeré zastavěné plochy, v SSR pak 11,4 %. Zde však byla méně využita. Na 1 000 obyvatelů zde připadalo průměrně 5,6 ha zastavěné plochy, kdežto v ČSR jen 4,6 ha. S rostoucí velikostí obce se takový podíl zpravidla zmenšuje, jak ukazují data pro rok 1961, která jsou tak podrobná, že umožňují sedmistupňové třídění podle velikosti obce. Podle tohoto třídění jsou data o rozloze zastavěné plochy v československých městech roku 1961 kombinována se současným počtem obyvatelů a dávají tento statistický obraz:

Tab. 4.

Velikost obce	Počet obcí	Obyvatelstvo v tisících	Výměra celková zastavěné plochy v ha	Ø na 1 000 obyv.
pod 5 tis. obyv.	14 528	8 003,4	141 963	9,8
5—9,9 tis. obyv.	158	1 080,1	11 414	72,1
10—24,9 tis. obyv.	84	1 345,6	12 349	147,4
25—49,9 tis. obyv.	18	643,1	4 321	240,0
50—99,9 tis. obyv.	10	720,6	3 176	317,6
100 tis. plus	5	1 932,3	6 936	1 387,2

Z těchto dat je vidět, jak se s rostoucí velikostí obce průměrná rozloha zastavěné plochy pravidelně zvětšuje, zatímco se tato plocha připadající na 1 000 obyvatelů pravidelně zmenšuje. Pravidelnost v odstupňování této závislosti je tím významnější, že se projevuje také pro rok 1980 u měst českých. Můžeme tedy na základě této pravidelnosti statisticky odhadnout výměru zastavěné plochy ve městech slovenských pro rok 1980. Postup je patrný z tabulky 5, v níž P je počet obyvatelů roku 1980 v tisících, a to P₁ pro města česká a P₂ pro města slovenská, Z₁ značí zastavěnou plochu v městech českých v počtu absolutním, Z₁ : P₁ tuto plochu připadající na 1 000 obyvatelů. V posledním sloupci je součin těchto podílů s počtem obyvatelů P₂. Součet těchto dílčích podílů dává hrubou výměru zastavěné plochy ve slovenských městech roku 1980 a to 147,4 km². Průměrná rozloha 6,8 ha násobená celkovým počtem P₂ dává celkovou výměru o 1,4 % větší, ale to je odhad méně přesný.

Tab. 5.

	P ₁	P ₂	Z ₁	Z ₁ : P ₁	P ₂ (Z ₁ : P ₁)
10—24 tis.	1 190,5	699,8	1 067,0 ha	8,9 ha	6 228 ha
25—49 tis.	858,5	389,5	622,6 ha	7,3 ha	3 573 ha
50—99 ha	1 224,6	417,6	670,9 ha	5,4 ha	2 304 ha
100 tis. plus	2 149,0	582,6	974,2 ha	4,5 ha	2 638 ha
úhrnem	5 422,6	2 189,5	3 332,7 ha	6,8 ha	14 743 ha

Na jedno město sledované velikosti připadalo tedy r. 1980 v Česku průměrně 247 ha zastavěné plochy, analogický průměr pro Slovensko činil 271 ha, byl tedy jen o 12 % větší. V poměru k celkové rozloze orné půdy půdy je rozdíl ještě menší: zastavěná plocha ve městech sledované velikosti představovala v Česku průměrně jen 1,0 %, na Slovensku 0,9 %. Ani v přírůstku této zastavěné plochy od r. 1961 nebyl velký rozdíl: 58 resp. 53 %. Značný rozdíl je ovšem v přírůstku obyvatelstva těchto měst: 37 resp. 88 % středního stavu.

Nakonec dvě poznámky praktického dosahu. Když přibývání obyvatelstva ve městech nutně vyžaduje zvětšení zastavěné plochy, pak by ubývání obyvatelstva na venkově mělo mít za následek její zmenšování. To se však děje jen zcela výjimečně, neboť venkov opouštějí většinou mladší lidé, kdežto staří zůstávají. I když snad zůstane některý dům opuštěný, zastavěná plocha se málokdy zvětší, jak pozorujeme ve vysídleném pohraničí. Rozebrání takového domu a rekultivace parcely vyžaduje totiž poměrně velkého nákladu.

Rozšiřování nekrotických ploch ve městech by se dalo zpomalit, kdyby se lépe využívalo ploch již zastavěných tím, že by se nízké domy

zvýšily o další podlaží. Geografický příklad toho druhu podává jemenský Hadramaut, kde se odpradávna bydlí v domech o několika podlažích, protože zemědělská půda je tam velmi vzácná. Bydlení ve vysokých domech je sice méně příjemné než v nízkých, ale může se zpříjemnit okolním stromovím. Bydlení v nízkých domech je příliš nákladné nejen pro malé využití inženýrské sítě, ale hlavně tím, že nás nadměrně ochzuje o úrodnou půdu, nejcennější vrstvu povrchu zemského. Protiklad hospodářské efektivity a příjemnosti života se projevuje i ve způsobu bydlení.

Literatura a statistické prameny:

- BARTUŠEK O. (1962): Města ČSSR 1961. 37 str., rukopis na katedře ekonom. geografie přír. fak. UK, Praha.
- Členění půdního fondu ČSR k 1. 1. 1981, ČÚGK (sestava pro GGÚ ČSAV).
- HŮRSKÝ J. (1962): Územní vývoj československých měst, Sb. ČSZ 67, 325–340.
- JŮVA K., KLEČKA A., ZACHAR D. (1975): Půdní fond ČSSR, 476 str. Academia a Veda, Praha a Bratislava.
- KORČÁK J. (1934): Druhé sčítání lidu v Československu, zvl. otisk Čs. statistiky, sv. 98, 35 str., SÚS, Praha.
- Rukopisný materiál ze sčítání lidu 1980, Fed. SÚ, Praha. Rychlé výsledky sčítání lidu, domů a bytů — příloha k čas. Demografie, 23, 16 str. Praha.

Summary

TERRITORIAL GROWTH OF CZECHOSLOVAK CITIES

The basic table 1 contains individual data for 71 czechoslovak cities of more than 25 000 inhabitants. These data concern administrative area in sq. km 1930 and 1980, percentage of increase, population in thousands 1930 and 1980, population per sq. km in 1980 and the built-up area. The table 2 contains the same data summarized for Czech Socialist Republic (CSR) and Slovak Socialist Republic (SSR) and differentiated into three size groups of cities. All 71 observed cities occupied in 1980 about 6 551 sq. km, what represents about 5,1 percent of the Czechoslovak state territory. Average administrative area of one city is 92,3 sq. km, 86,7 sq. km in CSR and 163,9 sq. km in SSR.

The total area of Czechoslovak cities of more than 25 000 inhabitants increased during the period 1930 to 1980 by 177 percent in CSR and 117 percent in SSR. 12 cities increased their administrative area more than fourfold. The absolute increase varied from to 322 sq. km. Population density per sq. km varied 1980 from 162 to 2 389 in 15 cities it was more than 1 000, in 3 cities more than 2 000 per sq. km.

Above mentioned changes concern only the administrative area of cities. Much more important — from the geographic and economic point of view — are the changes of the built-up area. Its total changes are represented in the tabl. 3. Its data concern: total of built-up area, total of population and the proportion of both quantities. During this 37-year period the built-up area increased in CSR by 15 percent, in SSR by 56 percent, the built-up area per 1 000 inhabitants amount to 12 ha in CSR and to 23 ha in SSR.

As far as the cities concerns their built-up area is statistically recorded for 1961 and 1980, but for Slovakia for 1961 only. Nevertheless the estimate for 1980 was calculated on the basis of statistical regularity concerning the proportion of the built-up area coming to 1 000 inhabitants. All Czechoslovak localities grouped by 7 size classis are for 1961 presented in the table 4. It contains number of localities, of inhabitants, built-up area on the whole, on the average and its proportion to 1 000 inhabitants. Corresponding regularity reveal likewise analogical proportion concerning cities with more than 10 000 inhabitants 1980 in CSR (see table 5). Multiplied by the number of inhabitants in Slovakian cities 1980, that coefficient gives the approximate built-up area in Slovakian cities at the same time: 147,4 sq. km in comparison with 333,4 sq. km in the cities of the Czech Socialist Republic. Average built-up area of one city is 247 ha in CSR and 271 ha in SSR. Increasing value of arable land call for the building of high houses even when the living in low houses is much more agreeable.

G E O G R A F I E A Š K O L A

K analýze osnov ekonomické geografie pro učitelství zeměpisu 5. — 12. ročníku. Didaktická interpretace se zabývá výběrem poznatků ekonomické geografie a jejich rozpracováním na učivo z hlediska cílů předmětu. Vychází z potřeby uspořádat učivo tak, aby si studenti osvojili základy ekonomické geografie a dokázali je využít při formování osobnosti žáků i při aplikaci na učivo regionální geografie. Učivo je připravuje na studium zákonitostí sociálně ekonomického subsystému v prostoru i v čase, včetně jeho vazeb s přírodním subsystémem. Znamená to zvládnout základní metody výzkumu sociálně ekonomického prostoru a naučit se získané poznatky realizovat ve společenské praxi včetně tvorby a ochrany životního prostředí. Při formování učební látky je nutné vycházet z odlišností ekonomik v rozdílných společenských zájemcích, aby budoucí učitelé zeměpisu správně interpretovali světové politické události ve vzájemném vztahu s ekonomickými problémy. Je také účelné, aby vytypované poznatky nutily studenty sledovat aktuální události a vypěstovala se u nich dovednost analyzovat a komplexně využívat statistické údaje včetně kartografického znázornění.

Jako první etapa výzkumu byla zvolena analýza učebních osnov z hlediska výběru a uspořádání učiva. Poukazujeme na některé dílčí problémy ve snaze přispět k průběžnému zkvalitňování přípravy učitelů zeměpisu. Za tím účelem byl statisticky vyhodnocen podíl jednotlivých témat na celku. Vzhledem ke snaze o dosažení logických sum vykazují některé dílčí údaje odchylku o 0,1—0,2 % od skutečného stavu.

Podíl témat v osnovách ekonomické geografie pro učitelství 5.—12. roč.

Téma	Přednášky	Podíl v %	Cvičení
1. Úvod do ekonomické geografie	5,8	4,4	
1.1. Význam a obsah ekonomické geografie	2,9	—	
1.2. Metody a techniky výzkumu ekonomické geografie	2,9	4,4	
2. Geografie průmyslu	28,6	22,2	
2.1. Úvod do geografie průmyslu	2,9	—	
2.2. Lokalizace průmyslu	5,7	4,4	
2.3. Typologie teritoriálně-průmyslových komplexů	3,8	4,4	
2.4. Makroregionální přehled hlavních průmyslových odvětví a principy jejich lokalizace	10,4	9,0	
2.5. Zákonitosti nerovnoměrného rozmístění průmyslu	2,9	—	
2.6. Průmyslová aktivita a životní prostředí	2,9	4,4	
3. Geografie zemědělství	17,1	17,6	
3.1. Úvod do geografie zemědělství	1,9	—	
3.2. Typologie zemědělské výroby	2,9	4,4	
3.3. Systémy hospodaření a zemědělská produkce	4,7	4,4	
3.4. Prostorová struktura zemědělství	3,8	4,4	
3.5. Mapa využití země	1,9	4,4	
3.6. Vztahy zemědělství a životní prostředí	1,9	—	
4. Geografie dopravy	9,4	13,4	
4.1. Doprava v národnohospodářském komplexu	1,9	—	
4.2. Komunikační systémy	1,9	2,2	
4.3. Druhy dopravy a regiotvorný význam	3,8	4,4	
4.4. Metody hodnocení dopravy	0,9	6,8	
4.5. Doprava a životní prostředí	0,9	—	
5. Geografie služeb	11,5	13,4	
5.1. Specifikum terciární sféry v národním hospodářství	1,9	—	
5.2. Služby	3,8	4,4	
5.3. Zahraniční obchod	2,9	6,8	
5.4. Cestovní ruch a rekreace	2,9	2,2	
6. Ekonomicko-geografická syntéza	7,6	9,0	
6.1. Ekonomicko-geografické systémy	3,8	4,5	
6.2. Ekonomicko-geografické regiony světa	3,8	4,5	
Inovace	20,0	20,0	

Zjištěné dílčí nedostatky v osnovách ekonomické geografie pro učitelství zeměpisu 5.–12. roč.

1. Nevyváženost podílu přednášek mezi jednotlivými dílčími ekonomickogeografickými vědami.
 - 1.1. Geografie průmyslu má nejméně vysoký podíl přednášek. Z 80 % povinně stanovených témat přednášek (20 % inovace) a jako jeden ze šesti dílčích celků předmětu se na nich podílí 28,6 %. Na ostatních pět celků připadá souhrnně 51,4 % přednášek.
 - 1.2. Geografie dopravy je nedostatečně zajištěna počtem hodin přednášek (9,4 %) vzhledem k tomu, že doprava stále více stimuluje hospodářský i společenský rozvoj a je významným faktorem pro studium rozložení ekonomických objektů.
2. Nesoulad mezi podílem přednášek a cvičení v jednotlivých celcích.
 - 2.1. Nižší podíl cvičení oproti přednáškám u geografie průmyslu je v souvislosti s bodem 1.1., tj. nejméně vysokým podílem tohoto celku na přednáškách.
 - 2.2. Vyšší podíl cvičení oproti přednáškám u geografie dopravy je v souvislosti s bodem 1.2., tj. s nedostatečným zajištěním geografie dopravy přednáškami.
3. V osnovách je dán v některých případech nejméně malý prostor pro konkrétní poznání rozdílnosti socioekonomických aktivit v makroregionálním pohledu.
 - 3.1. Nedostatek přednášek a cvičení v tomto směru má geografie zemědělství (4,7 %) přednášek a 4,4 % cvičení) a geografie dopravy (3,8 % přednášek a 4,4 % cvičení).
4. Nejsou zahrnuty všechny složky ekonomické geografie, které jsou nezbytné pro výchovu učitelů zeměpisu z hlediska osnov zeměpisu na základní škole a na gymnáziích.
 - 4.1. V geografii průmyslu chybí kapitola Hlavní průmyslové oblasti světa.
 - 4.2. Není zařazena kapitola o lesním a vodním hospodářství a o rybolovu.
 - 4.3. V geografii zemědělství není zařazena kapitola Zonálnost zemědělské výroby.
 - 4.4. Geografie dopravy neobsahuje analýzu faktorů ovlivňujících dopravu.
 - 4.5. Není zařazena kapitola Cestovní ruch a rekreace ve vztahu k životnímu prostředí.
5. Některé kapitoly jsou zdvojené anebo se překrývají.
 - 5.1. U geografie průmyslu souvisí kapitola 2.5. Zákonitosti nerovnoměrného rozdílnosti průmyslu za socialismu a kapitalismu s 2.2.1. Lokalizační teorie kapitalismu a socialismu.
 - 5.2. U geografie zemědělství souvisí 3.4.3. Regionalizace zemědělství s 6.1. Ekonomicko-geografické syntézy a s 3.3.3. Hlavní regiony světové zemědělské produkce.
6. Projevuje se nejednotnost v názvech stejně tematiky u jednotlivých oboř.
 - 6.1. Úvodní kapitoly geografie průmyslu a geografie zemědělství nesou název „Úvod...“, u geografie dopravy „Doprava v národně hospodářském komplexu“ a u služeb „Specifikum terciární sféry v národném hospodářství“.
 - 6.2. Rozdílnost ekonomických aktivit v prostoru se promítá v různých názvech. V geografii průmyslu jako „Makroregionální přehled hlavních průmyslových odvětví a principy jejich lokalizace“, v geografii zemědělství „Systémy hospodaření a zemědělská produkce“, v geografii dopravy „Druhy dopravy a regiotorný význam“.
7. Uspořádání tematiky neodpovídá potřebné návaznosti.
 - 7.1. Ekonomicko-geografické systémy (6.1.) patří spíše na počátek osnov předmětu.
 - 7.2. Prostorová struktura zemědělství (3.4.) by měla být zařazena před kapitolu Systémy hospodaření a zemědělská produkce (3.3.).
 - 7.3. Metody hodnocení dopravy (4.4.) by měly předcházet kapitole Druhy dopravy a regiotorný význam (4.3.).

Závěrem lze konstatovat, že nejnovější verze osnov Ekonomické geografie pro učitelství 5.–12. roč. dává předpoklad pro splnění učebních cílů předmětu a využívá k tomuto moderních poznatků vědy. Stanovená základní struktura studijního plánu, členěná do šesti celků, odpovídá jak současným nejnovějším poznatkům ekonomické geografie jako vědy, tak i didaktickým zásadám při formování osobnosti socialistického učitele zeměpisu. Dosavadní krátkodobé zkušenosti ukazují na některé dílčí nedostatky v osnovách, které je možné průběžně odstraňovat v rámci 20 % inovace a za určitou dobu po jejich důkladném prověření v praxi je realizovat formou dílčích úprav osnov.

Stanislav Mirvald

IX. greifswaldské geografické symposium. Sekce geografie na Univerzitě Ernst-Moritz Arndta v Greifswaldu v NDR pořádá každoročně geografické symposium na aktuální otázky z různých geografických disciplín.

IX. greifswaldské geografické symposium, které se konalo ve dnech 19. a 20. října 1982, bylo zaměřeno na téma „Světonázorové vzdělání a výchova ve vyučování geografie v socialistické škole“.

Tohoto podnátného symposia se zúčastnili geografové, didaktikové geografie, pedagogové a další odborníci z univerzit a vysokých škol pedagogických v NDR, pracovníci různých resortních ústavů, krajští a okresní metodikové pro vyučování geografie a vybraní učitelé geografie z polytechnických škol celé NDR. Jako hosté byli přítomni dva didaktikové geografie ze zahraničí (z PLR a z ČSSR).

Na programu jednání byly teoretické i praktické otázky světonázorové výchovy v geografii na všech stupních škol. Referující se zabývali problematikou komplexní úlohy a významem světonázorové výchovy při výuce (prof. dr. P. Hauck), využitím výchovných možností obsahu geografického učiva a jeho analýzou (prof. dr. H. Förster), plánování a dalším rozvojem světonázorové výchovy při vyučování geografie (prof. dr. P. Hauck), vytvářením a využitím výchovných situací při výuce geografie (doc. dr. R. Meincke, dr. D. Licinska z PLR, prof. dr. H. Lengsfeld), vztahem světonázorové výchovy v geografii k ostatním složkám komunistické výchovy, např. i k výchově estetické (dr. M. Prinzi), obsahem, metodami, formami a prostředky, tj. mj. i učebními pomůckami při světonázorovém vzdělání a výchově v hodinách geografie v jednotlivých ročnících střední polytechnické školy (dr. W. Wölfel, dr. G. Findeisen, dr. Ch. Pannicke, dr. O. Lehmann, W. Kott, H. Ehlík aj.), politickou funkcí výuky geografie v NSR a její kritikou (dr. W. Hormann), využitím nových učebních plánů a osnov geografie na základních a středních školách v ČSSR pro světonázorovou výchovu (dr. J. Šupka, ČSSR). V dařících referátech byly podány informace o výsledcích uskutečněných výzkumů a shrnutý a zobecněny některé dobré zkušenosti z dané tématiky.

Přednesené referáty měly vesměs dobrou odbornou úroveň a byly doplněny četnými vhodnými ilustracemi a dokumentací (schématy, grafy, tabulkami, obrázky, ukázkami některých nových vyučovacích pomůcek aj.). Většina referátů vyvolala živou (někdy i kritickou) diskusi, což přispělo k objasnění různých stanovisek a názorů a k řešení daných problémů.

Celé symposium bylo dobře organizačně zajištěno a zabezpečeno. Výsledky jednání budou mít nejen teoretický význam (pro zaměření dalších výzkumů v této tématice), ale i mimořádný praktický dosah při výuce geografie na školách a při přípravě nových učitelů geografie, což je možno plně využít i v našich podmínkách. Bylo by jistě účelné a potřebné podobné symposium zorganizovat i v ČSSR.

Jan Šupka

Geografie terciární sféry v SSSR v teorii, praxi a výuce. V druhé polovině tohoto století se v sovětské socioekonomické geografii poměrně rychle rozvíjely některé nové disciplíny, např.: geografie cestovního ruchu a rekreační (Rekreacionnaja geografija i turizm. Voprosy geografii 93, 1973), geografie vědy (Polovickaja 1976), geografie vzdělání (Bilič 1967), geografie kultury (Strany i narody, Moskva 1978), geografie potřeb obyvatelstva (Kovaljev 1966), geografie služeb (Kovaljev 1966). Trvalou součástí ekonomické geografie se v SSSR stala geografie terciární (nevýrobní sféry) (1972).

Růst podílu terciární sféry v odvětvové struktuře národního hospodářství vyvolal v sovětské geografii přirozený zájem. Zesilil zájem o člověka jako tvůrce i spotřebitele materiálních hodnot. Prohloubily se kontakty geografů s demografy, sociologi, lékaři, biology a plánovači. Začaly se zkoumat geografické rozdíly v potřebách obyvatelstva, hodnotit přírodní podmínky, ve kterých obyvatelstvo žije a rozdíly v kvantitě a kvalitě bezplatných i placených služeb obyvatelstvu.

Poměrně brzy se stabilizovalo členění geografie terciární sféry do 6 základních odvětví: I. *Věda, vzdělávání obyvatelstva, kultura*. — II. *Spoje a sdělovací prostředky*. — III. *Tělovýchova, sport, turistika, rekrece*. — IV. *Zdravotnictví*. — V. *Obchod a společné stravování*. — VI. *Bytové a komunální služby*.

V roce 1980 byla publikována [16] následující klasifikace v odvětví služeb, která přesahuje rámec terciární sféry: I. Služby materiální výrobě: doprava, spoje, materiální zásobování a odbyt, výkup zemědělské produkce, věda, finance, pojišťovnictví. II. Služby obyvatelstvu: 1. placené (obchod, společné stravování, bytové a komunální služby, doprava a spoje) 2. většinou bezplatné (služby uspokojující sociálně kulturní potřeby obyvatelstva — vzdělání, kultura, umění, zdravotnictví, tělovýchova a sport, sociální zabezpečení, finance, pojišťovnictví). III. Služby společnosti, tj. věda a aparát státních organizací.

Každoročně se zvyšoval počet prací a publikací. Syntetický pohled na dosavadní vývoj, stav i perspektivy přinesl 91. sborník Voprosy geografii v roce 1972 [3].

Kartografické zobrazování dat o kvantitativních a kvalitativních charakteristickách sféry služeb provádějí geografové již zhruba 100 let. Používá se k tomu přede vším kartogramů a kartodiagramů, značek, barevných škál, izoliní apod. Již v 70. letech minulého století byly např. zhotoveny mapy evropské části Ruska, které zobrazují školství [17]. Podnětem pro rozvoj mapování dat o službách bylo sčítání obyvatelstva v roce 1897. Za skutečný počátek mapování sféry služeb se však počítají teprve 30. léta XX. stol., když se začalo pracovat na komplexních regionálních atlasech. Základní dílo, které shrnuje výsledky práce a zkušenosti za 40 let, je kniha Kompleksnyje regionalnyje atlasy, kterou napsal kolektiv autorů pod vedením K. A. Salisčeva [15]. Tato kniha obsahuje rozsáhlé pojednání o jednotlivých druzích a typech map sfér služeb obyvatelstvu. Mapy o jednotlivých složkách sféry služeb se staly trvalou součástí atlasů svazových republik, atlasů autonomních republik a oblastí [8, 15].

Mapování služeb se pokládá za samostatný směr v socioekonomickém mapování (O. A. Jevtějev 1976). Úloha těchto map vzrůstá s růstem významu služeb v národním hospodářství a v sociálním rozvoji společnosti. Pořizování těchto map bylo vždy v těsném vztahu s tvorbou map obyvatelstva a jiných socioekonomických map [1, 12]. Současný rozvoj navazuje na teoretické práce minulého období a využívá bohaté praktické zkušenosti. Začínají se však využívat matematické metody (integrální charakteristiky), kartografické modelování, výpočetní prostředky, geografické databanky, uplatňuje se systémový přístup.

Geografie služeb byla na geografické fakultě Moskevské státní univerzity zařazena do výuky v roce 1967. Od té doby získala v učebních plánech pevné postavení. Ve školním roce 1980/81 byly vydány nové učební osnovy geografie služeb pro studenty oboru ekonomická geografie v počtu 24 hodin [14]. Předmětem výuky byla tato tematika: sociálně ekonomická úloha a význam sféry služeb v národním hospodářství; druhy a odvětví služeb a jejich rozvoj v období vědeckotechnické revoluce; vztahy mezi materiální výrobou a službami; materiálně-technická základna služeb; služby poskytované obyvatelstvu a výrobě; sféra služeb v kapitalistické a socialistické společnosti; rozvoj služeb obyvatelstvu v SSSR a úkoly jejich dalšího rozšiřování, [usnesení sjezdů KSSS, plánovitý rozvoj]; územní organizace a systémy služeb, síť zářízení, hierarchie ve službách; úkoly ekonomické geografie při studiu sféry služeb, předmět a místo v systému geografických věd; geografie služeb jako část geografického studia nevýrobního sektoru a jako část komplexního regionálního výzkumu; vztahy geografie služeb, geografie obyvatelstva, geografie potřeb; geografie služeb a územní plánování; úkol města jako centra služeb; metody výzkumu v geografii služeb, základní zdroje informací; současná tendence geografických výzkumů geografie služeb v SSSR a v zahraničí; perspektivy a nejaktuálnější tematika.

Smysl výuky tohoto předmětu spříjí sovětí geografové v tom, že geografie služeb je klíčem k chápání některých zákonitostí formování sídel jako center služeb různé úrovně a že služby jsou částí širšího komplexu geografických podmínek života obyvatelstva a vyrovnaného regionálních rozdílů. (V učebních osnovách geografie základní a střední školy se prosadily zatím dílčí informace např. z cestovního ruchu.)

Na rozvoji geografie služeb, jejich mapování a zavádění vybraných poznatků do výuky se podílí vedle Geografického ústavu AV SSSR a vysokých škol i Geografická společnost SSSR. Na sjezdech hodnotí dosažené výsledky, vytyčuje další úkoly a organizuje konference a semináře, ze kterých se vydávají sborníky. Tím se zabezpečuje široká informovanost i efektivnost prací teoretické i praktické úrovně. Výsledky prací sovětských geografů a kartografů se stále šířejí využívají v územním plánování při řešení požadavku racionalního rozmístění pracovních sil, sítí služeb obyvatelstvu a územní dělby práce. Tím se naplňuje jedna ze základních společenských funkcí geografie a realizuje princip spojení geografické vědy s praxí.

L iteratur a:

- BARANSKIJ N. N., PREOBRAŽENSKIJ A. I. (1962): Ekonomičeskaja kartografija. 284 str., Geografizd. Moskva.
Geografičeskoje izučenije territorialnoj organizacii sfery obsluživanija. (1976). 154 str., MF GO SSSR Moskva.
Geografija sfery obsluživanija. (1972): Voprosy geografii 91, 254 str., Mysl, Moskva.
Geografija sfery obsluživanija. Geografija SSSR T. 11. Itogi nauki i techniki. (1974): 6—96 Viniti, Moskva.

- JEVTEJEV O. A., LUCHMANOV D. M. (1972): Karty obsluživanija naselenija. 57 str., Izd. MU, Moskva.
- Karty obsluživanija naselenija (1976). Annotirovannyj ukazatěl 1, 2, 161 str. — 143 str., 6B, Moskva.
- KOVALJEV S. A. (1966): Geografija potrebljenija i geografija obsluživanija naselenija. Vestnik Moskovskogo universitěta, ser. geogr. 2:3—10, Moskva.
- KALLUCKAJA E. I. (1980): Geografija potrebljenija. 94 str., ČGU, Černovcy.
- KOVALJEV S. A. (1974): O geografičeskom izučenii sfery obsluživanija. Izd. MF GO SSSR, Moskva.
- POKŠIŠEVSKIJ V. V. (1972): Geografija obsluživanija, jejo predmět, sodržanije i meso sredi ekonomiko-geografičeskich disciplin. Voprosy geografii 91:6—26. Mysl, Moskva.
- PREOBRAZENSKIJ A. I. (1980): Ekonomičeskije karty v prepodavanii geografii. 151 str., Prosveščenije. Moskva.
- Problemy geografii naselenija i sfery obsluživanija (1973). Problemy geografii pro-myšlennosti. 76 str., MF GO SSSR, Moskva.
- Programma kursa Geografija sfery obsluživanija (1980). 3 str., MGU, Moskva.
- SALIŠČEV K. A. (1976): Kompleksnyje regionalnyje atlasy. 638 str., Izd. MU, Moskva.
- Sfera obsluživanija naselenija: regionalnyje problemy. Kijev, Naukova dumka 1980. 423 s.
- Stravitelnaja karta vyšsich i srednich učebnych zavedenij v 1866 i 1876 gg. M 1 : 4 200 000. Iljin, Peterburg 1876.
- Tematičeskaja kartografija (1973). 53 str., GO SSSR, Moskva.

Arnošt Wahla

Z P R Á V Y

RNDr. Jiří Mojdl šedesátileteř. Narodil se v pražském Podskalí 30. 8. 1923. Maturoval na vyšehradské reálce r. 1942 a po válce se zapsal na přírodovědeckou fakultu UK, kde studoval zeměpis a přírodopis. Už od r. 1945 zastával funkci pomocné vědecké sily v tehdejším kartografickém oddělení geografického ústavu u prof. Kuchaře. V r. 1955 se stal odborným pracovníkem Kabinetu pro kartografii ČSAV, kde se zejména věnoval chodu mapové sbírky, v níž pracuje dnes jako její správce. V l. 1966—1977 působil v oddělení rozvojových zemí GÚ ČSAV a v souvislosti s tím vykonával v l. 1967—1972 funkci tajemníka Komise ČSAV pro rozvojové země v sekci geologie, geografie a hornictví. Publikoval mj. Soupis map a atlasů afrických zemí (s M. Kašparou) 1978, Kartografické kuriozity (Ročenka Lidé a země 1978) a pojednání Mapová sbírka GÚ ČSAV (Rozpravy Národního technického muzea v Praze 1982). Své kartografické schopnosti dokumentoval mapovým vybavením knih Vl. Šerého, Ct. Votrubce i jiných publikací. K šedesátinám jubilantovi srdečně blahopřejeme.

Ludvík Mucha

Alois Obermann šedesátníkem. Významného životního jubilea se dožívá Alois Obermann, jehož zná dobře každý geograf nejen jako odpovědného redaktora geografických učebnic a příruček vydávaných ve Státním pedagogickém nakladatelství v Praze, ale i jako autora a spoluautora řady učebnic a metodických publikací. Jubilant oslavuje současně i 30 let svého úspěšného redaktorského působení v SPN, jemuž vlastně věnoval polovinu svého života. Dobrá příprava absolovováním oboru dějepis a zeměpis na filozofické fakultě UK mu umožnila odbornou všeestrannost. Publikoval kromě zmíněných učebnic a příruček řadu metodických článků, spolupracoval na školních zeměpisních atlasech, mapách, filmech, učebních pomůckách.

V posledních letech uspořádal obrazový soubor Objevy na mořích a kontinentech (SPN, 1979), s I. Bičíkem napsal Asii (Albertos, 1981), vyšlo 5. vydání Zeměpisu pro IV. r. gymnázíí, 8. vydání Hospodářského zeměpisu pro I. r. gymnázíí, 4. vydání nové učebnice Zeměpis pro 5. r. základní školy; na obou posledních se podlel spoluautorský. Počet vydání učebnic svědčí o životnosti jeho práce. Přejeme dvojnásobnému jubilantu k výročí narození a činnosti redaktora, aby dále v Orlických horách, kam se rád vrací (narodil se 25. 7. 1923 v Jablonném nad Orlicí), čerpal ve zdraví svůj klid a pohodu jako dosud.

Ludvík Mišter

K životnímu jubileu RNDr. Hedviky Hoškové. RNDr. Hedvika Hošková má učitelství v krvi. Narodila se 16. 7. 1923 v Přibyslaví v rodině učitelů, kteří později působili v Jelšavě. Ač absolventka přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze (aprobase zeměpis–přírodopis), působila na všech typech škol. Od roku 1970 až do svého odchodu do důchodu v r. 1982 vedla kabinet zeměpisu Krajského pedagogického ústavu v Plzni. S velkou energií a přehledem se spolupodílela na prohloubení přípravy učitelů při realizaci nové školské soustavy v odborné skupině školské geografie ústředního výboru ČSGS i ve spolupráci s oddělením zeměpisu Výzkumného ústavu pedagogického v Praze a Ústředního ústavu pro vzdělávání pedagogických pracovníků v Praze. Své velké zkušenosti po deset let uplatňovala ve funkci vedoucího odboru školství a kultury ONV v Rokycanech, později i jako uvolněná předsedkyně komise.

Publikovala řadu metodických materiálů v edici KPÚ, geografických metodických časopisech, autorský se podílela v poslední době na učebnici spojového zeměpisu pro 1. ročník středních odborných učilišť s maturitou, recenzovala učebnice zeměpisu, metodickou příručku pro 6. třídu, terminologický zeměpisný slovník pro základní školy, aktivně přispívala k ověřování experimentální výuky zeměpisu atd.

Její práce byla mnohokrát oceněna i v řadách ČSGS udělením čestného uznání a Zlatého odznaku ČSGS. Přejeme dr. Hedvice Hoškové, aby ji její pracovní elán a energie provázely i nadále.

Ludvík Mištera

75 let od úmrtí Jana Palackého. Jan Palacký patřil k zakladatelům české vědecké geografie. Narodil se 30. října 1830 v Praze. Byl synem známého historika Františka Palackého. Již za studií na Akademickém gymnáziu v Praze prokazoval značné schopnosti jazykové, které mu pak šly ve vlastní práci k duhu (němčina, italština, angličtina, francouzština). Mnoho poznatků získal také z četných cest po Evropě. R. 1850 promoval jako doktor filozofie, čtyři roky později i jako doktor práv. Své geografické vědomosti pak prohluboval v Berlíně u Karla Rittera, na rozdíl od něho se však propracoval k přírodovědnému pojetí. Ritter společně s Alexandrem von Humboldtem byli předními zástupci dvou odvětví, v geografii tehdy převažujících — Humboldt přírodovědeckého, Ritter historického. Na pražské univerzitě nebyla ještě ani v polovině minulého století geografie považována za samostatný obor. Přednášeli ji většinou jako pomocnou disciplínu historici. Zlom nastal až po zřízení samostatné geografické stolice ve Vídni r. 1851. Za pět let byl habilitován i v Praze Jan Palacký jako docent „všeobecného srovnávacího zeměpisu“. Svou funkci vykonával až do r. 1866, kdy přestal přednášet a začal hospodařit na svém statku v Lobkovicích (nyní místní část Neratovic). Zúčastňoval se i politického života, za konzervativní stranu byl zvolen do českého sněmu. R. 1867 se společně s otcem zúčastnil známé moskevské pouti, o níž podal své poznatky v „Památníku Palackého“, který vyšel r. 1898 na oslavu stých narozenin Františka Palackého. Svou docenturu obnovil r. 1878 v době, kdy již byl v Praze profesorem geografie přerovský rodák Dionýs Grün. Na společné německo-české Karlo-Ferdinandově univerzitě Palacký přednášel do r. 1882, po jejím rozdělení přešel na českou univerzitu. Po překonání řady překážek se stal r. 1885 mimořádným a r. 1891 žádným profesorem geografie. Do výslužby odešel r. 1902, zemřel v Praze 22. února 1908. Byl pochřben vedle svého otce v Lobkovicích. Pracovní elán Palackého byl nevšední. Ani jeho žáku Václavu Šemberovi se nepodařilo v plné šíři zaznamenat soupis Palackého publikací. Všechny však provázela společná vada. Jejich sloh byl nepřístupný s přemírnou statistických a dalších faktografických údajů, které spisy zcela přeplňovaly (patrně k tomu přispělo i jeho právnické vzdělání). Navíc kladl mnohdy prostě vedle seve zprávy z různě hodnotnějších pramenů. Tyto nedostatky se pak přenášely i do jeho pedagogické činnosti. U svých posluchačů předpokládal značné předběžné znalosti včetně lingvistických. Na druhé straně je třeba uznat, že jeho vědomosti byly obrovské. Získal je intenzivním studiem, i za zahraničních pobytů, zvláště v Paříži a v Berlíně. Činně se zúčastňoval i geografických sjezdů, naposledy necelý rok před smrtí r. 1907 v Norimberku, kde se vyslovil pro spolupráci regionální geografie s tehdy novým směrem, zdůrazňujícím geomorfologický výzkum. Velkou houževnatost projevil při budování pražského geografického ústavu a sbírky jeho pomůcek. Až v r. 1888 vznikl geografický seminář a teprve po dalších třech letech geografové získali vlastní ústav na Karlově náměstí v tzv. Kaulichově domě. K vybavení jeho sbírek, hlavně knihovny, Jan Palacký značnou měrou přispíval z vlastních prostředků. Každou volnou chvíli věnoval svému herbariu, který po jeho úmrtí čítal na 30 000 listů. Byly v něm ukázky flóry ze všech končin světa. Hlavní pole Palackého činnosti bylo v „botanogeografii“

(např. souborné dílo „*Studie o vývoji rostlinného roucha na základě zeměvědném*“) a v zoogeografii („*Die Verbreitung der Vögel auf der Erde*“, „*Die Verbreitung der Fische*“), jeho zájem však poutal i ostatní geografické disciplíny. Veľkým syntetickým dílem měla být jeho chorologie, již se zabýval na sklonku života. Dílo chtěl vytvořit na geologickém a biologickém základě a mělo vyústít v geograficko-biologický obraz zemského povrchu. Tento zaměr se mu již nepodařilo uskutečnit. První Palackého dílo začalo vycházet v letech 1857–1860 s názvem „*Zeměpis všeobecný, vědecky srovnávací*“. Autor je nedokončil a stejně nenalezlo velkého ohlasu. Pozorností však zaslouží zvláště jeho „*Böhmisches Skizzen*“ z r. 1860, geografická úvaha s regionálním pojetím, kritizující navíc tehdejší politické poměry. Bohuslav Horák odtud převzal citaci v úvodní glose, vitající obnovení vydávání našeho „*Sborníku*“ v prvním čísle 50. ročníku, str. 1, v roce 1945 po osvobození naší republiky. Od sedmdesátých let 19. století vydal Palacký řadu monografií s přemnohými statistickými údaji (Palestina, Austrálie, Japonsko, USA). Palacký zaměřil svou činnost i na oceánografii. Jeho článek z r. 1860 je patrně prvním českým pojednáním z tohoto oboru vůbec. Pojetím zaslouží pozornost spis z r. 1884 „*O budoucnosti českého rolnictva*“, v němž kriticky zhodnotil tehdejší hospodářské poměry a vyslovil se, odvolávaje se na Elisée Recluse, pro společné hospodaření („správa velkého statku je skutečnou výhodou“). Palacký napsal řadu dalších spisů, drobných článků a referátů, uveřejněných v nejrůznějších jazycích: čestině, němčině, francouzštině, angličtině, italštině, španělsky i maďarštině. Bibliografie Palackého děl jsou podrobně probrány již v dřívějších oceněních jeho činnosti (V. Švambera: „*O Janu Palackém*“, zvláštní otisk z „*Osvěty*“ 1908, str. 3–24, St. Nikolau: „*Jan Palacký*“, Šírým světem 1931, 29 a další, 103 ad., 153 ad., 275 ad., D. Trávníček: „*Dr. Jan Palacký, první český univerzitní profesor geografie*“, *Lidé a země*, roč. 3, 1954, str. 15–17). Jan Palacký byl rozporuplná osobnost, která se však prece jen zasloužila o další rozvoj české geografie. Položil základy k univerzitnímu ústavu, za něho se stala česká univerzitní geografie samostatným oborem, v řadě spisů prokázal značné odborné znalosti, byl jejich zpracování i forma nebyly nejhodnější. Ještě za jeho působení se začala v naší geografii uplatňovat diferenciace na směr přírodovědecký a historický. Již z toho hlediska Jan Palacký zaslouží, abychom se k jeho osobě při příležitosti 75. výročí úmrtí (zemřel 22. 2. 1908) znova vrátili aspoň touto zmínkou.

Dušan Trávníček

150 let od narození Ferdinanda von Richthofena. Ferdinand von Richthofen se narodil 5. května 1833 v tehdejším hornoslezském Karlsruhe (nyní Pokój v Opolském vojvodství) v době, kdy již začínaly v geografii započítat kořeny Humboldtovy myšlenky a učení dalšího významného německého geografa Karla Rittera, u něhož Richthofen také studoval, byt svá univerzitní studia začínal ve Vratislaví. Ritter na něho ovšem ani zdaleka nezapůsobil tak jako Humboldt svým přírodovědným pojetím geografie. Doktorát získal geologickou prací o melafyru r. 1856 na univerzitě v Berlíně. Brzy nato uskutečnil jako člen Vídeňské geologické společnosti několik studijních cest v Alpách a v Karpatech, r. 1860 navštívil s Ferdinandem Eulenburgem Čínu, Japonsko i Thajsko. Byl to počátek jeho dvanáctiletých studijních cest, které přispěly k tomu, že se pak zcela věnoval geografii, a daly základ i k jeho vědecké dráze. Společně s Franzem Wilhelmem Junghuhinem poznal Jávu a Cejlon, pak navštívil Tchajwan, Filipíny a poloostrov Zadní Indii. Krátce bádal i v Kalifornii a Sieře Nevadě, aby se opět vrátil do východní Asie a v letech 1868–1872 se věnoval výzkumům v Číně, při nichž podnikl celkem sedm větších cest a prozkoumal trináct z tehdejších osmnácti čínských provincií. Richthofen podal první podrobnější poznatky o této zemi vůbec. V tomto období se také hlavním Richthofenovým pracovním oborem stala geomorfologie. Podněcoval ovšem i vznik nových pracovních metod v celé geografii. Při svých četných výzkumech poznal značné vnitřní spojitosti mezi geologickou stavbou, povrchovými tvary, podnebím, rostlinstvem, zvířenou, osídlením, ekonomickými poměry i kulturní úrovní. Ve své vlastní práci se však přece jen ponejvíce zabýval studiem povrchových tvarů, jejich vývojem včetně jeho příčin. Právem proto bývá označován za zakladatele geomorfologie. Vždy zdůrazňoval přírodovědný základ geografie, princip kauzality pak rozšířil na všechny geografické prvky. Tehdejší geografii jako oboru přesně vymezil pole působnosti. Konstatoval, že je to „věda o povrchu Země, o věci i jevech, které s ní mají příčinnou souvislost“. Geografie, která měla tuto definici jako základ, pojednávala o povrchu zemském z hlediska města, „sub specie loci“. Podle Richthofenova pojetí tedy geografie přestávala být všeobecnou vědou o Zemi. Její výzkum měl nově zahrnovat „zemský povrch spolu s prostorem nad i pod

zemí, kde pracují přírodní síly, skládající i modelující tvářnost povrchu, na němž se také odehrává organický život". Richthofenovi se ovšem tehdy dualistické pojetí geografie nepodařilo odstranit. I tak mu však tento obor vděčí za řadu nových poznatků. Přispěl ke vzniku geomorfologie a oceánologie, podal teorii o vzniku spraše i uhlíých ložisek v Číně, rozlišil asijské centrální (bezodtoké) a periferní oblasti. Pro geografii zůstane patrně nejvýznamnější fakt, že Richthofen přesně vymezil tematiku, kterou má probírat. Uplatnil se i jako pedagog. Jeho univerzitní čtení dovedla vzbudit u mnoha posluchačů zájem o geografii, zvláště o opomíjené studium krajiny a o nově vznikající geomorfologii. R. 1875 se stal profesorem na univerzitě v Bonnu, 1883 se stal nástupcem Oscara Peschela v Lipsku, aby již tři roky později definitivně zakotvil v Berlíně. Richthofen byl i výborný organizátor. Uplatnil se zvláště při organizační přestavbě „Gesellschaft für Erdkunde“ v Berlíně a při založení i vybavování ústavu pro výzkum moří v Berlíně. Zemřel 6. října 1905 v Berlíně. Zanechal po sobě geografickou školu včetně mnohostranně vzdělaného učitelského kruhu, z něhož pak čerpal mnohé současné německé univerzity. I jeho literární činnost byla bohatá. Nejznámější jsou „China, Ergebnisse eigener Reise“, 5 sv. s atlasem, 1877—1911, „Über Gestalt und Gliederung einer Grundlinie in der Morphologie Ostasiens“, 1900, „Geomorphologische Studien aus Ostasien“, 4 seš., 1901—1903, „Schantung und seine Eingangspforte Kiautschou“, 1898, z metodického hlediska jsou zvláště pozoruhodné „Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie“, 1883 a „Führer für Forschungsreisende“, 1886, 2. vyd. 1901. Deníky Richthofenových cest po Číně vydal dva roky po jeho smrti ve dvou svazcích E. Tiessen pod titulem „F. v. Richthofen, Tagebücher aus China“.

Dušan Trávníček

XI. kongres INQUA v Moskvě. Poslední kongres Mezinárodní unie pro výzkum kvartéru (INQUA) se konal ve dnech 1.—9. 8. 1982 v Moskvě. Kongres se skládal z vlastního zasedání v hlavní budově Moskevské státní univerzity, 7 předsjezdových a 12 posjezdových exkurzí do různých míst SSSR. Nejdůležitější exkurze vedly do okolí města Jakutska a na Bajkal. Kongres byl připraven 19členným organizačním výborem s předsedou akademikem B. S. Sokolovem a generálním sekretářem I. P. Kartašovem. Na jednání v Moskvě bylo přihlášeno 1 417 účastníků, z toho okolo 600 z ciziny (51 států) a okolo 800 ze SSSR. Celkem bylo na kongresu 1 241 účastníků, kteří přednesli okolo 800 referátů. Československo bylo zastoupeno početnou delegací (16 osob). Vedoucím naší delegace byl dr. J. Tyráček, CSc., z Ústředního ústavu geologického v Praze.

Náplní kongresu byly přednášky v 24 sekcích, 3 předsjezdová sympozia, 6 sympozií během kongresu, zasedání 14 komisí, subkomisí a pracovních skupin. Nedílnou součástí moskevského kongresu bylo také jednání výkonného výboru INQUA a 4 zasedání vedoucích jednotlivých národních delegací (tzv. mezinárodní rady).

Slavnostní zahájení kongresu se konalo 1. 8. 1982 odpoledne. Za organizační výbor na něm promluvil B. S. Sokolov a I. P. Kartašov. Dále účastníci vyslechli referát akademika G. I. Goreckého, pozdravný projev zástupce UNESCO dr. V. Šibravy, DrSc., a zprávu o činnosti výkonného výboru od posledního kongresu (Birmingham 1977), kterou přednesla dosavadní prezidentka INQUA J. Soonsová.

Na plenárním zasedání dne 2. 8. 1982 přednášeli G. S. Geněšin o výsledcích a perspektivách studia kvartéru v SSSR, I. P. Gerasimov o současných sovětských směrech v paleogeografických výzkumech kvartéru, H. Faure o klimatostratigrafii kvartéru tropických oblastí, Liu Tung Sheng o nejnovějších pokrocích ve výzkumech kvartéru Číny, A. V. Koževníkov o vývoji a významu kvartérní geologických koncepcí v Rusku, M. Pécsi o inženýrsko-geologických problémech při výzkumu kvartérních sedimentů, V. Šibrava o čtvrtohorních zaledněních a klimatických změnách na severní polokouli a K. V. Nikiforova o plio-pleistocenní hranici. Na valném shromáždění 7. 8. 1982 přednesl I. I. Krasnov referát o druhé konferenci Asociace pro výzkum kvartéru Evropy, která se konala v roce 1932 v Leningradě. Na této konferenci, kde bylo zastoupeno i Československo K. Absolonem, byl položen základ současné Mezinárodní unie pro výzkum kvartéru (INQUA).

Hlavní náplní kongresu byly přednášky v sekcích, které pro přehlednost lze rozdělit do několika tematických okruhů. Hlavní z nich byly: stratigrafie, paleontologie, litogeneze, přírodního prostředí, aplikované geologie, paleogeografie a archeologie. Nejvíce přednášek (90) bylo přihlášeno do sekce archeologie a prostředí kamenné doby, sekce paleogeografie (73) a sekce stratigrafie kvartérních sedimentů (65). Naprostá většina přednášek byla zajímavá a setkala se s živou diskusí. Pro českoslo-

venské geomorfologie mělo největší význam jednání v sekci 13 (geomorfologie), 6 (holocén), 8 (litogeneze kryogenní a periglaciální zóny), 12 (paleogeografie) a jednání v sekci 14 (neotektonika). Do geomorfologické sekce, která zasedala 2 dny, bylo přihlášeno 28 referátů.

Kongresová sympozia byla věnována: 1. klimatickým změnám v kvartéru a jejich předpovědi, 2. přírodnímu prostředí a obživě člověka doby kamenné, 3. srovnání pozdně miocenního a plio-pleistocenního ochlazování jižních moří a jeho vlivu na globální paleoprostředí, 4. litologii a stratigrafii sprašových a paleopůdních formací, 5. spodní hranici kvartéru, 6. paleohydrologickým změnám mírného klimatického pásma za posledních 15 000 let.

Během XI. kongresu INQUA byla rovněž uspořádانا výstava nejnovějších výsledků výzkumu z různých zemí. Skládala se ze tří částí, a to: prezentace archeologických a paleontologických nálezů ze SSSR, prezentace výsledků výzkumu formou map a různých grafů a z výstavy knižních publikací, které se zúčastnilo také Československo. Nejvíce se na výstavě podílely SSSR, USA, Polsko, NDR, NSR, Japonsko a Francie. Zajímavé byly i jednodenní turistické exkurze v neděli 8. 8. 1982 do nejbližšího okolí Moskvy a společné zasedání periglaciální komise IGU a komise paleogeografického atlasu kvartéru INQUA.

Na závěrečném valném shromáždění 9. 8. 1982 byly odsouhlaseny jednotlivé komise a subkomise, schváleni čestní členové INQUA a výkonný výbor na další pětileté funkční období. Za nové řádne členy INQUA byly přijaty ČLR, Portugalsko a Řecko. Členy nového výkonného výboru se stali H. Faure z Francie (prezident), M. V. Aleksejev ze SSSR, B. P. Hageman z Nizozemí, Liu Tung Sheng z CLR, N. W. Rutter z Kanady (viceprezidenti) a Ch. Schlüchter ze Švýcarska (sekretář a hospodář). Jako minulá prezidentka INQUA je také členkou výkonného výboru J. Soonsová z Nového Zélandu.

XI. kongres Mezinárodní unie pro výzkum kvartéru v Moskvě byl jako celek velmi dobře připraven. Ukázal velký vývoj různých vědních disciplín zabývajících se pleistocenem a holocénem včetně rychlého přibývání údajů o absolutním datování sedimentů, a to prakticky ve všech státech světa. Mimo jiné bylo také prezentováno mnoho nových poznatků týkajících se ochrany přírody a životního prostředí. Koordinace všech těchto výzkumů se v rámci Mezinárodní unie pro výzkum kvartéru stává značně obtížnou. Organizační výbor umožnil všem účastníkům kategorie A, pokud si to přáli, předněst na kongresu referát. Tím se stalo, že velké množství referátů bylo na jedné straně jedním z kladů moskevského kongresu, na druhé straně však docházelo k značnému překrývání jednak zajímavých přednášek mezi jednotlivými sekciemi, jednak přednášek v sekciích s kongresovými sympozii a zasedáními komisi.

Účastníci kongresu obdrželi 3 svazky resumé referátů a první díl Stratigrafie kvartéru SSSR. Kromě toho byla vydána celá řada dalších zajímavých publikací, které si mohli zakoupit.

Československo bylo na kongresu dobře reprezentováno. Vyslalo početnou delegaci pracovníků, kteří se aktivně zúčastnili přednášek v sekciích, diskuse v sekciích, na sympoziích, zasedáních komisi a na exkurzích.

Příští XII. kongres INQUA se bude konat v roce 1987 v kanadském městě Ottawa.
Tadeáš Czudek

Symposium o pseudokrasu v ČSSR v Janovičkách u Broumová 1982. Ve dnech 9. — 12. září 1982 uspořádala ústřední odborná komise pro výchovu České speleologické společnosti v Javořích horách symposium o pseudokrasu v ČSR. Symposium pečlivě připravil organizační výbor, v jeho čele stál Jiří Kopecký ze základní organizace ČSS 5-03 v Broumově. Proti původnímu záměru se náplň sympozia rozšířila, protože vede 61 účastníků z ČSR se sympozia zúčastnilo 18 hostí z NDR a 8 z PLR. Záštitu nad sympoziem převzali odbor kultury ONV v Náchodě, městský národní výbor v Broumově a vedení a ZV ROH k. p. Meopta, závod Hynčice.

Ve čtvrtek dne 9. září 1982 proběhla v Janovičkách u Broumova registrace účastníků. Dne 10. září 1982 se pak konaly exkurze. První exkurze byla zaměřena na povrchové pseudokrasové jevy a tvary v Teplických skalách a v Broumovských stěnách. Zúčastnilo se jí 36 účastníků, mezi nimi i okresní konzervátor státní ochrany přírody ing. Rohulán. Výklad o lokalitách podali dr. J. Víttek a J. Krčík. Druhá exkurze byla zaměřena na podzemní pseudokrasové jevy v Broumovských stěnách. Zúčastnilo se jí 42 účastníků a výklad na lokalitách podali J. Kopecký, O. Jenka a R. Schön. Na účastníky zejména zapůsobila návštěva pseudokrasových jeskyní „Pod Luciferem“ a „Pod Korunou“. Večerní program sestával z promítání obsahově i formálně vynikajících diapozitivů O. Jenky a J. Kopeckého z oblasti Broumovské vrchoviny.

V sobotu dne 11. září 1982 se v objektu n. p. Karosa Vysoké Mýto v Janovičkách u Broumova konalo oficiální zahájení symposia. V úvodu jednání vystoupili J. Kopecký jménem organizačního výboru, s. Radomil Kryl, vedoucí odboru kultury ONV v Náchodě, jménem patronů symposia, a doc. dr. J. Demek, DrSc., jménem ÚV České speleologické společnosti.

Po zahájení následovaly přednášky. J. Vítěk přednesl úvodní referát k problematice pseudokrasu. E. Maděra hovořil o zvláštních mezotvarech krasového reliéfu ve Východních Sudetech. J. Wagner se zabýval vývojem a morfologií pseudokrasových forem vnějšího flyšového pásma Západních Karpat. Na něj navázal V. Šutta s referátem o vlivu lidského činitele na pseudokrasové jevy v této oblasti. Zajímavý byl příspěvek V. Stárky o pseudokrasových jeskyních v buližnících v okolí Prahy.

Dopoledne jednání uzavřely přednášky dvou zahraničních účastníků, a to S. Caconež z PLR o geodetickém výzkumu pohybu skalních bloků v pseudokrasové oblasti Górla Stołowych a diapozitivy doprovázená přednáška P. Röslera z NDR o pseudokrasových jevech v Polenztal na lužickém přesmyku.

Odpoledne jednání pokračovala přednáškou J. Vítka o rozsedlinových jeskyních známých v ČSSR. B. Košták přednesl přednášku nepřítomného J. Rybáře na téma „Svahové pohyby podmiňující vznik rozsedlinových jeskyní“ a hned poté vystoupil se svojí přednáškou o sledování recentního vzniku rozsedlinových jeskyní. J. Zvelebil pak navázal přednáškou o inženýrskogeologickém vyhodnocení vývoje systému Loupežnické a Pytlácké jeskyně v kvádrových pískovcích Broumovské vrchoviny.

S přehledem největších pseudokrasových jeskyní světa vystoupili J. Wagner a L. Šromová. W. Graf z NDR přednesl teoretický referát o významu stříhových puklin při vzniku jeskyní na příkladu pískovcové oblasti u Kokšína. M. Pulinová z PLR vystoupila s přednáškou o pramenných mísách v Górlach Stołowych.

Ve večerním programu velký zájem vzbudily přednášky V. Lysenka o pseudokrasu ve vulkanických horninách Ekvádaru a Galapág a přednáška R. Winkelhöfera z NDR o typických pseudokrasových jeskyních v Sächsische Schweiz. Po oficiálním programu dlouho do noci pokračovalo neoficiální předvádění diapozitivů z různých krasových a pseudokrasových oblastí.

V neděli dne 12. září 1982 pokračoval program dalšími přednáškami. J. Stacke přednášel o pseudokrasových jevech v okolí Svitav a K. Kirchner o sulfózních tvarech na východní Moravě. J. Vítěk hovořil o skalních mísách v pískovcích a J. Demek o žlabkových škrapech v granitoidech. Student gymnázia v Blansku J. Musil měl zajímavý referát o pseudokrasových jevech na Malém a Velkém Chlumu u Bořitova v nejjižnějších výběžcích svrchní křídy na Moravě.

Se zahraničními hosty symposia se oficiálně rozloučil J. Kopecký a doc. Demek.

Na závěr bylo přijato usnesení, ve kterém se praví, že symposium o pseudokrasu v ČSSR podstatným způsobem přispělo k poznání pseudokrasových jevů v ČSSR a v sousedních správěných zemích (NDR a PLR). Referáty na symposiu ukázaly značný rozsah pseudokrasových jevů v zahraničí, které jsou oprávněně předmětem zájmu speleologů. Současně se ukázalo, že existuje postupný přechod mezi tvary v krasových a tvary v nekrasových horninách. I v tzv. „pravých“ krasových oblastech se vyskytují nekrasové jevy. Na druhé straně v tzv. nekrasových oblastech probíhají pochody, které je možné označit jako krasové procesy. Ukázala se i nutnost dalšího upřesnění terminologie pseudokrasových jevů. Nutné je i rozšíření mezinárodní spolupráce při studiu pseudokrasových jevů. Z referátů rovněž vyplývá nutnost studia současných pseudokrasových pochodů, např. měření pohybu bloků v pseudokrasových dutinách (např. pomocí metody vyvinuté v ČSAV), pohybu křemičitanů v současném mírném humidním podnebí ap. Referáty rovněž vyzvedly význam studia pseudokrasu z hlediska hospodářského využití území a z hlediska ochrany a tvorby životního prostředí. Proto je žádoucí komplexní výzkum pseudokrasových jevů v úzké spolupráci členů České speleologické společnosti s profesionálními vědeckými a odbornými pracovišti.

Účastníci rovněž poděkovali organizačnímu výboru symposia, zejména jeho předsedovi J. Kopeckému, ZO ČSS v Broumově a KV ČSS Východočeského kraje za veškerou odbornou a organizační práci spojenou s uspořádáním symposia.

K symposiu vydala ČSS průvodce k exkurzím jako přílohu k časopisu Stalagmit. Budou vydány i referáty přednesené na symposiu.

Symposium bylo opravdu zdařilým mezinárodním setkáním na vysoké odborné a organizační úrovni. Bylo by vhodné rychle vydat materiály symposia.

Jaromír Demek, Jiří Kopecký

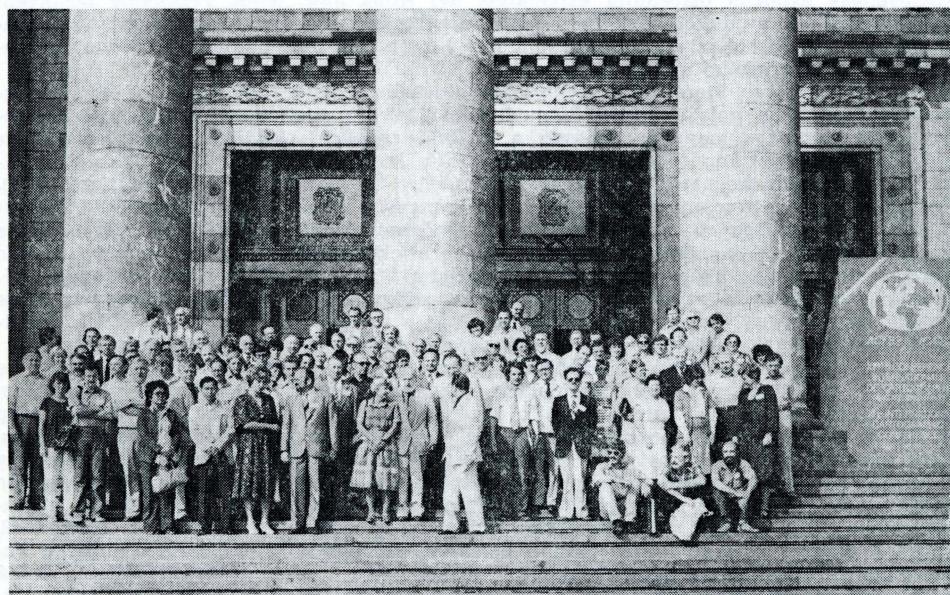
Konference Mezinárodní kartografické asociace ve Varšavě 1982. Ve dnech 29. července až 4. srpna 1982 se konala ve Varšavě 11. konference Mezinárodní kartografické asociace (ICA), po moskevské (1976) druhá, pořádaná v socialistických zemích. ICA je pořádá jednou za 2 roky.

Úvodem nutno konstatovat, že se vydařila, přestože se jí účastnilo jen 425 kartografů z 39 zemí; 240 účastníků bylo z Polska, 11 z Československa. Z mimoevropských států bylo přítomno 50 kartografů, silně byla zastoupena Skandinávie (35). Konference byla ze strany polských pořadatelů vzorně připravena, což bylo zásluhou vládních činitelů, kteří převzali nad akcí patronát (byla to v roce 1982 jediná mezinárodní konference, pořádaná v Polsku), a také resortu geodézie a kartografie, v němž především výzkumný Instytut geodezji i kartografii (IGiK) nesl hlavní tíhu organizačního zajištění.

V Paláci kultury a vědy se odbývaly všechny akce: přednášky v plénu, zasedání komisí a pracovních skupin či obě hlavní výstavy. Plenární zasedání se konala každý den s výjimkou neděle; hlavní téma byla (v pořadí zastoupení z celkového počtu 62 přednesených referátů): tematické mapy pro regionální a ekonomické plánování, nové možnosti v získávání informací a v automatizaci tematického a topografického mapování, současné školní atlasy, teoretické principy kartografie (včetně postavení kartografie v systému věd), standardizace geografických názvů, historie tematické kartografie. Československo bylo zastoupeno 6 referáty v plénu.

V referátech se odrazily veškeré moderní tendenze oboru včetně „satelitní“ kartografie, i když ta leží především ve střež zájmu mezinárodní fotogrammetrické společnosti. Jinými předměty pozornosti byla dále automatizovaná kartografie (v angličtině „computer assisted cartography“) především tematických map, dále pestrá paleta tematického mapování s důrazem na mapování životního prostředí (pro IGU a ICA existuje společná pracovní skupina „atlasy životního prostředí“). Poměrně málo přednášek bylo věnováno kartografii topografických map.

Plenární zasedání bylo simultánně tlumočeno do obou jednacích řečí ICA (v přednáškách zcela převládala angličtina nad francouzštinou) a kromě toho ještě do polštiny. Diskuse byla bohatá, protože přednášky měly dobrou úroveň a byly většinou názorně dokumentovány diapozity. Zkrácené znění většiny přednášek je zveřejněno v publikaci (Abstract of papers) nebo v dalších písemných materiálech, jichž bylo na konferenci poskytnuto dostatek. Jsou to např. národní sborníky (mezi nimi i československý), dále speciální svazky časopisů, a to nejen polských (Przegląd kartogra-

1. Účastníci konference Mezinárodní kartografické asociace ve Varšavě 1982. [Foto archív A. Götz]

ſicny, *Geographia Polonica*), ale i zahraničních, např. nizozemského mezinárodního výcvikového centra oborů geodézie a kartografie v Enschede (dále ITC). Všechny získané materiály jsou mj. uloženy v knihovně Geografického ústavu ČSAV v Brně a v mapové sbírce téhož ústavu v Praze (Albertov 6), dále v knihovně VÚGTK ve Zdebech a v odborovém informačním středisku n. p. Slovenská kartografie v Bratislavě.

ICA má celkem 11 komisí a 5 pracovních skupin. Všechny měly ve Varšavě zařadění, s ohledem na časovou tísň až ve večerních hodinách.

Kromě 5 vlastivědných exkurzí do vzdálenějších míst okolo Varšavy v neděli se uskutečnily odborné exkurze do pěti kartografických institucí: kartografické složky univerzity a techniky, kartografického nakladatelství PPWK, vydavatelství geologických map a především do zmíněného IGiK s bohatými výzkumy všech oborů geodézie a kartografie, ale hlavně s rozsáhlou a moderně vybavenou laboratoří dálkového průzkumu Země (DPZ). Celkově tak mohlo Polsko dokumentovat, že i po úmrtí L. Ratajského a F. Uhorczaka má jeho kartografie vynikající úroveň. Není proto divu, že polský představitel, A. Ciołkosz, je jedním ze 7 místopředsedů ICA a současně předsedou komise ICA pro tematické mapování pomocí DPZ.

V rámci konference byly uspořádány též tři kartografické výstavy, z nichž dvě se zabývaly současné problematikou, třetí vývojem polské mapové tvorby.

Jednu z výstav — mezinárodní — podávající přehled o světové mapové tvorbě, tvořilo téměř 500 mapových, atlasových a knižních exponátů, vystavovaných v 19 expozicích evropských a zámořských států a pak mezinárodního střediska ITC.

Zastoupeny byly nejen topografické a geografické mapy, ale též fotomapy, tematické mapy, všeobecné a regionální atlasy v nejrůznějších měřítkách. Zvláštní pozornost byla věnována mapám a atlasům pro školní potřebu se stále se prohlubující diiferenciaci podle požadovaného učiva.

Jednotlivé národní expozice se lišily jednak množstvím, jednak zaměřením vystavovaných exponátů. Expozice SSSR, Austrálie, USA, Kanady, Izraele a ITC věnovaly značnou pozornost možnostem využití materiálů DPZ v kartografické tvorbě, všechny pak dokumenty bohatost domácích produkcí. Zvláště zajímavá byla sovětská expozice, jak svým rozsahem, tak i nářezovou bohatostí, Maďarska svou rozmanitostí, zejména však ukázkami klimatických atlasů kontinentů, NDR množstvím vystavovaných kartografických výrobků a svým národním atlasem. Je třeba se též zmínit o švýcarské a švédské expozici, kde středem zájmu byly — dík svému provedení — zeměpisné školní atlasy a mapy, ve značné míře zpracované i pro jiné země. V československé expozici ústředním exponátem byl Atlas SSR, jehož významné postavení v kartografické produkci však bylo málo zvýrazněno; zanikal v ostatních vystavovaných exponátech, ukázkách z tvorby obou kartografických podniků v Praze a Bratislavě a Geografického ústavu ČSAV.

Druhá výstava, která byla rovněž instalována v Paláci kultury a vědy, seznámovala s vývojem polské kartografie od roku 1945 do současnosti a byla reprezentována 718 exponáty mapové, atlasové a knižní produkce. Uváděla v celé řadě příčez polskou kartografickou tvorbou a u těch titulů, které byly v té době vícekrát vydávány, bylo vystaveno prvé a současné vydání, aby byl patrný jejich kvalitativní vývoj. Ponejvíce byly zastoupeny tematické a školní mapy a atlasy z produkce PPWK (státní podnik kartografických vydavatelství). Z početné řady zeměpisných atlasů světa vynikal známý „Atlas Świata“, vydaný topografickou službou polské armády, i jeho další vydání v anglickém znění jako „Pergamon World Atlas“. V části věnované národním a regionálním atlasům zaujímal přední místo nedávno vydaný „Narodowy Atlas Polski“, zpracovaný Geografickým ústavem PAN a vydaný ústavem Ossolińskich. Vhodným doplňkem této výstavy bylo i 120 svazků polské kartografické literatury.

Třetí výstava, nazvaná „Uprostřed starých map a atlasů Národní knihovny ve Varšavě“, umístěná v paláci Krasínských, vytvářela jasnou představu o pětisetletém vývoji mapového obrazu Polska. Vytvořilo ji téměř 200, a to ponejvíce originálních, map a plánů. Prvá její část soustředovala mapy, vztahující se k existenci polského státu. Byly zde uváděny např. nejstarší známé mapy Sarmatie ze dvou vydání Ptolemaovy Kosmografie (1467 a 1486), dále pak reprodukce fragmentů mapy Polska Wapowského (1526), její deriváty ze známých nizozemských atlasů, první podrobnější mapy z druhé poloviny 18. století, mapa Polského království v měřítku 1 : 126 000 z roku 1843, vybrané ukázky z tvorby významného polského kartografa E. Romera z počátku našeho století a ukončena byla ukázkami z období mezi 1. a 2. světovou válkou. Druhá část výstavy byla věnována vývoji plánů města Varšavy, a to za období 400 let. Výstava se těšila velkému zájmu veřejnosti, jak je patrné i z toho, že polská televize vysílala záběry z interiéru témař 30 minut.

Všechny uváděné výstavy byly instruktivní a tvořily vhodný doplněk kartogra-

fické konference, která výrazně dokumentovala rychlý rozvoj současné kartografie, ale naznačovala i vývojové směry. Lze jen litovat, že počet zahraničních účastníků na tomto zdařilém a významném setkání nebyl vyšší. Příští akce ICA, mezinárodní kongres, se bude konat v roce 1984 v Perthu v Austrálii, poprvé na jiném místě než kongres IGU. Tato skutečnost se zřejmě negativně projeví nejen na obeslání kongresových výstav exponáty (dosud bývala výstava společná pro obě akce), ale především též menší účastí geografií na tomto vrcholném kartografickém jednání.

Antonín Götz, Václav Novák

Geografická problematika na IX. mezinárodním Ekofilmu '82. Úspěšný průběh EKOFILMu '82 v Ostravě ve dnech 24. — 28. V. 1982 jenom potvrdil, že tento jediný festival filmové a televizní tvorby o životním prostředí ve světě si již získal trvalé místo a nenahraditelný význam při výměně zkušeností spojených s řešením problematiky životního prostředí. Letošní, v pořadí již devátý EKO FILM proběhl pod ústředním heslem „Doprava a životní prostředí“.

Jako zástří i v předchozích letech jednání EKOFILMu '82 probíhalo ve třech úrovních. Ve dvou promítacích sálech Kulturního domu ROH OKD mělo 967 přihlášených účastníků, z toho 37 zahraničních hostů, a množství zájemců možnost shlédnout 75 filmů ze 13 států (Bulharska, Finska, Indie, Jugoslávie, Maďarska, NDR, Nového Zélandu, NSR, Polska, Rumunska, SSSR, USA, ČSSR) a OSN, které porota vybrala z 97 přihlášených pořadů. Na návrh poroty byly uděleny celkem 24 ceny. Velkou cenu EKOFILMu '82 získal čs. film „Uhlí a chléb“. Hlavní cenu v kategorii filmů s tematikou „Omezování negativních vlivů průmyslu, energetiky a dopravy na životní prostředí“ porota udělila filmu produkce NDR „Zlatý důl“. Film OSN „Skryté poklady“ získal hlavní cenu v kategorii filmů s tematikou „Životní prostředí lidských sídel“. V kategorii filmů s tematikou „Ekologizace zemědělské velkovýroby“ obdržel hlavní cenu čs. snímek „Odpadní vody z živočišné výroby“. Film produkce USA „Poslední útočiště orlů“ prokázal své kvality v kategorii filmů s tematikou „Tvorba ekologicky vyvážené krajiny“ a získal rovněž hlavní cenu. V kategorii filmů s výchovně vzdělávací tematikou zvítězil a hlavní cenu dostal čs. film „Velké krajinné ekosystémy“. Další zvláštní ceny na návrh poroty udělovali pořadatelé a spolupořadatelé z FMTIR, Komise vlády ČSSR pro životní prostředí, Rad pro životní prostředí obou národních vlád, FMZV, ÚRO, ÚR ČSVTS, ÚV SSM, Čs. filmu, Čs. televize, MLVH ČSR, MŠ ČSR, NV města Ostravy, NHKG, Vítkovických železáren a Třineckých železáren.

Pozornost geografa lze doporučit řadu filmů. Bezpochyby nejdůležitějším z nich je dílo „Uhlí a chléb“ režírovány doc. V. Kresslem. Námětem filmu je problematika rekonstrukce krajiny v SHR a především rekultivace výsypek.

Životnímu prostředí Finska věnovaný film „Finské kruhy“ seznámil diváky s úspěšným bojem za zachování čistého ovzduší, vod řek a jezer, přírodních krás země. Díky přísným opatřením nedošlo k narušení ekologické rovnováhy v přírodě a Finsko tak nadále patří mezi státy s nejpříznivějším životním prostředím ve světě, přestože ekonomika jej zařazuje mezi vyspělé průmyslové země.

Čs. pořady „Život jedné krajiny“ a „Hledání rovnováhy“ se zabývají životním prostředím Třeboňská, jednoho z mála území v Evropě, kde během staletého vytváření kulturní krajiny nedošlo k drastickým zásahům do přírodního systému a naopak rybničné soustavy vybudované člověkem jsou harmonickou součástí krajiny. Přes některé rušivé jevy, např. těžbu rašelin a stavebních písků, patří Třeboňsko svými přírodními krásami, technickými a kulturními památkami mezi jedinečné příklady optimální symbiozy ekonomiky s přírodou, což vedlo UNESCO k zařazení této oblasti do mezinárodního systému biosférických fondů.

Problematiky přírody údolních niv a vodohospodářských úprav v nich prováděných se dotkl čs. film „Z přírody Podunajskej nížiny“ a snímek NDR „Nížina Karthaňe“.

Zajímavá fakta o vývoji zemědělského využití půd v ČSSR přinesl náš pořad „Zemědělský půdní fond“. Např. v posledních letech bylo předáno zahrádkářům do intenzivní péče přes 7 000 ha orné půdy svažitých pozemků, protože je silně pocítován nedostatek tzv. horské zemědělské techniky. Kolem 430 ha ročně je půdnímu fondu dočasně odnímáno těžbou nerostů, ovšem stále nedošlo u 16 432 ha těžbou devastovaných ploch k rekultivaci pro zemědělské účely.

Z filmů věnovaných živé složce krajinného systému lze považovat za nejzdařilejší a nejzajímavější filmové dílo doc. dr. Otakara Štěrby „Velké krajinné ekosystémy“. Autor představuje typické vegetační stupně v pohoří Altaj (SSSR) a u nás v původní podobě prakticky již nezachované formace vegetačních pásem stepi, lesostepi, taigy a tundry na příkladu rozsáhlého povodí Obu v západní Sibiři.

Zvláštní pozornost vyvolal film OSN „Skryté podklady“ pojednávající o ochraně archeologických lokalit, vzácných staveb a celých sídelních celků v Latinské Americe. Působením přírodních činitelů jsou poškozovány předkolumbovské a koloniální památky v Peru a Ekvádoru (Cuzco, San Feronimo a další). Nadměrná komerčialisace turistických atrakcí ohrožuje předeším archeologické lokality andských států (Machu Picchu, Tiahuanaco, Chan Chan). Nebezpečím pro brazilské městské památkové rezervace s desítkami tisíc cenných historických budov San Salvador a Ouro Preto je intenzivní průmyslový urbanistický rozvoj.

Nové pohledy na problematiku vztahu doprava — životní prostředí přinesl maďarský film „Ochrana životního prostředí v železniční dopravě“.

Součástí festivalu byl již 5. ročník semináře s mezinárodní účastí „Úloha filmu a televize ve výchově k péči o životní prostředí“, jehož pořádání doporučila za nedlouhou součást festivalu Mezinárodní konference o výchově k péči o životní prostředí, kterou organizovalo UNESCO ve spolupráci s UNEP (United Nations Environment Programme). Jednání semináře bylo orientováno předeším na oblast vysokých škol, včetně postgraduálního studia, se zvláštním zaměřením na problematiku tvorby a využití filmových a televizních pořadů pro přípravu odborníků na otázky životního prostředí a formování ekologického myšlení obyvatelstva. Více než 200 účastníků mělo možnost vyslechnout a vyjádřit se k referátům a diskusním příspěvkům zkušených pedagogů z fakulty architektury, strojní a elektrotechnické fakulty ČVUT Praha, baníckej fakulty VŠT Košice, lékařské fakulty UK Hradec Králové, VŠE Praha, lesnické fakulty VŠDZ Zvolen, kde všeude výchova k péči o životní prostředí je povinnou součástí studia. Na některých z uvedených vysokých škol je pro tyto účely vyučována i geografie a k ní příbuzné obory: ochrana a tvorba krajiny, nauka o krajině. Závěrem semináře většina diskutujících konstatovala, že specialisté na životní prostředí — absolventi vysokých škol obtížně nalézají přes vysokou společenskou potřebu příslušné uplatnění v praxi. Účastníci semináře se shodli v tom, že význam teorie a praxe v péči o životní prostředí na vysokých školách podstatně vzrostl. Škoda jen, že geografie, která má jistě hodně co říci do řešení problematiky kolem životního prostředí a i do výchovy k péči o životní prostředí, nebyla pracovníky přírodnovědeckých a pedagogických fakult našich vysokých škol na semináři aktivně zastoupena.

Značný zájem vyvolaly i panelové diskuse bezprostředně související s letošním heslem festivalu. Tematika panelových diskusí: Dopravní hluk v sídlech, Dopravní infrastruktura v životním prostředí, Negativní důsledky motorizace na životní prostředí, Vliv železniční, letecké a nekonvenční dopravy na životní prostředí a diskuse k ní si získala velký ohlas mezi odborníky i veřejností. Hovořilo se o technické stránce problematiky, ale také o vlivech prostředí na zesilování či zeslabování negativních účinků dopravy v okolí komunikace. Často velmi vzrušené a bojovné diskuse ukázaly na konfliktní situace mezi projektanty, zástupci lidosprávy, zemědělci a výzkumnými institucemi při plánování a realizování dopravních staveb v krajině. Hlavní význam diskuse spočíval v tom, že zástupci různých resortů, orgánů státní správy a jiní odborníci se mohli seznámit s námitkami ostatních a v budoucnu je budou muset zvážit ve své práci.

Distribucí filmů v ČSSR je pověřen Krátký film — INFOR FILM SERVIS — 110 00 Praha 1. Štěpánská 42, tel. 243870, 247109. Všechny filmy zůstanou v Československu plných šest měsíců a mohou je využít zájemci z řad široké veřejnosti, školy a odborné instituce.

Do dalších let je možné si jenom přát slovy dr. Václava Mejstříka, DrSc., z Ústavu krajinné ekologie ČSAV: „Kdyby se tvůrci filmů více kriticky podívali na skutečnost. Filmy by měly nejen konstatovat zhoršení či zlepšení určité situace, ale měly by se zaměřit na příčiny devastace životního prostředí a přinášet i konstruktivní náměty řešení.“

Jaromír Kolejka

Zřízení Geodetického a kartografického podniku v Praze. Rozhodnutím předsedy Českého úřadu geodetického a kartografického byl ke dni 1. ledna 1983 zřízen Geodetický a kartografický podnik v Praze, n. p., se sídlem v Praze 7, Kostelní 42 (dále GKP) sloučením Geodetického ústavu, n. p. a Kartografie, n. p. v Praze.

V oboru geodézie zajišťuje GPK měřické, výpočetní a konstrukční práce v geodetických základech, dále zřizování, udržování, obnovování, dokumentaci a správu geodetických základů a koordinaci prací v geodetických základech s jinými resorty a organizacemi, mapovací práce zejména pro státní mapová díla a geodetické práce v zahraničí.

V oboru kartografie zajišťuje GKP činnost vydavatelskou a nakladatelskou, což

představuje tvorbu, rozmnožování a vydávání kartografických děl a neperiodických geodetických a kartografických publikací, včetně odborných předpisů a tiskopisů.

V oblasti dálkového průzkumu Země zajišťuje GKP komplexně práce a rozvoj vědy a techniky v oblasti kosmického a leteckého průzkumu pro potřeby národního hospodářství, a to na celém území ČSSR.

GKP dále zabezpečuje automatizované zpracování výpočetních a zobrazovacích prací a sociálně ekonomických informací, vedení informačního systému geodézie a kartografie a jeho integraci s jinými informačními systémy národního hospodářství, vedení ústřední geodetické a kartografické dokumentace a ústřední dokumentaci kartografických děl.

Ediční činnost GKP zahrnuje zpracování a vydávání kartografických děl pro školy, veřejnost, export a pro jiné odběratele a vydávání učebnic a odborné geodetické a kartografické literatury.

Podle edičního plánu ČÚGK zajišťuje tvorbu kartografických děl pro národní hospodářství, kde jde o řadu Základních map ČSSR v měřítku 1 : 10 000 až 1 : 200 000, mapy krajů ČSSR 1 : 200 000 a řadu tematických map středních měřitek pro potřeby jiných odběratelů jako ÚÚG, VÚV, TERPLAN aj.

Školní kartografické pomůcky představují jednu ze základních částí edičního plánu. Jde o tvorbu atlasů, nástěnných a příručních map, globů a nových typů, tj. nástěnných tabulí a map na transparentních fóliích, především pro výuku zeměpisu, dějepisu a vlastivědy. Soustava školních kartografických pomůcek pro základní školu je zpracována jako součást projektu čs. výchovně vzdělávací soustavy. Její zeměpisná část, která byla z větší části již realizována do roku 1972, bude doplněna o nová potřebná téma a nové druhy metodických pomůcek. Atlas ČSSR a Atlas světa budou přepracovány v souladu s novými osnovami. Současná ediční činnost pro školy je však zaměřena převážně na realizaci nové soustavy dějepisných atlasů a map. Nová soustava dějepisných kartografických pomůcek obsahuje kromě čtyř nových dějepisných atlasů pro jednotlivé ročníky též nové netradiční typy pomůcek, tj. jednodílné nástěnné mapy — tabule a soubory map na transparentních fóliích. Dějepisná část soustavy by měla být realizována do konce roku 1984. V roce 1983 vyjde 1. vydání Dějepisného atlasu pro 7. ročník a 1. vydání těchto nástěnných map: Československo v letech 1918—1938, Československo v letech 1938—1939, Československo v letech 1939—1945, Československo v letech 1945—1960, Československo v letech 1960—1980, Svět v letech 1918—1939, Svět v letech 1939—1945, Svět v letech 1945—1980, Evropa v letech 1939—1945, Evropa v letech 1945—1980, Dělnické hnutí v letech 1948—1917, Dělnické hnutí v letech 1917—1938, Literární mapa ČSSR, Československo — horopis a vodopis, Afrika — přírodní poměry.

V souborech zeměpisných nástěnných tabulí bude vydán soubor Svět — obyvatelstvo a sídla. Z opakovacích vydání školních atlasů je na rok 1983 zařazeno 3. vydání Dějepisného atlasu pro 5. ročník, 2. vydání Dějepisného atlasu pro 6. ročník, 9. vydání Atlasu ČSSR a Atlasu světa a 2. vydání Souboru vlastivědných map pro 4. ročník. Příruční mapa ČSSR — Geologická stavba vyjde v 7. vydání. Školní edici doplní Glóbus politicko-správního rozdělení 1 : 40 mil., žákovský glóbus 1 : 70 mil. a vlastivědná mapa okresu Blansko.

Ediční program kartografických děl pro veřejnost obsahuje atlasy, všeobecně vzdělávací mapy, mapy pro cestovní ruch (tj. autoatlasy, automapy, příruční mapy pro turistiku a sport a orientační plány měst) a ostatní tituly. Při tvorbě nových titulů této skupiny i u aktualizovaných vydání jsou preferovány tituly, které zobrazují území ČSSR, aby byl zajištěn jejich dostatek na našem trhu.

V letošním roce značnou vycházel tituly dvou nových edičních řad z území ČSSR. První z nich, soubor kulturně vlastivědných map „Poznáváme ČSSR“ v měřítku 1 : 200 000, bude obsahovat kromě mapy textovou část, která bude informovat o kulturních a přírodních zajímavostech, architektonických památkách a turisticky nejpozoruhodnějších místech zobrazené oblasti. Na rubové straně každé mapy budou plánky městských památkových rezervací. Edice „Poznáváme ČSSR“ bude mít celkem 17 svazků, z toho 11 z území Čech a Moravy a 6 z území Slovenska. Ve stejném měřítku začne letos vycházet soubor Automap ČSSR. Jeho 17 svazků bude mít shodný rozsah s edicí „Poznáváme ČSSR“. Automapy budou obsahovat kompletní silniční síť, textová část publikaci bude obsahovat podrobné informace pro motoristy. Během roku 1983 budou z této edice vydány tituly Českomoravská vrchovina, Severní Čechy a Jeseníky. Mapy z území Slovenska bude vydávat Slovenská kartografia, n. p. v Bratislavě. Dokončení edice se předpokládá v roce 1986.

Pro zahraniční autoturistikou vyjdou do poloviny roku 1984 nově zpracované automapy Polska a Bulharska. Budou to prvé tituly ze souboru automap socialistických

států v měřítku 1 : 750 000 a perspektivně se počítá s možností rozšíření o další evropské státy. Autoatlas ČSSR v měřítku 1 : 400 000 bude v roce 1983 vydán již v 16. aktualizovaném vydání. Během roku přijde na knižní trh též 7. vydání přehledné automapy ČSSR 1 : 800 000 a 4. vydání mapy Autokempingu ČSSR v měřítku 1 : 1 mil.

Od roku 1975 je postupně vydávána třetí nová ediční řada příručních turistických map v rozsahu 41 titulů. Obsahově a graficky jsou v ní využity kladné rysy předchozích edičních řad a kladem listů je tato řada přizpůsobena současnému vymezení turisticky významných oblastí ČSSR. Do konce roku 1982 bylo z této edice vydáno již 35 titulů prvých vydání a některé již i v opakovaných aktualizovaných vydáních. Vydáním zbývajících titulů v letech 1983 a 1984 bude dosavadní kompletní program této edice dokončen. Během roku 1983 vyjde 1. vydání turistických map Mělnicka, Olomoucka a Ostravská v měřítku 1 : 100 000, lyžařská mapa Krkonoš v měřítku 1 : 50 000 a Teplicko-adršpašské skály v měř. 1 : 10 000. Z aktualizovaných opakovaných vydání vyjdou v měř. 1 : 100 000 Beskydy (2. vyd.), Západočešské lázně (2. vyd.), Šumava—Klatovsko (3. vyd.), Šumava—Prachaticko (3. vyd.), Českomoravská vrchovina—Pelhřimovsko (2. vyd.), Českomoravská vrchovina—Třebíčsko (2. vyd.) a Okolí Prahy (3. vyd.).

Z nové edice orientačních plánů měst se pro letošní rok připravuje 1. vydání knižního plánu Brna, Brno—městská hromadná doprava a příruční plán Ostravy. Dále vyjdou reedice orientačních plánů Českých Budějovic (2. vyd.), Pardubic (2. vyd.), Prahy—knižní (3. vyd.), Prahy—příruční (5. vyd.), Prahy—střed (4. vyd.), Karlových Varů (2. vyd.) a Hradce Králové (2. vyd.).

Z atlasové tvorby přijde na knižní trh již 10. vydání Kapesního atlasu světa, který bude mít kromě aktualizované mapové části nově přepracovanou textovou část. V první polovině roku 1984 by měla být vydána též německá verze kapesního atlasu pro domácí trh. V německé verzi se též připravuje vydání Filatelistického atlasu známkových zemí. Ze souboru Poznáváme svět vyjdou reedice map Evropy (2. vyd.) a Střední Evropy (3. vyd.).

V rámci ostatních titulů pro veřejnost jsou zahrnuta 3. vydání faksimilií Plánu Prahy z roku 1916 a Plánu Starého a Židovského Města Pražského s rozšířenou textovou částí a nové zpracování Hvězdne mapy severní a jižní oblohy k ekvinokciu 2000.0 s uvedením nejdůležitějších objektů a jiných doplňujících informací.

Další oddíl edičního plánu zahrnuje kartografická díla, vydávaná na základě požadavků různých orgánů a organizací. V této skupině vyjdou samostatně turistické orientační tabule Jihlavská, Jindřichohradecka, Pokrkonší a Jiráskova kraje, pěšiny k různým publikacím, např. mapy do jízdního řádu ČSD, do statistické ročenky, přílohou mapy do kalendářů, jako propagaci tituly např. mapa leteckých tratí ČSA, Praha—Práche aj.

Do edičního programu GKP patří též vydávání středoškolských a vysokoškolských učebnic z oboru geodézie a kartografie a odborné neperiodické geodetické a kartografické literatury. Pro rok 1983 je zařazeno vydání vysokoškolské učebnice Geodézie pro stavební fakulty, jejímž autorem je M. Pokora a kol., a vydání Předloh pro technické kreslení pro střední průmyslové školy. Z publikací Názvoslovné komise vyjdou Jména vyšších geomorfologických jednotek ČSSR.

Kromě uvedených titulů zpracovává Geodetický a kartografický podnik v Praze i exportní tituly vydávané pro zahraniční objednatele jako samostatné cizojazyčné verze nebo tituly v rámci koediční spolupráce.

Augustin Fišer

Mezinárodní vyšší hydrologické kurzy při Moskevské státní univerzitě. V r. 1965 byla prostřednictvím UNESCO zahájena koordinovaná mezinárodní spolupráce při výzkumu vodních zdrojů Země. V první etapě, v období 1965–1974 se uskutečňoval vědecký program v rámci Mezinárodní hydrologické dekády (MHD), od r. 1975 probhá Mezinárodní hydrologický program (MHP). V obou programech je věnována značná pozornost vzdělání a systému výchovy v oblasti hydrologie. Zvláště v počátečním období MHD bylo nutné zabývat se kvalifikací specialistů hydrologů s vysokoškolským vzděláním. Prudký rozvoj vědecké hydrologie v období MHD a první fáze MHP a nové aspekty ve vzájemných vztazích věd o vodě vyvolávaly potřebu soustavného zvyšování kvalifikace a rychlé komunikace vědeckých poznatků. K uspokojení požadavků členských států UNESCO na přípravu kvalifikovaných hydrologů, schopných uskutečňovat národní programy zhodnocení a racionálního využívání vodních zdrojů, UNESCO pomáhá vytvořit a podporuje některé mezinárodní postgraduální kurzy. Náleží k nim následující kurzy se stabilním zaměřením: hydrologické metody řízení vodních zdrojů (Budapešť, Maďarsko), obecná a užitá hydrologie (Delft, Nizozemí;

Madrid, Španělsko; Indie; Guatemala), využití indikátorů ve výzkumu podzemních vod (Graz, Rakousko), speciální otázky hydrologie (USA), všeobecná hydrologie (Padova, Itálie), plánování vodních zdrojů (Praha, ČSSR), hydrologie podzemních vod (Argentina).

V r. 1969 byly s podporou UNESCO vytvořeny vyšší hydrologické kurzy při Moskevské státní Lomonosovově univerzitě, fakultě geografické. Kurzy slouží sovětským i zahraničním hydrologům k získání ucelené charakteristiky současných světových poznatků k různým závažným problémům hydrologie. Tematické zaměření těchto kursů je každoročně jiné a vztahuje se k aktuálním prioritním projektům MHD a MHP. Systém přednášek, vědeckých exkurzí a seminářů je sestaven pro specializované odborníky s vědecko-výzkumnými nebo provozními zkušenostmi a komplexně posuzuje zvolené téma.

Dosavadní programy kursů byly zaměřeny na tyto problémy: říční odtok a metody jeho výpočtu (1969), hydrologické prognózy (1970), hydrologie podzemních vod (1971), vliv činnosti člověka na hydrologické procesy a jevy (1972), hydrologie jezer a nádrží (1973), říční hydraulika a korytotorné procesy (1974), vodní zdroje a životní prostředí (1975), hydrologické prognózy a jejich hospodářský význam (1976), vědecké základy výzkumu a ochrany podzemních vod (1978), metody výpočtu říčního odtoku (1979), současné hydrologické problémy závlah (1981), vědecké základy racionalního využívání, ochrany a řízení vodních zdrojů (1982). V r. 1983 bude na programu hydrologie a glaciologie horských povodí (Meždunarodnyje vysšije gidrologičeskie kurzy, 14. sessija — 1983, prospekt). Pro období 1984—1989 se předpokládá následující zaměření: 1984 — metodické základy vysokoškolského a středoškolského vzdělávání v oblasti věd o vodě, 1985 — hydrologie a ekologie jezer a nádrží, 1986 — říční hydraulika, korytotorné procesy a ústí řek, 1987 — vědecké základy hodnocení vodních zdrojů a regionální zásobování vodou, 1988 — současné metody hydrologických a hydrogeologických výzkumů, 1989 — metody studia a výpočty vodní a teplné bilance souše.

Pracovními jazyky kursů jsou ruština a angličtina. Přednášky zajišťují přední sovětí a zahraniční odborníci. Délka trvání kursů včetně zařazených exkursí je 2 měsíce.

Literatura

- VARTAZAROV, S. Ja.: Meždunarodnyje kurzy kak forma gidrologičeskogo obrazovania. In: Někotoryje voprosy sovremennoj naučnoj i praktičeskoj hidrologii. Čast 1. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universítetu 1981, s. 26—34.
Meždunarodnyje vysšije hidrologičeskie kurzy, 13. sessija — 1983, prospekt. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universítetu 1982, 12 s.

Vladislav Kříž

Erózia a protierózna ochrana pôdy v Sibiri. Jednou zo základných úloh pri využívani a ochrane pôdneho fondu ako hlavného prírodného zdroja človeka je ochrana pôdy pred eróziou. Podmienkou úspešného plnenia tejto úlohy je poznanie zákonitostí eróznych procesov. Takto sa chápe protierózna ochrana aj v ZSSR, kde majú v tejto oblasti bohaté teoretické a praktické skúsenosti, a to nielen v európskej, ale aj azijskej časti jeho rozsiahleho územia, do ktorého patrí: Stredná Ázia, južný Kazachstan, Sibír a Ďaleký východ s ostrovom Sachalin.

Pôdne zdroje Sibíri sú rozsiahle a rozmanité. Celková plocha Sibíri meria okolo 10 mil. km², čo predstavuje takmer 45 % z celkovej rozlohy ZSSR a zahrňuje takmer všetky prírodné zóny počnúc polárnymi púštami a tundromi, končiac suchými stepami. Najväčšia časť pôdneho fondu sa nachodí v tajge a podtajge (tj. prechodný pás medzi tajgou a tundrou) (okolo 40 %) a tiež v horských oblastiach (okolo 35 %). Približne 14 % z celkovej rozlohy Sibíri patrí do zóny arktických púští a tundier. Územia lesostepí a stepí, ktoré sú pre polnohospodárstvo najprioritnejšie, majú podiel 4,9 a 4,3, spolu 9,2 %. Podiel polnohospodársky využívanej pôdy v súčasnosti tu predstavuje len niečo više 6 % z rozlohy Sibíri. Ostatné pôdy sú pre polnohospodárstvo málo využiteľné a počíta sa v nich len s lesohospodárskym a priemyselným využívaním.

Erózne procesy sú tu preto najviac človekom urychľované v lesostepnej a v stepnej zóne, kde je polnohospodárstvo najviac rozvinuté. Ide najmä o Kuzneckú kotlinu, Priobskú plošinu ako aj Kanské a Priobské lesostepi. Veľmi intenzívna erózia (*termoerózia*) sa vyskytuje v pásmi večne zamrznutých pôd Jakutska. Medzi najlepsie pôdy tejto zóny patria vyluhované černozemie a podzolované pôdy. Tieto sú v niektorých oblastiach rozorané na 50 až 60 %, v najprioritnejších prípadoch na 80 až 90 %.

Na strmých svahoch sa zakladajú lúky a pasienky. Menej vhodné a menej rozorané sú sivé a tmavo sivé lesné pôdy.

Na poľnohospodárskych oraných pozemkoch v rozčlenenom teréne sa priemerná intenzita zrážkovej erózie pohybuje od 3 do 5 t.ha⁻¹ za rok, podiel erodovaných pôd sa tu pohybuje okolo 25 % z celkovej rozlohy oráčin. Táto intenzita erózie sa považuje za nebezpečnú a pri jej stálom pôsobení dochádza k rychlému znižovaniu úrodnosti pôdy. Za hlavnú príčinu vysokého nebezpečia plošnej zrážkovej erózie pre pôdu sa považuje: 1) malá odolnosť sprašovitých pôd, 2) hlboké a silné ich premýzanie, 3) prudké rozpúšťanie sa snehu v jarnom období a 4) vysoký podiel povrchového odtoku snehových vôd.

Okrem plošnej erózie sa na území Sibíri vyskytuje aj intenzívna ryhová erózia, ktorá je najviac rozšírená v lesostepnej zóne Západnej Sibíri, kde hustota vodnej sieťe a výmoľov v predhoriah dosahuje do 2,00 až 2,5 km.km⁻². Ročný rast výmoľov v oblastiach s najviac ohrozených rýhovou eróziou je 1 až 3 m, ročný rast malých jarčekov na oráčinách dosahuje až do 300–400 m na ha.

Intezívne erózne procesy sa v Sibíri vyskytujú aj na rúbaniskách vytvorených na strmých a strmých svahoch a to najmä vtedy, ak bola pôda poranená mechanickou a vytahovaloumi stromami. Nebezpečné sú najmä formy termickej erózie aktivizovanej po odstránení lesa a po lesných požiaroch v pásmre večne zamrznutých pôd.

Nakoniec v Sibíri sa škodivo prejavuje aj veterná erózia. Spoločné pôsobenie snehových vôd a silných vetrov zapríčinuje eróziu pôdy (oráčin) na rozlohe približne 5 mil. ha. Strata pôdy pri jednej prašnej búrke môže dosahovať v Západnej Sibíri: v severnej časti lesostepnej zóny 20 až 44 t.ha⁻¹, ve stepnej zóne 50 až 70 t.ha⁻¹ a v suchej stepi nad 120 t.ha⁻¹. Ide o straty na nechránených oraných pôdach. Za prípustnú sa tu považuje veterná erózia s intenzitou 2 až 3 t.ha⁻¹.rok⁻¹.

Pre porovnanie možno uviesť, že v susedných oblastiach sú erózne procesy, resp. erózne nebezpečie väčšie. Tak na ďalekom východe priemerný odnos pôdy na oráčinách sa pohybuje okolo 40 t.ha⁻¹, pričom sa ročne odnáša 2 t humusu, 50 kg dusíka a 25 kg kyseliny fosforejnej. V najviac ohrozených oblastiach dosahuje intenzita plošnej erózie 75 až 150 t.ha⁻¹.rok⁻¹. Ide najmä o oráčiny Prímoria a južnej oblasti Chabarovského kraja. Priemerná hĺbka vertikálnej erózie pri výmoľoch sa pohybuje od 21 do 75 cm.rok⁻¹ (priemerne okolo 40 cm), priemerný odnos pôdy (zeminy) pri ryhovej erózii 45 až 337 t.ha⁻¹.rok⁻¹. Veterná erózia je taktiež v niektorých oblastiach ďalekohu východu intenzívna.

Tiež v západnej a južnej časti Euroázie sa oproti Sibíri nachodia územia s intenzívnejšími eróznymi procesmi. Platí to najmä pre južný Kazachstan a Strednú Áziu. Tu sa nebezpečnejšie prejavujú lejaky a veľmi silné vetry.

Relatívne veľké nebezpečie erózie sa na území Sibírie odzrkadluje vo zvýšenom záujme výskumných inštitúcií o poznanie zákonitostí a protieróznu ochranu pôdy. Preto sa tu s erodologickou problematikou zaobrajú viaceré vedecko-výskumné inštitúcie, medzi ktoré na prvom mieste patrí Ústav pôdoznalectva a agrochémie Sibírskeho oddelenia AV ZSSR v Novosibirske. Zásluhou tohto ústavu boli dosiahnuté významné výsledky, ktoré boli spracované vo viacerých vedeckých monografiách, zborníkoch a iných prácrach zameraných na erodologickú problematiku. Z knižných uvádzam niekoľko publikácií v zozname literatúry.

Výskumami bolo zistené, že eróziou sa rýchle menia pôdne vlastnosti, znižuje sa obsah humusu, prístupných živín a pôdotvorých substrátov, zhoršuje sa vodný režim pôd, znižuje sa mikrobiálna aktivita pôd a uvoľňovanie živín z pôdy a pôdneho substrátu. V konečnom dôsledku sa s postupnou eróziou pôd znižuje ich úrodnosť.

Základnou podmienkou protieróznej ochrany pôd je správna protierózna organizácia územia, pri ktorej je možné: 1. intenzitu erózie znížiť, 2. čo najrýchlejšie obnoviť úrodnosť erodovaných pôd a 3. pôdy racionálne využiť pre tvorbu organickej hmoty, dosahovanie čo najväčších úrod a najvyššej efektívnosti hospodárenia na erodovaných pôdach.

Pri protieróznej organizácii územia sa vychádza z prvom rade z rozdielnych vlastností pestovaných kultúr. Z nich má význam najmä: 1. protierózny účinok kultúr, 2. náročnosť kultúr na živiny a 3. pôdomelioračný účinok kultúr.

Výskumne bolo stanovené poradie kultúr s rozdielnou protieróznom odolnosťou. Poradie tvoria: a) okopaniny a ovocné kultúry, b) obiloviny, c) jedno — viac a mnohočrnné trávy.

Ďalej si zistilo, že v rámci týchto skupín kultúr sú plodiny s rozličnými nárokmi na pôdu, preto pri ich pestovaní na erodovaných, eróziou ochudobnených pôdach sa dosahujú odlišné výnosy. Tak relatívne najnižšie výnosy na silne erodovaných pôdach mali kultúry cukrovej repy a zemiakov. V týchto prípadoch sa výnosy oproti

výnosom na neerodovaných pôdach pohybovali od 10 do 25 %. Z nich výnosy cukrovej repy a zemiakov na silne erodovaných pôdach klesli 10 až 15 % (zniženie o 85 až 90 %), kultury jarnej pšenice o 15 až 20 %, kukurice o 15 až 25 %. Ostatné obiloviny ako sú ozimá pšenica a žito, jačmeň, ovos a.i. mali výnos na silne erodovaných pôdach 30 až 45 percentný, kym motylkveté kultury (hrach, vika a.i.), ktoré majú pomocou baktérií schopnosť viazať vzdušný dusík, majú výnos 50 až 60 % a mnohorocné trávy 60 až 75 %.

Rozdiely sa prejavili aj v rôznom účinku jednotlivých kultúr na obnovu úrodnosti pôdy. Kym pri pestovaní okopanín sa úrodnosť pôdy ďalej znižovala, pri pestovaní iných kultúr dochádzalo k rýchlej obnove úrodnosti pôdy a k postupnému zniženiu erózie aj cestou zvyšovania protieróznej odolnosti pôdy. Najrýchlejšie sa obnovovala úrodnosť pôdy pri pestovaní trávnych zmesí so zastúpením motylkvetých rastlín.

Vplyv kultúr na eróziu a vlastnosti pôdy možno výrazne meniť aj agrotechnickými, hydrotechnickými a technickými opatreniami, ako aj hnojením. Všeobecne možno povedať, že všetky opatrenia zamerané na zvýšenie produkcie spôsobili u tej istej kultúry a v tom istom zoskupení kultúr v osevnom postupe (sústave) zniženie erózie a zlepšenie určitých vlastností.

Na základe týchto poznatkov boli vypracované sústavy protierózneho hospodárstva na územiaci ohrozených alebo poškodených vodnou a veterou eróziou. Podobne boli vypracované aj protierózne opatrenia pre hospodárenie v lesoch. Najpodrobnejšia bola sústava protieróznych opatrení rozpracovaná pre pôdy využívané v lesohostnej zóne (Západná Sibír). Ide o územie s hustotou vodnej siete 2,0 až 2,5 km.⁻¹.km⁻², sklonmi svahov do 8 až 10°, so zrážkami 400 až 450 mm, s intenzitou lejakov do 4 mm.min⁻¹, zásobami snehových vôd 80 až 140 mm, hĺbkou premízania pôdy do 150 až 200 cm, odtokovým koeficientom na zatrávnatených plochách okolo 0,7.

Medzi opatrenia skúšané v tejto oblasti patrí kyprenie pôdy rozličnými kyprími. Erózia sa pri tomto spôsobe sice znižila, ale odtokový koeficient zostal stále vysoký a zvýšila sa zaburinenosť kultúr. Preto sa okrem týchto spôsobov intenzívne sledujú aj ďalšie, pomocou ktorých možno dosiahnuť vyššiu efektivnosť.

V publikáciach sú uvedené výsledky, ktoré umožňujú využívanie pôdy pre polnohospodárske a lesohospodárske účely aj vo veľmi extrémnych prírodných podmienkach aké má rozsiahle územie Sibíri. Erodologické výskumy sa stali súčasťou superprogramu Sibír, ktorý od r. 1977 uskutočňuje Sibirske oddelenie Akadémie vied ZSSR od r. 1977. Erodologický výskum úzko nadáváže na potravinový program a iné programy využívania prírodných zdrojov.

Literatúra:

- MIZEROV A. V. (1966): Erozia počv juga Dalnego Vostoka i ostrova Sachalina i mery borby s nej. 152 str., Nauka, Moskva.
- GRLOV A. D. (1971): Vodna erózia počv Novosibirskogo Priobija. 175 str., Nauka, Sib. odt., Novosibirsk.
- Vodnaja i vetrovaja erózija počv i mery borby s nej v Sibiri (1974). 163 str., Nauka, Sib. odt., Novosibirsk.
- Vodnaja erózija počv v Sibiri (1975). 160 str., Nauka, Sib. odt., Novosibirsk.
- Erodirovanie počvy Sibíri i puti povyšenia ich proizvoditeľnosti (1977). 143 str., Nauka, Sib. odt., Novosibirsk.
- Erozionnyje procesy v Sibiri (1978). 173 str., Nauka, Sib. odt., Novosibirsk.
- Sovremennyye aspekty izuchenija erozionnykh procesov (1980). 296 str., Nauka, Novosib. odt., Novosibirsk.
- Zaščita počv ot erózii i deflzacii (1981). 161 str., Nauka, Sib. odt., Novosibirsk.

Dušan Zachar

Zemědělství Třetího světa a energetická krize. Rychle stoupající ceny ropy zvyšují zájem o náhradní energetické zdroje, především z říše rostlinné, které jsou na rozdíl od ropy a ostatních fosilních paliv obnovitelné. V úvahu přichází z tropických plodin především cukrová třtina a tropické proso sorghum, které dávají největší výtěžek, zhruba 3 600 litrů z hektaru. Výhodou tu je, že sorghum se daří i na půdách jinak velmi málo úrodných. Z tohoto důvodu se zájem energetiků obrací také ke hrizám kasava (manihot), i když dávají výtěžek menší, 2 140 litrů z hektaru. Alkohol získaný destilací rostlinné suroviny přináší ještě jiné výhody. Jednak vzniká z jeho spalování mnohem méně škodlivých zplodin, jednak se jeho spalováním nezvyšuje podíl kysličníku uhličitého ve vzduchu. Při svém růstu totiž absorbuje rostliny stejně množství CO₂ jako jejich alkohol vydává při svém spalování. Pěstování takových energetických surovin dává nadto zaměstnání více lidem než těžba ropy.

Jenž rozšířené pěstování těchto rostlin může mít velmi vážné následky pro výživu obyvatel Třetího světa. Není divu, že zemědělce těchto chudých zemí láká stoupající cena rostlinného alkoholu, takže se snaží zpracovat sorghum nebo kasavu na alkohol, a tak ochuzují potravinovou základnu již beztak omezenou. Povážlivě se to projevuje zvláště v Brazílii, kde snahy o soběstačnost v automobilovém palivu vedou k tomu, že už bezmála polovina fakticky obdělané půdy se využívá k pěstování cukrové třtiny.

Pro zajímavost uvádíme ještě jeden zvláštní příklad toho, jak zemědělci Třetího světa se snaží vyrovnat s nedostatkem fosilního paliva. Zemědělství odkázané na umělé zavodňování, a to od Súdánu až po Bangladéš, má velké potíže se šířením jednoho druhu vodního hyacintu. Rozmnožuje se tam tak rychle, že brzy zarůstá zavodňovací kanály, skýtá ideální prostředí pro vývoj moskytů, znemožňuje rybaření a co je hlavní, znesnadňuje rozvádění vody do polí. Používání chemických prostředků je pro chudé zemědělce příliš nákladné a biologická kontrola pomocí zvláštního druhu nosatec je účinná jenom na malých plochách. V poslední době však byl v důsledku energetické krize objeven způsob, jak tohoto obtížného plevele hospodářsky využít. Speciální fermentace hyacintové hmoty se nyní v Sudánu získává methan, z 90 kg čerstvé rostlinné hmoty 400 litrů plynu. Ten se používá k vaření a osvětlování, odpad pak slouží jako vitané hnojivo. Z obávané pohromy se tak stává užitečná podmínka hospodaření.

Literatura:

BROWN R. (1980): Food and fuel. Washington, DC.

ROBSON T. O. (1980): Weed research organization. Oxford. (Podle abstraktů v časopise People — Earthwatch 7 : 4, London 1980.)

Joramír Korčák

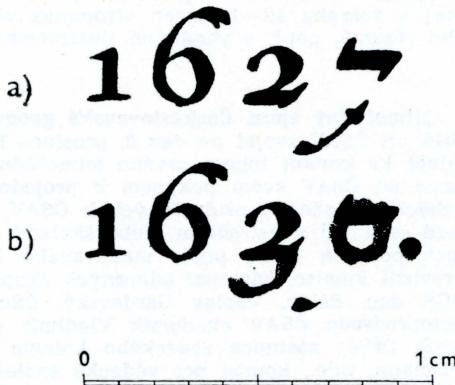
Druhý exemplář Komenského mapy Moravy z r. 1627 (typ A 1 a) nalezen. Dalo by se říci, doufám, znova nalezen, poněvadž doklady o jeho existenci byly v literatuře již dříve uvedeny. Lze o něm mluvit jako o „pražském“ výtisku. Už v r. 1933 napsal K. Kuchař ve Sborníku ČSSZ 39, str. 109, že „nejnověji podařilo se 1 exempláře tohoto vydání zakoupit pro Geografický ústav Karlovy univerzity“. V r. 1969 Kuchař znova v knize J. A. Komenský, *Opera omnia 1*, Praha 1969, str. 242, poznamenal, že tuto mapu má Státní sbírka mapová v Praze a označil ji za „kolorovaný porušený výtisk“; L. Zapletal však ve své studii *Komenského mapa Moravy z roku 1627*, Olomouc—Přerov 1979, str. 100, píše, co mu Kuchař sdělil v r. 1974: že totiž už tuto mapu „ve sbírkách nemá, že ji snad kdysi jeho spolupracovníci nebo on sám zapomněli při jejím reprodukování v tiskárně, že už ji nemá mnoho let“. Myslím, že mohu toto „zmizení“ vysvětlit: Znovu nalezený výtisk mapy Moravy byl uložen v depozitáři katedry kartografie a fyzické geografie PřF UK. Jistě dlouhou dobu — já sám jsem jej tam prvně viděl někdy po r. 1952. Mapa byla vložena do jednoduchého zaskleného rámu a ve svých čtyřech rozích byla a dosud je přichycena klihovým lepidlem na rub faksimile Klaudyánovy mapy Čech z edice *Monumenta cartographica Bohemiae*, vytisklého v menším počtu exemplářů na tuhý papír. Toto faksimile bylo vydáno Geografickým ústavem UK r. 1936, není tedy vyloučeno, že nějakého nátisku bylo už před rokem 1936 použito k adjustaci Komenského mapy záhy poté, kdy se do ústavu dostala. Na rubu mapy, který je bez tiska a bez jakéhokoliv razítka, se dvakrát opakuje tužkou psaná signatura, kterou čtu jako *Ltz 361 145*; v pravé horní části listu je vybledlým inkoustem napsáno číslo 123, ukazující svým vzhledem na značné stáří. Uprostřed je další menší nezřetelné číslo (501?). Mapa nese stopu po atlasovém závesení (č. 123 mohlo být pořadovým číslem mapy v atlasu), je však čtyřikrát svisle a jednou vodorovně přeložena. Je ostřížena tak, že nahoru papír přesahuje vnější rámeček asi o 7–9 mm, dole o 3–6 mm; vpravo a vlevo však zastřížení sahá až do orámování, a protože se zde papír vydroloval, jsou navíc obě svislé strany rámce poškozeny. Podle stavu opotřebování a zastarání okrajů papíru, způsobeného oxydaci, lze soudit, že formát papíru byl takto upraven po více než 150 let. Jinak je však mapa doslovi zachovaná. Vlastní tisk byl proveden tiskařskou černí, ruční původní kolorování má sedm barev různých sytostí; jejich kombinacemi vznikly další odstíny. Papír není příliš zašlý. Je však porušen úmyslným zásahem v místě vročení: poslední dvě číslice letopočtu 1627 jsou totiž přepsány, snad černou tuší, na 30, přičemž cifra 7 byla odstraňována ještě vydřením papíru. Zachovala se však její horní vodorovná čárka i charakteristická tečka dolního zakončení, která leží až pod číslicí 2. Zásah je zcela „neodborný“, takže jej lze rozpoznat i pouhým okem a správný letopočet 1627

lze s použitím lupy a srovnáním s letopočtem na přerovském výtisku Komenského mapy Moravy jednoznačně identifikovat.

Někdy v r. 1953 uspořádal prof. Kuchař v mapovně Státní sbírky mapové výstavu Komenského mapy Moravy z fondů, které jsou tam uloženy, a ke každému expozitáru přiložil strojcem psaný komentář. Snad to bylo už v souvislosti s přípravou barevného faksimile této mapy pro Svejkovského vydání *Moudrosti starých Čechů*, k němuž došlo r. 1954. Když jsem vystavené mapy viděl, přinesl jsem i vzpomínáný výtisk ze depozitáru a Kuchař jím výstavku doplnil. Po čase mi mapu vrátil a já jsem ji opět uložil v depozitáři.

Když v r. 1954 vyšlo barevné faksimile, ptal jsem se prof. Kuchaře — poněvadž jsem o vydání psal zprávu (SbČSSZ 62, 1957, str. 75) — odkud měl předlohu. Kuchař se vůbec netajil tím, že provedl rekonstrukci: vydání z r. 1627 a 1664, které měl v dobrém stavu k dispozici (je ve sbírce uloženo pod č. mA 164 a negativ je zachován) se prý od sebe liší jen letopočtem, a ten upravil K. Slavík. To jsem později sdělil Zapletalovi.

Letopočet na přerovském (a) a pražském (b) výtisku Komenského mapy Moravy A 1 a. (Kreslil M. V. Drápel)

Znovu objevený pražský výtisk Komenského mapy byl pro vybarvení uvedeného faksimile předlohou. Je to vidět nejen na volbě barev a barevných odstínů, ale i na tazích štětců na obloze městských vedut, na kartuší apod. Po ukončení tisku však Kuchař zřejmě zapomněl, kam mapu dal, a domnival se, že zůstala v tiskárně. Mne se na ni nikdy neptal a také já jsem na ni zapomněl. Teprve, když L. Zapletal r. 1977 ve své shora citované publikaci uvedl, že nevěří v existenci druhého exempláře Komenského mapy typu A 1 a, znova jsem mapu vyhledal a s překvapením zjistil, že skutečně jde o vydání z r. 1627. Ukázal jsem svůj nález znalci této problematiky M. V. Drápelovi a ten mi pravost mapy potvrdil. Nakreslil mi také zvětšeniny letopočtu původního (1627) a přepsaného (1630), které zde reprodukuji. Vděčím mu i za řádu připomínek k mé zprávě.

Zbývá vysvětlit otázku, proč kdosi tak hrubě přepsal letopočet 1627 na 1630. Jindřich Metelka, který měl zřejmě pražský výtisk v ruce (viz studii *O Komenského mapě Moravy*, Čas. Muzea královského Českého 66, 1892, str. 176), se domnival, že „příčina té změny v letopočtu je na snadě; jako teď knihkupci pořizují obálková a titulová vydání „obnovená“ s novějšími letopočty, tak asi Visscher proměnil starší letopočet 1629 v 1630“ (Metelka tehdy ještě neznal přerovský výtisk z r. 1627 a četl proto poslední číslici chybně).

Zajímavé je, že Metelka uvedl jako místo uložení takto popisované mapy dráždanskou královskou knihovnu. Na můj dotaz mi však vedoucí mapové sbírky dnešní Saské zemské knihovny W. Haupt 30. 7. 1982 sdělil, že dvě Komenského mapy Moravy, které sbírka v minulosti vlastnila (obě byly zničeny v r. 1945), jsou podle zápisů v katalogu od pražského výtisku zcela odlišné a že signatura uvedená na pražském výtisku je úplně jiná, než jsou signatury dráždanské. Metelka se tedy zmýlil a zřejmě viděl mapu někde u nás. Jakými cestami se pak dostala do pražského Geografického ústavu není známo, je však téměř nepochybně, že pražský výtisk Komenského mapy Moravy z r. 1627 je na našem území už minimálně 90 let. Následkem toho přerovský výtisk není u nás unikátem a zřejmě jím nikdy ani nebyl. Pražský výtisk je nyní uložen v knihovně katedry kartografie a fyzické geografie na přírodovědecké fakultě UK s inv. č. 4491.

Ludvík Mucha

Z P R Á V Y Z Č S G S

Příspěvky pro 25. mezinárodní geografický kongres ve Francii 1984. Ve dnech 27.–31. srpna 1984 proběhne v Paříži hlavní zasedání 25. mezinárodního geografického kongresu pořádaného organizačním výborem IGU příti alpských zemí: Francie, Rakouska, Itálie, NSR a Švýcarska. Do téchto zemí také povede 36 předkongresových exkurzí a bude se v nich konat týž počet sympozia. O možnostech účasti na tomto kongresu byli členové ČSGS informováni prostřednictvím výborů svých poboček.

Podle dosavadní tradice bude jedno číslo Sborníku ČSGS (2/1984) věnováno příspěvkům československých geografů pro kongres. Rukopisy pro toto číslo (s obsahem odpovídajícím náplni kteréhokoliv sympozia, sekce nebo komise IGU) přijímá redakce v některém z jednacích jazyků (tj. angličtiny nebo francouzština nebo němčiny) v rozsahu 10–15 stran strojopisu včetně literatury a nejméně dvou stran českého résumé, popř. s vhodnými ilustracemi, nejpozději do 15. října 1983.

Red.

Mimořádný sjezd Československé geografické společnosti v Praze. Ústřední výbor ČSGS při ČSAV svolal na den 8. prosince 1982 do Prahy mimořádný sjezd Společnosti. Podnět ke konání tohoto prvého mimořádného sjezdu v dosavadní historii ČSGS dalo prezidium ČSAV svým pokynem k projednání a přijetí nových vzorových stanov vědeckých společnosti přidružených k ČSAV, upravených na specifické podmínky ČSGS. Sjezd se konal v Ústředním klubu školství a vědy v Praze. Zúčastnili se ho delegáti ze všech poboček ČSGS podle stanoveného klíče, dále členové hlavního výboru ČSGS a revizní komise, zástupci odborných skupin a čestní hosté. Sjezd řídil předseda HV ČSGS doc. RNDr. Václav Gardavský, CSc., v čestném předsednictvu byli přítomni místopředseda ČSAV akademik Vladimír Pokorný, předseda SGS při SAV RNDr. J. Drdoš, DrSc., zástupce vědeckého kolegia geologie a geografie ČSAV RNDr. Zdeněk Hoffmann, CSc., komisi pro vědecké společnosti ČSAV zastupoval prof. RNDr. Václav Král, CSc., a členy předsednictva HV ČSGS byli doc. RNDr. Jaromír Demek, DrC., RNDr. Petr Šindler, CSc., a RNDr. Václav Přibyl, CSc.

V úvodním projevu zhodnotil předseda ČSGS stručně vývoj činnosti Společnosti za období od posledního sjezdu v roce 1981 v Brně a uvedl perspektivy dalšího rozvoje. Zdůraznil těsnou vazbu mezi rozvojem naší socialistické společnosti, jejími konkrétními potřebami a obsahovou náplní činnosti vědeckých společností při ČSAV. Tato vazba se v nejširší a nejobecnější podobě odráží plně i v nových stanovách ČSGS a zajistí těsnější sepětí mezi vědeckovýzkumnou základnou, vysokoškolskými pracovišti a praxí i přispěje k širšímu uplatnění geografických věd při rozvoji naší socialistické společnosti.

V další části sjezdového jednání seznámil vědecký tajemník RNDr. V. Přibyl, CSc., shromáždění s plným zněním navrhovaných stanov. Rozmnožený návrh stanov obdrželi všichni účastníci při prezenci. V následující diskusi vystoupilo několik delegátů s připomínkami, které se týkaly práce výborů poboček místních organizací a s otázkami, zda bude do budoucna ČSGS svolávat sjezdy nebo valná shromáždění. Dotaz byl též k datu počátku platnosti nových stanov. Předseda ČSGS dotazy zodpověděl v tom smyslu, že ČSGS bude vzhledem ke své velikosti podle pokynů nadřízených orgánů svolávat nadále sjezdy delegátů, kteří budou mít právo volit členy nového hlavního výboru; odborného programu sjezdů, přednášek, diskusí a exkursí se však bude moci zúčastnit každý člen ČSGS podle vlastního zájmu. Konkrétní otázky práce ČSGS, jejich poboček, místních organizací, odborných skupin a komisí budou rozpracovány podrobněji v organizačním řádu ČSGS.

V následujícím hlasování se delegáti jednomyslně vyslovili pro přijetí nových stanov ČSGS. Předseda ČSGS doc. RNDr. Václav Gardavský, CSc., v závěrečném slově zhodnotil právě přijaté stanovy jako kladný dokument, který může mít velký význam pro další rozvoj ČSGS a celé naši geografie. Poděkováním delegátům za aktivní účast a přání úspěchů v další práci uzavrel předseda ČSGS tento nejkratší sjezd československé geografické společnosti.

Václav Přibyl

1. Pohled na předsednický stůl mimořádného sjezdu při zahajovacím projevu předsedy ČSGS doc. RNDr. Václava Gardavského, CSc. Za stolem zprava doleva RNDr. Zdeněk Hoffmann, CSc., předseda SGS RNDr. Ján Drdoš, DrSc., akademik Vladimír Pokorný, místopředseda ČSAV, a členové předsednictva HV ČSGS RNDr. Petr Šindler, CSc., doc. RNDr. Jaromír Demek, DrSc., RNDr. Václav Přibyl, CSc. (Foto 1 a 2 J. Plecháč, ČSAV)

2. Pohled do sálu při hlasování o přijetí nových stanov ČSGS.

LITERATURA

S. Horník, S. Chábera, H. Kříž, L. Mičian, E. Quitt: **Základy fyzické geografie.** 398 str., SPN, Praha 1982. Cena 40 Kčs.

V edici Učebnice pro vysoké školy vyšly jako vysokoškolská příručka pro studující zeměpisu na učitelských fakultách od kolektivu pěti autorů Základy fyzického zeměpisu. Obsahově kniha volně navazuje na Úvod do obecné fyzické geografie (J. Demek, E. Quitt, J. Raušer, 1976). Po dlouhé době dostávají tak studenti i učitelé zeměpisu publikaci, která od poslední učebnice fyzického zeměpisu vydané před 17 lety (J. Karniš, R. Kupka, L. Gutwirth 1967 a F. Vításek 1966) představuje moderně pojatou učebnici fyzické geografie, jejíž obsah vyúsťuje v syntetizující závěry teorie krajiny.

Text je členěn do pěti základních statí ve struktuře odpovídající jednotlivým subsystémům fyzickogeografické sféry. *Úvod* k nim (autor doc. RNDr. S. Horník, CSc.) objasňuje přístup k chápání předmětu fyzické geografie, systému fyzickogeografické sféry a její prostorové diferenciace.

Meteorologie a klimatologie je zpracována RNDr. E. Quitttem, CSc. Jeho profesionální přístup potvrzuje struktura obsahu a celkové pojetí, podstatnou část věnuje záření v atmosféře, jeho bilanci a navazujícím teplotním poměrům i dalším složkám. Typy podnebí uváděné v návaznosti na charakteristické znaky krajin podporují poznání vztahů a vazeb mezi nimi, klasifikace podnebí podle dalších kritérií pak rozšiřuje poznatky o možnostech různých přístupů k hodnocení jevů v krajinné sféře. Snad jen u kapitol týkajících se mezo- a mikroklimatu mohl být zvýrazněn vliv socioekonomickej sféry, když už byly zařazeny vlivy zastavěného prostoru (jsou ovšem uvedeny v závěrečné statí o krajině).

Hydrogeografie, jejímž autorem je RNDr. H. Kříž, vyznívá v praktické zaměření s uvedením zásob vody a vodní bilance na Zemi. Hlavní důraz je kladen na povrchové vody, vhodným doplňkem jsou přehledy největších světových řek a jezer, stejně tak kapitoly o umělých vodních nádržích — rybnících a přehradách. Podpovrchové vody jsou uváděny v návaznosti na jejich funkční využívání, rovněž kapitoly o mořích a oceánech mají praktický závěr. Jako neorganicky včleněná se jeví kapitola o hydrologickém systému, který je v několika větvích charakterizován jako kaskádový systém a systém pochodu odezvy, přičemž jsou to pojmy pro studující v dané etapě ještě cizí. Údaje o hydrometeorologické službě jistě musejí být součástí obsahu fyzické geografie; je otázkou, zda volba se zařazením do části o vodních tocích je právě nevhodnější. Obdobně se to týká pojmu regionalizace a jeho vysvětlení (str. 109).

Geomorfologie zpracovaná doc. RNDr. S. Cháberou, CSc., je v převažující míře zaměřena na exogenní procesy jako geomorfologické činitele, které pak vyúsťují v klasifikaci hlavních typů reliéfu na morfostrukturálním základě se zřetelem ke klimamorfogenetické differenciaci. K uvedeným morfostrukturálním prvkům pevnin a typům reliéfu však do určité míry chybějí v textu endogenní procesy. Pouhý odkaz na geologickou literaturu (str. 146) je přece jen v komplexně pojatém díle poněkud nezvyklý. Funkčně je začleněna kapitola o antropogenních formách reliéfu i četná konkretizace geomorfologických jevů.

Pedogeografie, kterou napsal doc. RNDr. L. Mičian, CSc., místy prolíná s vybranými částmi pedologie, což pro tuto hraniční disciplínu je logické, neboť některé geografické závěry by jinak nebyly vůbec možné. To se týká především charakteristiky půdních složek a pedogenetických procesů, funkčně je zpracována charakteristika půd s vazbami na klima, substrát, reliéf a vegetační kryt. Navazující kapitoly o půdotvorných faktorech dokreslují celou složitost geneze půd i jejich teritoriální diferenciaci. Kapitola o úrodnosti půd logicky zavírá tuto část.

Biogeografie, jejímž autorem je doc. RNDr. S. Horník, CSc., je výrazně stavěna na ekologických vztazích. Podrobně jsou uváděny vlivy klimatu, zvláště teploty a vlhkosti, na rozšíření vegetace a její typy, dále vlivy edafické, orografické a biotické. Pozornost je dále věnována areálům, úrovni biosystémů od organismu a populace přes biocenózy a geobiocenózy k jejich skupinám, geobiomům a geobiocyklům s jejich podrobnou biogeografickou charakteristikou ve vodním a suchozemském prostředí. Závěr pak tvoří členění Země na faunistické a floristické oblasti a kapitola o významu biogeografie pro praxi.

V poslední části je uvedena Teorie krajiny, ochrana a tvorba životního prostředí, zpracovaná doc. RNDr. S. Hornskem, CSc. Výrazně se v této teoretické části projevuje skutečnost, že jednotlivé vědní obory fyzické geografie zákonitě vyúsťují ve fyzickogeografickou syntézu, která je podstatou teorie krajiny. S tím souvisí i skutečnost určitého potlačení vazeb socioekonomického subsystému. V dalším jsou rozpracovány geosystémy podle měřítka. Hlavní důraz je kladen na ochranu a tvorbu životního prostředí, kde jsou charakterizovány změny ve všech složkách fyzickogeografického systému vyvolané hospodářskou činností člověka. Vhodně jsou zařazeny údaje o znečištění ovzduší, kritéria pro posuzování kvality vod apod. Nezcela reprezentativní se jeví údaje z období před 15 lety (str. 361 a 362), dnešní situace je přece jen poněkud jiná.

Uvedená publikace je pro studující zeměpisu rozhodně přínosem a vlastně jedinou učebnicí fyzické geografie, která je v současné době dostupná, moderně zpracovaná a odpovídající současným trendům v geografii výběc.

Přes možné menší výtky týkající se také větší pozornosti obrázkům, případně fotografiím (ty zcela chybějí), např. ve statí o meteorologii a klimatologii potřebné zvláště u přístrojů, typů oblaků apod., anebo v geomorfologii k objasnění řady pojmu a jevů, a dále případných přehlédnutí tiskářských chyb (např. na str. 355 — Rjabčiníkov), je nutno tuto publikaci jen přivítat, poněvadž vyplňuje dosud citelnou mezeru v nedostatkové studijní literatuře. Třebaže byla původně koncipována pro přípravu učitelů 5. — 9. tř. základních škol, podařilo se celému autorskému kolektivu pod vedením doc. RNDr. S. Horníka, CSc., zpracovat rozsáhlý text tak, že je téměř plně využitelný i pro současné studium učitelství zeměpisu pro 5. — 12. roč. na obou typech učitelských fakult.

Miroslav Havrlant

Ke kapitolám 2 a 3

Oddíl věnovaný meteorologii a klimatologii vychází z charakteristiky vztahů mezi meteorologií, klimatologií a geografií. Speciální podkapitola je velmi účelně věnována významu pojmu počasí a podnebí, velmi často zaměňovaných i v argumentaci při vysvětlování některých nedostatků v hospodářských procesech.

Kapitoly o zemské atmosféře, záření v atmosféře a o teplotních poměrech v atmosféře představují jeden tematický blok obsahující v logickém sledu základní fakta, údaje o metodách měření a v kapitole o teplotních poměrech též charakteristiky zeměpisného rozložení teplot vzduchu. Regionálně geograficky zaměřená informace by mohla být podána i v kapitole o slunečním záření, a to aspoň pro území našeho státu.

Vzhledem k tomu, že jde o učebnici, není rozhodně na závadu, že vysvětlení některých důležitých pojmu je podáno jakousi „opakovací“ formou. Tak je tomu např. v pasáži věnované albedu, kde základní charakteristika je vyjádřena ještě v procentech a dokumentována na praktických příkladech.

V kapitole věnované měření srážek by nebylo na závadu, kdyby pasáž o přístrojích pro registraci srážek byla rozšířena aspoň o základní sdělení o využívaných ombrografech. Jsou určité praktické zájmové oblasti, v nichž jsou hodnoceny deštové srážky a sněhotvorná data účelově oddělené. Poněkud jiný smysl mají jako vstupy do srážkoindikátorového procesu, kde převládá zájem na spojitém hodnocení deště a navazující vodní hodnoty sněhu. Takto pojaté návaznosti a další propojení pracovních postupů při terénních měřeních, při hodnocení dat a při jejich využití v syntetickém zpracování nejlépe odpovídají systémové pojetí při studiu, využívání a ochraně přírodního prostředí.

Kapitola věnovaná problematice proudění vzduchu v atmosféře je velmi vhodně uzavřena podkapitolou věnovanou informaci o průběhu počasí v ČSSR. V ní by zřejmě bylo třeba v charakteristice prosince rozlišit „mikulášské“ zvýšení teplot a oddělenou predvánoční oblevu.

Oddíl „Hydrogeografie“ má v podstatě tři kapitoly. První je věnována zásobám vody na Zemi a otázkám velkého vodního oběhu, druhá problematice vody na souši a třetí oceánům a mořím. Autor byl zřejmě postaven před nesnadnou úlohou podat ve vymezeném prostoru učebnice co nejvíce údajů, charakteristik a dat. Proto velmi vhodně spojil vysvětlení některých hydrologických pojmu s jejich grafickou dokumentací z našich toků. To platí např. o znázornění pravoúhlé říční sítě na příkladu Odry a o konstrukci čáry překročení průtoků pro řeku Jihlavu.

Někde ovšem zestručnění vede až k nepřesné formulaci, jako např. v popisu samočištění na str. 86, kde je třeba z jiných informačních zdrojů vědět, že popsaný proces se vztahuje na znečištění *organickými látkami*, že uvedená úplná likvidace znečištění není tak docela úplná apod. Pracovní postup doporučený na str. 109 k hod-

nocení oblastí podle retenční schopnosti povodí nelze v předložené formě použít, neboť nemá potřebné vazby v rozmezové rovnováze dat.

V kapitole věnované podzemním vodám jsou podány důležité informace o jejich pozorování, vyhodnocování dat i o regionalizaci podzemních vod, a to na základě nejnovější literatury. Tato přednost se projevuje i v oceánografické kapitole, zvláště v části pojednávající o mořských proudech.

Vcelku lze konstatovat, že oddíly Meteorologie a klimatologie a Hydrogeografie splňují nároky na vysokoškolskou příručku obsahující základní studijní látku z uvedených disciplín fyzické geografie. Jejich značnou předností je, že podávají data i informace o pracovních postupech převzatých z literatury 60. a 70. let a tak jsou potřebným současným nástupcem starších učebnic tohoto typu. Aplikovatelnosti a pak i praktické aplikaci poskytovaných informací v případném dalším vydání by prospělo, kdyby na konci kapitol o každém klimatotvorném nebo hydrickém prvku byla aspoň velmi stručná sdělení o jeho projevech v podmírkách ČSSR. Byla by tu možnost více uplatnit proklamovanou zásadu systémového pojetí tematiky jednotlivých disciplín i jejich propojení interdisciplinárními vazbami. Např. v problematice zemědělského znečištění (str. 365) by pak takto cílevědomě a všeobecně dokumentované vazby podzemních a povrchových vod vedly k pochopení hlavní role podzemních vod (nikoliv smyvů) ve zprostředkování kontaminace toků a k uplatnění většího počtu efektivních pracovních postupů (dokonce postupů geograficky orientovaných) k zvládnutí problémů v oblasti životního prostředí.

Václav Zajíček

Poznámka redakce:

Kapitolám Meteorologie a klimatologie a Hydrogeografie byla zásluhou RNDr. V. Zajíčka, CSc., věnována podrobnější recenze než ostatním kapitolám.

K oběma recenzím lze dodat ještě několik dalších namátkových připomínek, jež by mohli autoři vzít v úvahu při přípravě eventuálního druhého vydání této potřebné publikace.

Ve statí o jezerech (str. 99) se omylem ztotožňuje termíny moréna a morénový val, které současná geomorfologie rozlišuje. Větší pozornost by si zasloužila jezera říčního původu, která jsou u nás nejpočetnějšími jezery, zejména v Polabí a Podunají. Neziderské jezero není vhodným příkladem jezer hrazených. Alespoň malá zmínka mohla být věnována pramennému jezeru hrazeným travertinovými valy (např. Kráter ve Vyšných Ružbachách, Rojkovské jezírko aj.).

Ve statí o čištění vod (str. 370) jsou směšovány některé postupy z čistírenství s úpravárenskými technologiemi. Např. biologické čištění nemůže následovat po chlórování, poněvadž chlór v této kategorii vše zahubí.

V biogeografické kapitole měly být vědecké názvy rodů a druhů podle mezinárodního úzu vytiskeny kurzívou, nikoliv stojatě. Místy jsou v nich zkomoleniny, např. u rodu *Balaena* (str. 320) vysazeno Balalua, tiskové chyby jsou u druhů *I. pseudocetus* (s. 322), *D. polymorpha* (s. 323) aj., ale i v českých názvech (pryžce místo ryřeče na s. 327), popř. je uveden název zastaralý (*Sequoia* místo *Sequoiadendron*) apod. U mnoha cizokrajných druhů chybějí vědecké názvy — kdo ví např., co je běhulík plavý nebo karakurt? Český název leoparda je levhart (s. 327) atd. Na str. 325 je jedovatý ještěr korovec (*Heloderma*) dvakrát zaměněn za kornatce, což je ovšem brouk z čeledi *Ostomidae*.

Z neznámých důvodů jsou určité pedologické termíny uváděny někdy správně s českou koncovkou (např. *hortisoly*), často však jen s anglickou (*andosols*, *arenosols* aj.), což považujeme v české učebnici za nesprávné.

K rychlé orientaci v knize má sloužit podrobný rejstřík, v němž by měly být obsaženy všechny odborné termíny definované v textu a takové, jejichž znalost je vyžadována u zkoušek. Jakkoliv se zdá být v této publikaci rejstřík na první pohled pečlivý a podrobný, ve skutečnosti tak tomu není. Řada základních termínů, které uživatel učebnice bude hledat, v něm chybí. Namátkou uvádíme macchie, šíbljak, garrique, tomillares, pelagiál, organokomplexy, ale jsou desítky dalších. Rejstřík míst pak chybí úplně. Argument, že jde o práci obecnou a nikoliv regionální, zde neobstojí — mnohé údaje by uživatel snadněji našel v rejstříku míst (např. hledá-li, zda je v knize informace o Antarktidě, co tam žije, zda se odtamtud uvádí některý geomorfologický tvar ap.).

Knihu jako celek představuje nesporně zatím nejmodernější a koncepcně na vysoké úrovni stojící učebnici fyzické geografie, jakou naši přední odborníci byli s to za daných okolností zvládnout. Patří jim za to plné uznaní a vděk, že se takto zhodili nesnadnému úkolu. Jestliže v závěru své práce nemohli vychytat všechny uvedené

i neuvedené a většinou zbytečné drobné nedostatky, bylo to zřejmě způsobeno chvatem, s nímž byla kniha připravována. Jak nám sdělil jeden z autorů, měl autorský kolektiv k sepsání celé učebnice k dispozici prakticky pouze letní prázdninové měsíce, což je doba naprostě nepostačující k dokončení vyzrálého díla tohoto druhu. Neboť všechni uživatelé — jakožto spotřebitelé — si zaslouží výrobek (a tím je samozřejmě i odborná kniha) nejen jakožto kvalifikovanými architekty dokonale navržený a v plánech zanesený projekt, ale i jako řemeslně čistě vypracovaný, obroušený, ohlazený, bezchybně fungující produkt. Proto nad stávajícím systémem „urychlěného“ vydávání (i lektorování) učebnic by se mělo hlouběji zamyslet především Státní pedagogické nakladatelství, popř. ministerstvo školství.

J. R.

J. P. Seliverstov (ed.): Geografija i sovremennoст. Sborník statej. Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, Leningrad 1982, 135 str. Cena 1 rubl 40 kopějek.

Sborník je jednou z řady publikací, které v SSSR byly vydány při příležitosti XI. mezinárodního kongresu INQUA v Moskvě v roce 1982. Obsahuje 7 příspěvků, především předních geografů Leningradské státní univerzity. Příspěvky jsou věnovány základním problémům současné geografie a hledání cest jejich řešení.

Sborník zahajuje práce známého leningradského geografa S. B. Lavrova nazvaná Současné tendenze vývoje geografické vědy a problémy její jednoty. V článku autor upozorňuje na současné tendenze v geografii, jako jsou sociologizace a ekologizace geografie. Uvádí, že od roku 1977 úředně v SSSR vedle sebe existují ekonomická a sociální geografie. V těchto tendencích vidí hlavní důvod integrace fyzické, ekonomické a sociální geografie. Ostře kritizuje sovětské geografy, kteří vystupovali kdysi proti „jednotné“ geografii, ale sám stejně ostře kritizuje redakci Izvestij Vsesazové geografické společnosti za otíštění některých — podle jeho názoru — nevhodných článků. Článek je zajímavý, ale značně rozporný.

Druhým zajímavým příspěvkem je článek rovněž významného geografa A. G. Isačenka Systém základních pojmu současné nauky o krajině. Článek má 33 strany a přináší velmi užitečné definice termínů používaných v sovětské nauce o krajině. Je však třeba zdůraznit poněkud osobitý přístup autora, který pod naukou o krajině rozumí část fyzické geografie. Z tohoto hlediska pak definuje některé pojmy. Tak pod termínem geosystém rozumí pouze přírodní prostorové systémy a vystupuje proti dnes již všeobecně přijatému rozšíření tohoto termínu na obecné geografické systémy. Je však třeba vyzvednout, že např. pojem „krajina“ je chápán taxonomicky správně, i když autor zase pod tímto termínem rozumí přírodní komplex na úrovni u nás označovaný jako chorická úroveň.

Následují příspěvky O. A. Drozdova a D. A. Gušina o přičinnosti v geografické vědě a L. E. Smirnova o vztahu geografie a ekologie. Problémům aplikace systémové vědy v geografii je věnován článek K. E. Ivanova Geografické výzkumy a fyzickogeografické systémy.

Poslední dva příspěvky jsou pak z oboru geomorfologie. J. P. Seliverstov se zabývá rolí aktualistického přístupu při řešení nejdůležitějších otázek současné geomorfologie. Je zřejmé, že výsledky studia současných geomorfologických pochodů nemohou být plně využity pro studium vývoje reliéfu v minulých geologických dobách. V současné době totiž neměříme průběh čistě přírodních pochodů, ale pochodů ovlivněných činností lidské společnosti. Navíc i přírodní podmínky v minulých dobách se lišily od dnešních. Proto i když klíč k poznání vývoje reliéfu v minulosti leží v současnosti, je třeba aktualistický přístup aplikovat s určitou opatrností. Poslední příspěvek A. P. Dedkova, V. I. Mozzerina a A. N. Šarifullina se zabývá vztahy mezi mechanickou a chemickou denudační v různých krajinných podmíinkách. Článek obsahuje řadu zajímavých a cenných údajů a informací.

Každý článek je uzavřen seznamem literatury, především sovětské. Sborník ukazuje tendence současné sovětské geografie. Je z něho patrný rozvoj teoretického myšlení sovětských geografů. Současně však jsou patrné i problémy, které bude třeba v zájmu dalšího rozvoje geografie v blízké budoucnosti vyřešit.

Jaromír Demek

T. Pačes: Voda a Země. 176 str., 55 obrázků v textu. Academia, Praha 1982. Cena 20 Kčs.

V edici Cesta k vědění byla vydána knížka autora, který náleží mezi naše význačné vědecké pracovníky zabývající se geochemií. Ve svém díle vědeckopopulární

formou objasňuje některé základní otázky vzniku, oběhu i významu vody na Zemi. Zčásti věnuje pozornost i některým dalším problémům, jako je vyhledávání zdrojů vody či jejich ochrana.

Obsah knížky je rozdělen do 11 kapitol. První kapitola je úvodní a zahrnuje stručnou charakteristiku procesů probíhajících na Zemi a významu vody pro lidskou společnost. Kromě toho jsou v ní obsaženy i definice některých složek fyzickogeografické sféry a výčet vědních disciplín, které se zabývají studiem vody.

Předmětem druhé kapitoly je charakteristika vody, její klasifikace a výskyt na Zemi. Voda je v ní popsána jako chemická složka a fáze, jakož i přírodní roztok mnoha látek. Autor při této příležitosti definuje méně obvyklý pojem „přírodní voda“, ale neuvádí, zda existuje i jiná voda. Kapitola obsahuje i údaje o celkových zásobách vody na Zemi i v jednotlivých částech hydrosféry. Jde však o poněkud zastaralé informace, které pocházejí např. z práce R. L. Naceho z roku 1964.

Třetí kapitola pojednává o oběhu vody v přírodě. Podrobněji se zabývá jednotlivými fázemi nepřetržité cirkulace vody na Zemi. V jejím závěru je věnována pozornost hydrologické bilance a při této příležitosti jsou uváděny některé výsledky experimentálního výzkumu této bilance v ČSSR.

Ve čtvrté kapitole autor vysvětluje vznik vody i života na Zemi na základě dosavadních poznatků i hypotéz. Rovněž se v této části knihy zabývá výměnou vody mezi zemským pláštěm, litosférou a hydrosférou. Text je doplněn poněkud nepřehledným schématem (obr. 11) geologického a hydrologického oběhu vody na Zemi. V poslední části kapitoly je objasněn původ jednotlivých druhů podzemních vod.

Kapitola pátá je nazvána geologická činnost vody. Podle autora je veškeré působení vody při endogenních a exogenních procesech geologickou činností. S tím však stěží budou souhlasit geomorfologové, neboť považují rozrušování zemského povrchu vodou za geomorfologické procesy, jejichž výsledkem je reliéf. V této kapitole je popsáno působení tekoucí vody na povrchu pevnin, dále proces zvětrávání hornin, vznik krasových jevů, uplatnění vody při magmatické a sopečné činnosti, jakož i při vzniku rud a metamorfovaných hornin. Samostatná řada je věnována činnosti moře a rovněž i ledu, zejména ve formě ledovců.

Obsah šesté kapitoly tvoří charakteristika některých přirozených vodních útvarů, ať již jsou to nádrže podzemních vod či prameny. Kromě toho je však v ní uvedena i stručná poznámka týkající se studní a vrtů, tj. umělých objektů. Autor při této příležitosti objasňuje některé méně známé a dosud nevžitě pojmy jako je kolektor, izolátor nebo zvodeň. Na tuto řadu navazuje charakteristika pramenů a jejich klasifikace.

Způsoby zjišťování zdrojů vody jsou předmětem kapitoly sedmé. Jde jak o obecné zásady průzkumu zdrojů podzemních vod, tak i některé vybrané metody používané při vyhodnocování zásob a vyhledávání zdrojů vod. Kromě běžných hydrologických a hydrogeologických metod jsou v této části knihy popsány i některé méně obvyklé způsoby vyhledávání zdrojů vody, a to na jedné straně s využitím nejmodernějších metod dálkového průzkumu a na straně druhé s použitím takového primitivního nástroje, jaký představuje virgule.

Následující osmá a devátá kapitola na sebe tematicky navazují, neboť se zabývají vznikem chemického složení vod a chemickými vlastnostmi vod na kontinentech. V prvé z nich jsou objasněny geochemické procesy, které se uplatňují ve vztahu voda — hornina, dále vlivy organismů žijících ve vodách na složení vod, jakož i zásahy člověka do jakosti vod a změny složení vod v důsledku jejich pohybu i pohybu v nich rozpuštěných látek. V deváté kapitole jsou popsány chemické vlastnosti povrchových a podpovrchových vod, které jsou dále rozděleny z hlediska významu a geochemické funkce na prosté vody, naftové vody a jiné solanky, termální a minerální vody.

Desátá kapitola pojednává o vodě jako jednom ze základních přírodních prvků životního prostředí. Obsahuje i příklady různého znečišťování povrchových i podzemních vod. Na tento text navazuje stručná řada o ochraně vod, která je však pojata příliš všeobecně a neodpovídá příslušným předpisům.

Poslední kapitola se zabývá využitím geotermální energie, jak v podobě termálních vod, tak i vodních par, popřípadě i suchých horkých hornin. Podrobněji jsou v ní popsány jednotlivé geotermální systémy, jejich rozšíření na Zemi a způsoby využití.

V recenzované publikaci jistě najde čtenář mnohé poučení, neboť obsahuje četné poznatky o vodě, jejím vzniku, složení, významu, oběhu, klasifikaci aj. Škoda, že ve statích, které zasahují do jiných vědních disciplín mimo geochemii, se autor dopouští některých nepřesností. Jde např. o nesprávné pojetí hydrologických metod [např. hydrologických pozorování] nebo jednostranné vysvětlování činnosti vody či uvádění zastaralých kvantitativních údajů apod.

Hubert Kříž

Pozoruhodná knížka známého geologa a obratného popularizátora atraktivních úseků této vědy se na pultech našich knihkupectví ani neohrála. Její náklad 7 000 výtisků byl v srpnu 1982 rozebrán během 14 dní. Svědčí to o velkém zájmu veřejnosti o problematiku přírodních jevů, které mají bezprostřední společenský dopad, jakož i o tom, že podobný zájem naši autori (Kukal je světlou výjimkou) ani nakladatelství nestačí zatím uspokojit. Řada podobných námětů (např. o atmosférických jevech a počasí, o kamenech a zeminách ve službách člověka aj.) je volná a stále čeká na své autory.

Od vydané knížky veřejnost očekávala, že v ní budou popsány nejvýznamnější dospod sna světě známé přírodní katastrofy, jako jsou zemětřesení, tsunami („moretřesení“), sopečné výbuchy a výlevy láv, sesuvy, kamenné a sněhové laviny, povodně a zátopy, uragány a snad i pády meteorických těles. Ze budou nejen popsány a barvitě vylíčeny jako události dnes historické, ale také náležitě objasněny a vědecky vysvětleny, popř. že bude pojednáno také o možnostech jejich předvídaní a o způsobech včasné prevence.

Všechna tato očekávání autor splnil a vše to čtenář v textu skutečně našel. Knížka je nabita stovkami hledaných faktů a dat, text je doprovázen autentickými, jistě pracně obstaranými fotografiemi a instruktivními perokresbami. Je psán velmi poupatně, aniž by autor slevoval z odborné úrovně. Se vzornou srozumitelností ukazuje např. závislost zemětřesení na subdukcí a na tektonice vůbec.

V Úvodu autor definuje pojem „přírodní katastrofy“ a dále pojednává o jejich druzích, velikosti a o počtu obětí. Zajímavý je přehled na str. 18, kde vedle druhů katastrof najdeme řádově počty obětí a rozlohu i tvar zasažených území. Z tab. 1 na str. 19 (Největší přírodní katastrofy a počet jejich obětí) se dovdáme, že největší známou katastrofou byla povodeň v roce 1931 v Číně, která si podle odhadu vyžádala 1–2 mil. životů. Kdyby ke stejně katastrofě v téže krajině došlo dnes, bylo by obětí pravděpodobně 2–3 miliony. Podobné tabulky najdeme pak pro každý druh přírodní katastrofy zvlášť v příslušných kapitolách. Celkový počet obětí v dějinách lidstva je podle autora odhadován na 150 miliónů jen v důsledku zemětřesení a kdybychom sečetli oběti ostatních přírodních katastrof, dostali bychom pravděpodobně neuvěřitelné číslo.

Knížka byla vydána velmi rychle — zhruba do roka po odevzdání rukopisu nakladatelství Horizont. Rychlosť je to jistě záslužná, ovšem na její vrub padají také určité nedostatky, jimž by bylo vhodné se při dalším vydání vyhnout. Uvedeme namátkou alespoň některé.

Bezchybná není např. jazyková stránka díla, místy najdeme prohřešky proti správné interpunkci, proti skloňování (např. jí — ji ve 3. pádě), proti správnému psaní zeměpisných jmen (např. Hankow na str. 206, švábský Alb na str. 55 dvakrát, Frejus — dvakrát na str. 210), jednotek SI (všude např. 16 km/hod. místo správného 16 km/h). Redakčním nedostatkem také je, že obrázky nejsou průběžně číslovány, takže např. na str. 174 je obr. 49, ale na str. 175 foto 21 atd. Obrázky v knihách se přece nedělí na „obrázky“ a „fotografie“ (nanejvýš na „pérovky“ a „fotografie“). Nepokládat fotografii za obrázek je profesionální chybou a pro uživatele je to i nevhodné. Obrázky na str. 167 a 183 jsou podle ing. Jaroslava Paška, nikoliv podle jakéhosi M. Paška.

Redakce měla také dohlédnout na formální stránku literatury, kde citace neperiodik jsou neúplné [chybějí počty stran a vydavatel], citace J. Paška má být z Ročenky Lidé a země, nikoliv z časopisu. V oddílu Svaňové pohyby chybí důležitá monografia L. Kňazovického věnovaná lavinám. V oddílu Pády nebeských těles je místo publikace K. Tučka citována omylem — jaká ironie osudu! — práce Z. Kukala, která nevyšla.

V kap. „Tropické cyklóny“ nejsou stylisticky jasně rozlišovány pojmy cyklóna a cyklón; zvláště jsou-li skloňovány nebo uváděny v plurálu, vznikají rozpaky, který z těchto pojmu měl autor na mysli.

Ve statí o murách uniklo, že desítky mur byly popsány z Krkonoš (V. Pilous, Opera corcontica 10, 12, 14), z nich některé se škodami a oběťmi.

Tyto drobné připomínky samozřejmě nikterak neovlivňují celkově hodnocení díla, které představuje vynikající příručku i pro učitele geografie. S její pomocí lze vítaným způsobem zpestřit učivo jak fyzické, tak regionální geografie a zčásti též historie (Pompeje, ostrov Thera a minojská kultura, Korint aj.). Záslužnou a svěží knížku lze proto vřele doporučit odbornskům i širší veřejnosti a zároveň vyslovit naději, že se brzy dočkáme 2. vydání.

Josef Rubín

J. Váša a kolektiv: Význam hydrologie pro rozvoj národního hospodářství. 109 str. Účelový náklad ministerstva lesního a vodního hospodářství. SZN, Praha 1982. Neprodejně.

Ministerstvo lesního a vodního hospodářství ČSR vydalo v počtu 1 000 výtisků ne-příliš obsáhlou, ale velmi významnou publikaci, v níž jsou objasněny hlavní úkoly, význam a dosažené výsledky hydrologie při plnění požadavků, které na ni klade vodohospodářská praxe. Knížku napsal kolektiv šesti autorů pod vedením ing. J. Váší, CSc., z Výzkumného ústavu vodohospodářského v Praze.

Předmluvu k publikaci napsal ing. J. Vančura, náměstek ministra lesního a vodního hospodářství ČSR. Uvádí se v ní, že úkoly vodního hospodářství po XVI. sjezdu KSČ jsou velké, at již jde o zabezpečení potřeb vody pro zásobování obyvatelstva, průmyslu i zemědělství nebo uskutečňování vodohospodářských opatření v některých oblastech či racionalizaci hospodaření s vodou. Splnění těchto úkolů nebude možné bez spolupráce vodního hospodářství s ostatními odvětvími hospodářské činnosti i vědy, z nichž zvláště důležitá úloha připadá hydrologii.

V publikaci je vysvětlen přínos hydrologie pro rozvoj vodního hospodářství a naznačeny úkoly, které na tuto vědní disciplínu klade současná potřeba racionálního přístupu k hospodaření s vodou a nezbytnost hydrologických podkladů pro všechna vodohospodářská řešení a rozhodování.

Obsah knížky je rozdělen do 8 kapitol, z nichž některé se dále dělí do několika podkapitol. První kapitola je věnována historickému vývoji hydrologie na území dnešní ČSSR v době od počátku rybníkařství ve 14. až 16. století až po současnost. Podrobnejší je v ní popsána československá účast na mezinárodní spolupráci v hydrologii, zejména při plnění programu Mezinárodní hydrologické dekády v letech 1965—1974 a nyní i Mezinárodního hydrologického programu.

Druhá kapitola se zabývá hydrologickou bilancí jak v globálním měřítku Země, tak i na území ČSR. Ve formě tabulek je v ní obsažena vodní bilance oceánů, pevnin; podrobnější Evropy a ČSR. Významnou část publikace tvoří třetí kapitola, jejímž předmětem jsou požadavky národního hospodářství na hydrologii. Na stručný výčet požadavků v minulosti navazuje podrobnější popis nároků vodního hospodářství na hydrologii v současné době. V závěru kapitoly je zdůrazněna nutnost komplexního využívání vodních zdrojů v rámci tzv. vodohospodářských soustav.

Předmetem čtvrté kapitoly je vodohospodářská bilance, jejíž náplň tvoří, na rozdíl od hydrologické bilance, hodnocení vztahů mezi požadavky na vodu a jejími zdroji. Odděleně je v ní popisována vodohospodářská bilance povrchových a podzemních vod, jakož státní vodohospodářská bilance, která je nedílnou součástí Směrného vodohospodářského plánu a zabývá se vyhodnocováním množství a jakosti povrchových a podzemních vod, jejich současného i možného využití.

V páté kapitole je obsažena charakteristika hydrologických podkladů, tj. různých informací, které popisují vodní stavby, průtoky, srážky, výpar, chod splavenin a plavenin, teplotní a jiné charakteristiky vodních zdrojů či jiných vodních útvarů. Jsou potřebnými údaji pro řešení mnohých technických, investičních, provozních a dalších úkolů národního hospodářství. Na tuto kapitolu do jisté míry navazuje další část knížky, v níž jsou popsány některé postupy a výsledky hydrologického výzkumu, čili způsoby získávání hydrologických údajů. Jde např. o metody výzkumu jednotlivých prvků hydrologické bilance v experimentálních povodích, řešení některých problémů na modelech apod.

V sedmé kapitole jsou naznačeny základní rysy budoucího vývoje hydrologického výzkumu a získávání hydrologických údajů, které jsou nezbytné pro rozvoj národního hospodářství. Důraz se přitom klade na mezinárodní spolupráci, protože obě vody na Zemi probíhají bez ohledu na státní hranice. Význam se rovněž přikládá systematickému přístupu k řešení problémů spojených s využíváním vodních zdrojů a zpracovávání studií syntetického charakteru, v nichž by bylo obsaženo komplexní hodnocení vodních zdrojů s přihlédnutí k jejich limitujícímu charakteru z hlediska rozvoje národního hospodářství.

V poslední kapitole se autoři zabývají obecnými zákonitostmi a trendy ve vývoji hydrologie, a to jak v obecném pojetí, tak i v podmírkách ČSSR, zvláště ČSR. Rozlišují přitom 7 etap v časovém sledu, počínaje od základních hydrologických údajů pro potřeby vodního stavitelství až po využívání výpočetní techniky a spolupráci hydrologie s jinými vědními disciplinami, a to i mezinárodním měřítku.

Recenzovaná publikace jasně a velmi názorně dokazuje, jak náročné a významné je poslání hydrologie. Její činnost je mnohostranná a zasahuje částečně i do jiných oblastí teorie a praxe v rámci celého rozsahu životního prostředí, tj. i do oboru pů-

sobnosti geografie. Z tohoto hlediska je knížka významná i pro geografii, neboť naznačuje možnosti řešení mnohých závažných problémů, které nemůže plně obsáhnout hydrologie či vodní hospodářství, a budou proto vyžadovat spolupráci dalších odvětví vědy. Výrazně by se přitom mohla uplatnit geografie, zvláště při syntéze dílčích poznatků a komplexním hodnocení vodních zdrojů.

Publikaci lze získat na adresu: Ministerstvo lesního a vodního hospodářství ČSR, tř. SNB 65, Praha 10.

Hubert Kříž

O. K. Leontjev: Morskaja geologija. Osnovy geologii i geomorfologii dna mirovogo okeana. Vyššaja škola, Moskva 1982, 344 str., cena 1 rubl 10 kopějek.

Recenzovaná kniha je vysokoškolskou učebnicí, která byla schválena ministerstvem vysokého a středního speciálního vzdělání SSSR pro studenty geografických a oceánologických zaměření na univerzitách. Autorem je vedoucí katedry geomorfologie geografické fakulty Moskevské státní univerzity a známý sovětský specialista profesor Oleg Konstantinovič Leontjev. Autor ztrávil značnou část svého života na mořích a oceánech a studiem oceánského pobřeží. Vydal již řadu významných knih, z nichž řada byla již v minulých letech recenzována v našem časopise.

Geologie a geomorfologie oceánského dna v posledních letech prodělává rychlý rozvoj. Mění se nejen názory na vznik jednotlivých struktur a tvarů oceánského dna, ale nezřídka i celé koncepce. Při studiu oceánského dna je i dnes hlavním prostředkem geomorfologie, která přináší závažná fakta k poznání struktury, dynamických pochodů probíhajících na oceánském dně i k poznání vývoje celých oceánských pánví. Proto autor správně učebnici nazval „Základy geologie a geomorfologie dna světového oceánu“. Struktura učebnice odpovídá náplni přednášek na MGU.

Kniha se dělí na 13 kapitol. V první kapitole autor podává přehled hlavních rysů reliéfu a geologické struktury dna oceánu. V druhé kapitole jsou popsány geomorfologické (fyzickogeografické) procesy v oceánu, a to jak endogenní, tak i exogenní. Třetí kapitola analyzuje způsoby, kterými se do oceánu dostává sedimentární materiál. Na ni navazuje bezprostředně čtvrtá kapitola o rozšiřování a diferenciaci tohoto materiálu na dně. Pátá kapitola popisuje sedimenty na dně oceánu a šestá pak jejich geochemii. Sedmá kapitola pojednává o rychlosti sedimentace a o mocnosti a stavbě sedimentární vrstvy zemské kůry na dně oceánu.

Kapitoly osm až dvanáct, které zabírají zhruba polovinu knihy, jsou pak věnovány analýze základních typů reliéfu oceánského dna. Autor používá své rozdělení, které vypracoval v řadě předchozích publikací. Nejprve analyzuje podmořské okraje pevnin, potom přechodnou zónu mezi pevninou a ložem oceánu a nakonec lože oceánu. Zvláště kapitola je věnována středooceánským hřbetům.

Poslední třináctá kapitola se zabývá vznikem a vývojem světového oceánu. Knihu uzavírá stručné shrnutí hlavních problémů z oblasti geologie, geofyziky a geomorfologie oceánského dna. Jednak jsou zde uvedeny v přehledu hlavní úspěchy dosažené při výzkumu oceánského dna v poslední době, jednak problémy, které je třeba řešit.

Seznam literatury je poměrně obsáhlý a vedle sovětských prací zahrnuje i významné práce vědců řady zemí. Věcný rejstřík umožňuje rychlou orientaci v učebnici. Kniha je dobrě vydaná a ilustrována pérovkami, mapami a fotografiemi.

Oceánské dno zaujímá 71 % povrchu zemské kůry, a proto poznání pochodů, které na dně probíhají, má neobyčejný význam pro vysvětlení vývoje reliéfu celé planety. V učebních programech univerzit je proto stále více pozornosti věnováno právě otázkám, kterými se zabývá recenzovaná učebnice. Kniha prof. Leontjeva je proto významným příspěvkem k učební literatuře ve světovém měřítku. Může být dobrě využita i při přípravě geografů u nás a pro zvýšení kvalifikace našich učitelů zeměpisu. Doporučují ji pozornost našich odborníků.

Jaromír Demek

T. M. Kalašnikova: Ekonomičeskoje rajonirovaniye. Izd. Moskovskogo universiteta, Moskva 1982, 216 str. Cena 0,65 Rb.

Autorka charakterizuje ekonomickou rajonizaci jako odvětví vědy, studující příčiny, obsah a vývoj procesu teritoriální diferenciace a organizace hospodářského a sociálního života společnosti, konkrétní projevy tohoto procesu v zemích s rozdílnými sociálněekonomickými podmínkami a také využití ekonomické delimitace území k řešení praktických úkolů teritoriálního plánování a řízení.

V recenzované publikaci je věnována pozornost metodám ekonomické regio-

nalizace jako základu teritoriálního plánování. Z pohledu optimální teritoriální organizace hospodářství jsou hodnoceny jak tradiční, tak i nové metody regionalizace, analyzovány rozdíly mezi těmito metodami při řešení problémů ekonomické regionalizace v socialistických a kapitalistických zemích.

Již v samotném úvodu jsou precizně formulovány úkoly geografů při řešení nejdůležitějších praktických úkolů národního hospodářství v socialistických zemích. Patří k nim zejména: 1. vymezení systému regionů a jejich specializace pro sestavení územního průřezu plánu, 2. založení takových forem organizace hospodářství v zemi a jejích oblastech, které jsou předpokladem nejvyšší produktivity společenské práce, 3. racionalizace mezioblastních vztahů a organizace dopravy, 4. odhalení nejracionálnějších forem vzájemného působení mezi hospodářstvím a přírodou, mezi člověkem a přírodou, 5. rozpracování přístupů k racionálnímu využívání a přetváření přírody, 6. vymezení (určení) teritoriální organizace obyvatelstva a úrovňě rozvoje systému nevýrobní sféry, 7. vypracování systému efektivního řízení oblastí, včetně řešení otázek administrativního členění státu, jež by se opíralo o jeho ekonomické členění.

První část publikace (celkem 64 stran) pojednává o základních metodologických otázkách ekonomické regionalizace, zejména o rajonotvorných faktorech a problémech objektivnosti ekonomických regionů, o formách teritoriální organizace hospodářství a jejich historickém vývoji, o hospodářských teritoriálních komplexech jako formě teritoriální organizace ekonomiky socialistických zemí, o vztazích ekonomického regionu a výrobní i nevýrobní sféry a odvětvových komplexů.

Druhá část (52 stran) je přehledem vývoje myšlení o ekonomické regionalizaci a sítí ekonomických rajónů SSSR. Jsou zde analyzovány práce z období předrevolučního Ruska, význam prací V. I. Lenina pro rozvoj marxistické teorie ekonomické regionalizace a v neposlední řadě i úspěchy sovětské vědy a praxe při řešení problémů ekonomické regionalizace.

Třetí část (59 stran) zahrnuje otázky metodiky analýzy systému a sítě ekonomických regionů a také metodiku racionální teritoriální organizace výrobních sil. Autorka si zde všíma matematických bilančních modelů, metody energovýrobních cyklů, metody meziodvětvových komplexů, metody koeficientů, maticových schémat. Krátce se zamýší nad základními zahraničními teoriami, zejména autorů J. Thünena, A. Webera, A. Predöhla, T. Palandera, A. Lösche, V. Launhardta, W. Isarda, ale také I. Hamiltona, P. Haggetta a D. Harwye. Závěr této části je věnován mapování hospodářství ekonomických regionů s uvedením příkladů mapování energovýrobních cyklů.

Poslední, čtvrtá část (31 stran), je věnována využití ekonomické regionalizace v plánovací praxi. Tato část je vesměs věnována sovětským zkušenostem.

Pro praktickou aplikaci ekonomické geografie i ekonomické regionalizace v praxi považuji za nejzdařilejší a nejjazdavější 3. a 4. část publikace. K zamýšlení také je poslední kapitola, která na základě dlouholetých a praktických zkušeností ze SSSR charakterizuje současné problémy vzájemných vztahů a vazeb mezi ekonomickou regionalizací a teritoriálním plánováním. Text knihy je doplněn 7 tabulkami a 24 obrázky (převěšní schématy, mapami a kartodiagramy).

Autorka recenzované publikace dokázala velmi vyváženě a proporcionalně (vzhledem k rozsahu) zachytit nejdůležitější etapy vývoje a formování koncepcí a teorií ekonomické regionalizace, její základní metody, a co je nejdůležitější — praktické využití ekonomické regionalizace v teritoriálním plánování. Publikace by mohla být vhodnou doplňkovou literaturou, zejména pro studenty geografie neučitelského směru. Vede totiž studenty k samostatnému geografickému myšlení, nezabývá se pouze jednotlivými stránkami výrobních sil, ale také složitými a různorodými vztahy a vazbami, které vznikají mezi přírodou a hospodářstvím, mezi všemi prvky hospodářství, ale také mezi výrobními silami a výrobními vztahy.

Petr Šindler

G. N. Ozerova, V. V. Pokšiševskij: Geografija mirovogo processa urbanizacii. 190 str. Izd. Prosveščenije, Moskva 1981. Cena 0,55 Rbl.

Publikace představuje velmi aktuální pomůcku pro učitele hospodářské geografie. Je věnována urbanizaci jako důležitému sociálně geografickému procesu růstu úloh měst ve všech zemích světa. Údaje o městech jsou sice ve školních učebnicích, ale proces urbanizace je natolik významný, že je třeba vyzbrojit učitele knihou, která se tímto problémem zabývá, a to dokonce v regionálních aspektech.

Regionální geografie zahraničních zemí si většinou měst všíma jen v přehledu. Při tom však proces urbanizace, zejména v rozvojových zemích, postupuje velmi

rychle. Autoři knihy jsou toho názoru, že učitel geografie musí znát údaje o tomto procesu, a proto také věnují stejně proporce u rozvojových, stejně jako u socialistických a vyspělých kapitalistických zemí. Vždyť příklady urbanizace z rozvojových zemí, které daly vznik takovým městům—gigantům jako jsou Mexico City, Buenos Aires, Káhira nebo Kalkata, patří k nesporně zajímavým.

V úvodu (7 stran) si autoři všímají obecných problémů urbanizace, vysvětlují tento pojem a identifikují základní znaky a také ukazatele urbanizace v celosvětovém přehledu. První kapitola (24 stran) je věnována sociálně geografickým zákonitostem urbanizace a jejím regionálním diferencím. V této části jsou diskutovány vědecké zákonitosti procesu urbanizace a s ní spojené obecné pojmy. Druhá kapitola (17 stran) jen velmi stručně pojednává o urbanizaci v SSSR. Tato část by si jistě zasloužila mnohonásobně větší rozsah. Autoři však podotýkají, že tomuto problému je v SSSR věnována řada knih, statí a článků a že se proto věnovali jen nejdůležitějším charakteristikám tohoto procesu a s nimi spojených problémů.

Třetí kapitola (23 stran) si všímá urbanizace v Evropě. Historický exkurs začíná dokonce 2. tisíciletím př. n. l. a je doveden až do poloviny našeho století. V samostatných subkapitolách jsou uvedeny socialistické a kapitalistické země Evropy. Další kapitoly jsou uváděny v tomto pořadí: 4. kapitola (52 str.) nese název urbanizace v Asii a je členěna do 5 subkapitol: socialistické země Asie, západní, jižní a jiho-východní Asie a Japonsko; 5. kapitola (20 str.) urbanizace v Africe má dvě subkapitoly: severní Afrika a tropická a jižní Afrika; 6. kapitola (35 str.) urbanizace v Americe má tři subkapitoly: USA a Kanada, Latinská Amerika, Kuba; poslední, sedmá kapitola (6 str.) si všímá urbanizace v Austrálii a Oceánii.

V závěru autoři shrnují (na 6 stranách) poznatky z analýzy urbanizačního procesu ve světě. Zdůrazňují, že se urbanizace stala jedním z procesů, které změnily a mění geografickou mapu světa. Při pohledu na mapu světa však vidíme i pásmo zemí, kde urbanizace nedosáhla ještě vyšších parametrů. Tento pásmo prochází Šíkmo z východní a jiho-východní Asie, k břehům Indického oceánu až do tropické Afriky. Velkoměsta nebo jejich aglomerace zde tvoří doslova jen ostrůvky. Severně od tohoto pásu je zóna vyspělých států s vysokým stupněm urbanizace (státy západní Evropy a socialistické země). Vysoký stupeň urbanizace je i na jihozápad od pásu rozvojových zemí — v Austrálii. Na západ od Atlantského oceánu leží vysoko urbanizovaný kontinent Severní Ameriky; pestřejší než v rozvojových zemích „starého světa“ je i obraz v Latinské Americe.

Autoři uvádějí, že v současné době žijí 2/5 obyvatelstva světa (tj. 1,5 miliardy lidí) ve městech, z nich více než 1/5 ve velkoměstech. Velkoměsto bylo ve světě v polovině našeho století „jen“ 1 000, nyní se jejich počet blíží k číslu 2 000. V polovině 70. let počet miliónových měst (s předměstími) se přiblížil 200 a žila v nich více než 1/10 všeho obyvatelstva. Dále podstatně vzrostl počet velkoměst s více než 5 miliony obyvatel. Ta představují vesměs monocentrické aglomerace díky významu a váze centrálního města. Jsou to: Tókjó, New York, Mexico City, Šanghaj, São Paulo, Paříž (všechna s více než 10 mil. obyvatel), Buenos Aires, Moskva, Peking, Londýn, Kalkata, Los Angeles, Tiencin, Chicago, Bombaj, Káhira, Soul, Rio de Janeiro, Manila, Bangkok, Djakarta, Wuchan, Čchung-Čching, Karáčí. Nelze také nevpomenout mnohamilióновé polycentrické konurbace, jako jsou Ósaka-Kóbe, Porúří aj.

Tyto údaje a řadu dalších přináší recenzovaná publikace. Textová část je doplněna 6 tabulkami a 18 mapami, v samostatné tabulkové příloze je zachycena dynamika počtu obyvatel měst SSSR, která měla v roce 1979 více než 250 tis. obyvatel (obsahuje časovou řadu 1897, 1926, 1939, 1959, 1970, 1979). Publikace obsahuje řadu odkazů a poznámek pod čarou, chybí však seznam použité literatury. Statistiké údaje, jak sami autoři uvádějí, vycházejí z cenžů obyvatelstva v jednotlivých zemích a ze statistické ročenky OSN Demographical Yearbook.

Autoři připisují publikaci především učitelům geografie. Osobně se domnívám, že u nás by našla širší použití, zejména mezi zájemci o geografii měst, u studentů geografie neučitelského směru, ale i na vysokých školách s ekonomickým a urbanistickým zaměřením.

Petr Šindler

Vladimír Jeníček: Potraviny pro šest miliard. Nakladatelství Svoboda, Praha 1982, 295 stran, 115 tabulek, 9 grafů.

Uvedená publikace je pokračováním řady prací, jimiž autor seznamuje čtenáře s problematikou světového zemědělství. Složitost, rozsáhlost a často i protikladnost názorů, zpráv a informací týkajících se řešení dostatku potravin ve světě nabízí řadu

přístupů. Autor vyjádřil složitost a mnohotvárnost různých stránek rozvoje světového zemědělství jako celku i v jeho základních sociálně-teritoriálních strukturách.

V první kapitole rozebírá autor problémy světové ekonomiky a mezinárodních hospodářských vztahů, naznačuje problémy mezinárodní dělby práce a celosvětového trhu. Na závěr kapitoly podtrhuje fakt, že světová ekonomika je produktem rozvoje materiální výroby a dělby práce, vědeckotechnického pokroku a specializace v rámci jednotlivých zemí.

V další kapitole jsou analyzovány základní faktory zemědělské výroby — půda, klima, voda, energie, dále je nastíněna charakteristika světového zemědělství podle systémů držby půdy a světové zemědělsko-potravinářské produkce. Je na škodu věci, že hlavním limitujícím faktorem zemědělské výroby věnuje autor jen letmou pozornost (např. problém zabezpečení vody a vodních zdrojů jsou probrány na 1 stránce). V části druhé kapitoly, nazvané „Světová zemědělskopotravinářská produkce“, se zabývá autor problémy světových zásob obilovin (zde postrádáme přehlednou tabulku o exportu a importu obilovin podle zemí) a vývojem soběstačnosti v potravinách ve světě (v grafickém znázornění soběstačnosti v potravinách chybí některé socialistické země).

Následuje kapitola „Světová výživa“, která zachycuje světovou potřebu potravin a problémy světové výživy podle údajů Organizace pro výživu a zemědělství (FAO) a Světové zdravotnické organizace (WHO). Za nejzávažnější problém považuje autor nedostatečnou výživu a hladovění v zemích třetího světa, podmíněné mj. též velkým populacním přírůstkem rozvojových zemí. Dále rozebírá otázku potravin budoucnosti a výroby umělých potravin (jenom pro zajímavost uvádí, že v roce 1980 bylo v USA vyrobeno cca 98 000 tun umělých masných výrobků ze sojových bobů). Více pozornosti by zasloužil program tzv. „zelené revoluce“, jak je nazýváno zavádění nových výkonných odrůd zemědělských plodin, především obilovin.

4. kapitolu „Zemědělství vyspělých kapitalistických států“ uvádí autor analýzou zemědělskoprůmyslového komplexu, načež přechází k obecným tendencím, prosazujícím se ve vyspělých kapitalistických státech: růst zbožňho charakteru zemědělské výroby, růst kapitalistických výrobních vztahů na vesnici, proces koncentrace půdy a kapitálu, industrializace zemědělství a jeho integrace do zemědělskoprůmyslového komplexu. Součástí této kapitoly je obsáhlá část o mezinárodním obchodě vyspělých kapitalistických států, která je zpracována velmi fundovaně.

Kapitola „Zemědělství rozvojových zemí“ patří k nejrozsáhlejším v této publikaci. Odpovídá to skutečnosti, že otázky výroby potravin a výživy obyvatel jsou v rozvojových zemích jedním z nejpaličivějších problémů. Autor rozlišuje podle vyspělosti zemědělské produkce 3 skupiny rozvojových zemí: 1. nejméně vyspělé země; 2. vážně postižené země; 3. ostatní rozvojové země. V nejzaostalejších, tj. nejméně vyspělých zemích, které jsou nejčetněji zastoupeny v Africe, žije 56 % obyvatel, vážně postižené země se podlejí na obyvatelstvu rozvojových zemí 20 % a v ostatních rozvojových zemích žije 24 % obyvatel.

Trend soběstačnosti v potravinách měl dosud v rozvojových zemích Asie a Dálšího východu a v asijských socialistických státech mírně vzestupnou tendenci. V ostatních rozvojových zemích většinou buď stagnoval nebo klesal. Poučný je graf vybraných ukazatelů soběstačnosti, kde jsou na první pohled zřejmě disproporce mezi vyspělými zeměmi a zeměmi rozvojovými. Z celkového počtu obyvatel pracujících v zemědělství jich 91 % pochází z rozvojových zemí. Tito obhospodařují 54 % veškeré orné půdy, na níž produkují pouze 44 % produkce všech potravin. Nebereme-li v úvahu případné nevhodné klimatické podmínky, nedostatek průmyslových hnouiv a nedostatečný strojový park, svědčí to o velmi nízké produktivitě práce v zemědělství rozvojových zemí.

Předposlední kapitola se zabývá problémy zemědělství v zemích RVHP. Je podtržena základní tendence, tj. výrazná socializace (s výjimkou PLR) a rychlý růst objemu zemědělské výroby. V letech 1960—1977 vzrostl objem zemědělské výroby zemí RVHP v rozmezí 33—96 %. Dále si autor všíma změny ve struktuře zemědělské výroby. Živočišná výroba předstihla v posledních letech ve svém vývoji výrobu rostlinnou, z čehož plynou značné nároky na dovoz krmiv a zatížení platební bilance zahraničního obchodu socialistických zemí. Na druhé straně se některé ze států RVHP (ČSSR a NDR) přiblížily ve spotřebě masa průmyslové nejvyspělejším zemím světa. Zajímavá je část o zprůmyslení zemědělství zemí RVHP, doplněná řadou tabulek.

Poslední kapitola, nazvaná „Prognózy vývoje světového zemědělství a výživy“, má 6 částí, z nichž poslední, nejzajímavější, je v podstatě výměrem nejdůležitějších pasáží ze studie FAO, která se nazývá „Zemědělství k roku 2000“. Studie se nepokouší předvídat skutečnou situaci ve výrobě a soběstačnosti potravin v roce 2000. Naznačuje

spíše důsledky světové zemědělské politiky na ekonomiku rozvojových zemí. Studie např. předpokládá, že do roku 2000 bude možno zahájit obdělávání 205 milionů ha nové půdy, spotřeba průmyslových hnojiv dosáhne 94 milionů tun (oproti dnešním cca 20 milionům tunám), dojde ke značnému zprůmyslnění zemědělské výroby v rozvojových zemích. Přesto však právě v těchto zemích bude asi 250 milionů lidí hladovět, což je informace značně alarmující.

Závěrem si autor všíma mj. problémů vlastnictví půdy a nelze než souhlasit s faktem, že pouze důsledná pozemková reforma a změna sociálních poměrů může vést k odstranění hladu ve světě.

Lze konstatovat, že se autor svého úkolu seznámit čtenáře s problémy světového zemědělství zhostil vskutku dobré. Čerpal nejčastěji z materiálů FAO a Statisických ročenek OSN, ale též z publikací řady českých i zahraničních autorů. O rozsáhlých znalostech v tomto oboru svědčí i desítky tabulek, obohacených mnohdy vlastními výpočty. Publikaci lze proto doporučit všem, kdo se zabývají problémy světového zemědělství současnosti i blízké budoucnosti.

Lubomír Graffe

Majatnikovaja migracija selskogo naselenija. Red. D. I. Valentěj. Narodonaselenije sv. 36. 88 stran. Finansy i statistika, Moskva 1981. Cena 30 kopějek.

Sekce „narodonaselenije“ při ministerstvu vysokoškolského a středoškolského vzdělávání SSSR věnovala šestatřicáté číslo svého stejnojmenného sborníku otázkám dojíždky do zaměstnání venkovského obyvatelstva. Redakční kolektiv, vědom si vztřústající důležitosti tohoto aspektu mechanické měny obyvatelstva na území Sovětského svazu, nastínil v osmi příspěvcích ekonomických geografů, demografů a sociologů současný stav vybraných prvků této problematiky.

Ctenář se seznámi s dojíždkou do zaměstnání jako odrazem změn, které probíhají v primární a sekundární sféře hospodářské činnosti člověka a které vedou k prohlubování koncentrace obyvatelstva a ekonomických aktivit, specializaci výroby, vzniku příměstských sídelních celků, růstu velkých měst, vzniku sídelních seskupení vyššího typu apod. Ve sborníku je možno získat informace o vlivu dojíždkovosti do zaměstnání na bilanci a strukturu pracovních sil ve městech a na venkově, spolupodílnosti tohoto pohybu ekonomicky aktivního obyvatelstva na vyrovnané rozdílu mezi městem a vesnicí, perspektivnosti a směrech dalšího vývoje tohoto socioekonomického jevu a celé řadě dalších specializovaných ekonomickogeografických otázek.

Je třeba však vycházet ze základních úloh, které dojíždka do zaměstnání plní. K těm nepochyběně náleží korekce nedostatků v bilanci pracovních zdrojů v jednotlivých centrech výroby, vedoucí v konečné fázi k vyrovnaní sociálně ekonomických a kulturních rozdílů mezi městem a venkovem. Základní cíl ve výzkumu dojíždky do zaměstnání spočívá v určení optimálních parametrů dojíždky z hlediska potřeb socialistické společnosti a harmonického rozvoje jejího lidu.

V příspěvku G. Orlové a L. Sitnika je nastíněn politicko-ekonomický obsah mechanického pohybu obyvatelstva. Domnívám se, že uvedením myšlenky V. I. Lenina „podstata socialismu je především v organizaci výroby pro celou společnost“ je podtržena snaha současných sovětských geografů v maximální míře pomoci rozvoji národního hospodářství. Pro naši geografickou obec z toho nutně vyplývá požadavek zvýšeného úsilí k aplikaci teoretických geografických poznatků do praktického života ve prospěch zdokonalení řízení a hospodaření s pracovními silami a dosaženými ekonomickými aktivitami.

T. Michajlova předkládá rozbor regionálních zvláštností v dojíždce do zaměstnání na příkladu velkých měst Ukrajinské SSR. Vychází z poznatků, jichž bylo dosaženo v rámci řešení výzkumného úkolu věnovaného problematice dojíždky do zaměstnání ve městech s více než 50. tis. obyvateli v období 1973–1975.

Příspěvek I. Sobola zabývající se dojíždkou do zaměstnání v oblasti Leningradu a jeho zázemí podává vedle vícefunkčního členění dojíždky model faktorové analýzy na příkladu dojíždky ve sledovaném území.

V. Kalmyk nastiňuje otázkou sociální podmíněnosti dojíždky do zaměstnání venkovského obyvatelstva. K sociálně ekonomickej problematice dojíždky jsou zaměřeny i následující tři příspěvky G. Kozlova, V. Smirnovové a Ja. Lukoševičjuta.

Rozborem dosavadního pojetí a přístupu ke studiu příčin a faktorů ovlivňujících dojíždku do zaměstnání se zabývá A. Chomra.

Nezvratnou skutečností zůstává, že v současné etapě rozvoje socialistické společnosti se stále více projevuje nutnost co nejkomplexnějšího studia vlivu sociálně ekonomických faktorů na demografické procesy, přičemž dřílci disciplíny socioekonomické

geografie (především geografie obyvatelstva); zde mohou sehrát významnou pozitivní úlohu.

Recenzovaný sborník je možno doporučit širokému okruhu čtenářů, mezi nimiž geografové by měli zaujmít přední místo.

Jaroslav Vencálek

V. V. Seberjakov: Geografija mořskich putěj: Moskva, Transport 1981, 190 s., cena 55 kopějek.

Sovětské nakladatelství Transport obohatilo v minulém období geografickou literaturu o příspěvek V. V. Seberjakova „Geografie mořských cest“. Přestože publikace je určena pro studující speciálních technických učilišť a námořních škol, tvoří výrazný vklad pro výuku geografie dopravy na vysokých školách pedagogického směru. V knize jsou uvedeny základy geografie mořských cest, kde autor nastíní rozdílnost mořských tras na světových oceánech, jejich historický vývoj, fyzickogeografické podmínky plavby, ekonomické zhodnocení námořní dopravy apod. Předmětem studia je rovněž rozdílnost námořních přístavů, opraven lodí, objem a struktura přepravovaných nákladů a doprava osob.

Učebnice je členěna do šesti vhodně dělených a funkčně navazujících částí. V první kapitole autor nastíní rozvoj námořní dopravy v závislosti na vzniku a historickém vývoji společenské dělby práce. Nedílnou součástí je přehled velkých historických námořních objevů od konce 15. století.

Ve druhé kapitole se čtenář seznámí se základy fyzickogeografických podmínek plavby a jejich vlivem na výběr optimálních dopravních tras. Autor provádí dělení světového oceánu, analyzuje fyzikální a chemické vlastnosti mořské vody a dotýká se problematiky znečištění vod oceánů. V další části věnované hydrometeorologickým podmínkám plavby názorně analyzuje problematiku proudění vod, mořských ledových ker, cirkulaci vzduchových hmot, četnost a intenzitu srážek a činnost hydrometeorologické služby na mořích.

Ve třetí části hodnotí ekonomický význam mezinárodních námořních tras, cirkulaci zboží a podíl nejdůležitějších surovin na celkovém objemu námořní dopravy.

V následující části se čtenář seznámí s parametry, významem a využitím námořních přístavů, kanálů a vnitřních vodních cest. Mapová schémata vnitřních vodních tras jsou cenným metodickým přílohou této části publikace.

V páté kapitole je provedena klasifikace vybraných námořních přístavů. Nemalý význam pro ekonomickou geografii mají charakteristiky o objemu a struktuře zboží, které prochází studovanými přístavy. Zvláštní pozornost je věnována přístavům socialistických zemí, přičemž nechybí analýza ekonomického potenciálu přístavů hospodářsky vyspělých kapitalistických zemí a hospodářsky méně vyspělých zemí.

Poslední část je věnována geografii sovětského rybného a mořského lovného hospodářství.

Publikace obsahuje padesát mapových schémat a mapy Tichého, Atlantského a Indického oceánu s vyznačením nejdůležitějších přístavů, mořských tras a jejich dílek, mořských proudu a korálových útesů.

Současná námořní doprava zaujímá bezpochyby vedoucí místo v systému světové dopravy. Podílí se vice než 60 % na celkovém objemu jednotlivých přeprav a její význam neustále vzrůstá. Recenzovanou publikaci je proto možno doporučit všem zájemcům o ekonomickou, fyzickou i regionální geografii.

Jaroslav Vencálek

V. P. Maksakovskij: Naučnyje osnovy školnoj geografii. Prosveščenije, Moskva 1982, 96 s.

V letech obsahové a programové přestavby školství v SSSR, v ČSSR i v dalších socialistických státech se dostává do rukou geografů spisek mimořádného významu: věnuje se vědeckým základům školské geografie. Jeho autor, člen korespondent Akademie pedagogických věd SSSR profesor Vladimír Pavlovič Maksakovskij, doktor geografických věd, v něm shrnuje své rozsáhlé poznatky a bohaté zkušenosti vědeckého geografa a vysokoškolského pedagoga. Autor se od svého vstupu na vysokou školu obíral jako ekonomický geograf stejně problémy vědecké geografie jako teorií vyučování geografie. Vedlo k tomu jeho postavení vedoucího katedry ekonomicke geografie na Pedagogickém institutu V. I. Lenina v Moskvě.

Ve třinácti hutných, údají naplněných kapitolách v retrospektivní genezi osvětluje postupně vzrůstající význam geografie jako školního předmětu v systému výchovy.

a vzdělání mladé generace formující se komunistické společnosti Sovětského svazu. Ve vstupní kapitole věnované principům vědeckosti vyučování a jeho realizaci z filozofických přístupů zdůvodňuje obsah zeměpisného vyučování v jednotlivých ročnících sovětské školy. Autor zdůrazňuje obsah učebnic jako metodický a výchovně vzdělávací systém, při čemž se opírá o řadu geografických autorit v oblasti metodiky (M. N. Skatkin, M. K. Kovalevskaja, L. M. Pančešnikova, V. V. Krajevskij aj.).

Hlavní ideou, která se prolíná celou knihou, je přiblížit obsah školské geografie k novým poznatkům geografické vědy, i když při sledování principů vědeckosti ve školské geografii připomíná poznámku V. V. Pokšiševského, že „učební proces vždy odraží úroveň rozvoje vědy samé s některými opožděními“. Souhlasíme s požadavkem, že základní vědomosti musí vytvářet náležité představy o významných vědeckých geografických kategoriích. Metodologické problémy vědy jsou odrazem jejího vlastního rozvoje při řešení společných úkolů před ní postavených. V tomto procesu se tvorí a mění i geografická terminologie, která musí být zvládnuta ve určitém rozsahu i školskou geografií. Prof. V. P. Maksakovskij upozorňuje na tyto změny i na častou rozdílnost v obsahovém pojetí.

Význam geografie pro současnost podtrhuje zájem státních i stranických orgánů o předmět, příslušné dokumenty týkající se zeměpisného vzdělávání a úlohy geografie při realizování závěrů stranických sjezdů ve výstavbě země. Tato problematika je předmětem hlubokého posouzení v kapitolách, které sledují spojení geografické vědy s životem a působení společnosti na přírodu.

Trvalé hodnotící analytické přístupy geografa — pedagoga zůstávají u pedagogické reality výběru a generalizace výchovně vzdělávacích materiálů a zajistování cílu geografie (teorie, metody, geografické personálie) v obsahu učiva střední školy. Autor se obrátil logikou vědy a učebního předmětu, vědeckosti a přiměřeností, uměním geografického popisu a teoretickými přístupy ke strukturálním koncepcím v školské geografii, pojetím geografické kulturnosti.

Jako zkušený světově uznávaný autor učebnice geografie o zahraničních zemích, za níž mu byla udělena státní cena SSSR (v překladu vyšla i v Anglii), zkoumá princip vědeckosti a stabilitnosti geografických učebnic.

Kniha prof. V. P. Maksakovského je průřezem vědeckých, filozofických a pedagogických přístupů geografů, pedagogů a politických činitelů k obsahu školské geografie, k jejím vědeckým základům. Je to práce vysoké hodnoty, která vyjadřuje v osobě autora i úsilí sovětských geografů a pedagogů o posouzení a spolupráci na projektu zdokonaleného programu sovětské školy v posledních letech. Prof. V. P. Maksakovskij je pokračovatelem významného sovětského geografa, viceprezidenta Akademie pedagogických věd N. N. Baranského. A. J. a M. G. Solovjevovi v knize věnované prof. N. N. Baranskému uvádějí trvalou pravdu jeho životního úsilí, již programově připomíná prof. V. P. Maksakovskij: „Geografie ve škole se nemůže rozvíjet v odtržení od vědy; čím těsnější budou tyto svazky, tím větší bude užitek pro školskou geografii.“

Ludvík Mištera

Walter Sperling: Tschechoslowakei. Beiträge zur Landeskunde Ostmitteleuropas. Verlag Eugen Ulmer Stuttgart 1981. UTB Uni-Taschenbücher 1107, Geographie, ISBN 3-8001-2500-5. 344 str., 69 obr. a map, 71 tab. DM 26,80.

Profesora W. Sperlinga z univerzity v Trevíru (Trier, NSR) není třeba našim čtenářům představovat. Je znám jako autor řady prací zejména soudelně a historickogeografických, bibliografických, pedagogickogeografických a také jako jeden z nejlepších zahraničních znalců geografie Československa. Pro své nové souborné dílo zpracoval a shromažďoval množství publikací a map několik desetiletí, takže se stal odborníkem v literatuře o naší zemi psané česky nebo slovensky, německy i v jiných jazycích. Je v přímém styku s mnoha slovenskými i českými geografy, republiku mnohokrát navštívil, často i na delší dobu.

Jeho kniha je výběrem čtrnácti kapitol o geografii a historii Československa, jak to odpovídá autorovým zájmům, ale poskytuje zároveň ucelený a široce zaměřený přehled. Přitom se nevyhýbá ani chouloustivým tématům československo-německých vztahů, ba právě naopak se snaží je vysvětlit, oprostit od nároku nevědeckých, šovinistických názorů, kterými byla a často ještě jsou zatíženy. Sperlingovy názory jsou často svérázné, ale většinou progresivní, moderní a kritické i když ne vždy v souladu s našimi oficiálními stanovisky. V každém případě se tak příznivě odlišují od přístupů množství geografické a historické literatury, která v NSR o naši zemi vychází. Tím nechceme tvrdit, že kniha je prostá nepřesnosti, falešných tónů či jiných nedostatků, jak ani jinak není možné v práci zahraničního autora. Její pozitivní vklad k mezinárodní problematice

Československa byl již oceněn. Pro domácí geografi jsou pak velmi zajímavé Sepplin-govy otevřené pohledy zvenčí, které nám doma často unikají, i když nebudeme se vším souhlasit. Cílem jeho práce zůstává, jak sám uvádí v replice, umožnit důvěrnější seznámení s československými poměry, o nichž se ve skutečnosti ví v západním Německu jen velmi málo.

Obě úvodní kapitoly hodnotí starší a novější práce o Československu, včetně ne-příliš povedeného spisu K. A. Sedlmayera z r. 1973 a statí v učebnicích, zabývají se vznikem a další historií našeho státu, územím, polohou, státním zřízením apod. K toponymii místních názvů se konstatuje, že z časů rakousko-uherských měla většina míst svá česká či slovenská a také německá jména, která se jako exonyma užívají. Výklady názvů zemí však nejsou dosud přesné. Autor často používá termín „Mitteleuropa“ i nově zavedený termín „östliches Mitteleuropa“, ale připomírá, že u nás se „střední Evropa“ chápe spíše ve francouzském pojetí, tj. v rozšíření dále na východ, bez problematického dělení. Zdá se, že přeceňuje význam bývalých jazykových ostrůvků i slovenského vlivu na Moravském Slovácku. Je třeba vidět, že jazykové a kulturní přechody mezi slovanskými národy jsou celkem plynulé a teprve postupně determinovány správní hranici, a hranice jazykové, národnostní a kulturní nejsou totožné.

Krátká a celkem výstižná kapitola o přírodních podmírkách vychází hlavně z Kunského (1974), informuje o geomorfologii, krasu, vulkanismu, schematicky o klimatických a hydrologických poměrech, o problémech fyzickogeografického členění atd. Zde uniká poměrně nejvíce nedopatření. Abraze vých. okraje Českého masívu neogenním mořem nebyla nikdy prokázána, Žulová nebyl Frývaldov, ale Friedeberg, ve Slovenském krasu vystupují nikoli kutnohorské, ale Guttensteinské vápence, Milešovka není tabulový vulkán, Krušné hory nemohly být nikdy zaledněny atd. Snadno odstranitelné jsou i jazykové nepřesnosti, kdy název není správně ani česky ani německy (Počátek, Panzír, Thaya s. Dije místo Thaya s. Dyje apod.). Je připojena vcelku zajímavá stat o člověku a životním prostředí, kde se dozvímme např., že bukové porosty na horách nejvíce ukazují ráz původních lesů, či o systému chráněných území přírody. Škoda, že byly opomenuty chráněné přírodní výtvory, které bývají geograficky nejzajímavější, a samozřejmě údaje o znečištění ovzduší Ostravská, o Polské Ostravě, o parních lokomotivách v Ústí n. Lab. jsou poněkud zastaralé.

Velká pozornost se věnuje obyvatelstvu jako významnému prostorovému činiteli, národnostním a sociálním rozdílům, včetně rekreační, lázeňství a cestovního ruchu, i sídelní struktuře a její regionalizaci. Autor je zde nejvíce ve svém oboru, má zde méně nedopatření a mnoho originálních postřehů. Německé obyvatelstvo představuje jako kolonizačního a nikoli tedy předslovanského původu, výraz „sudetoněmecký“ pochází teprve z prvních let našeho století a nemůže tedy ohrozit kontinuitu Sudet, které se objevují již v době Ptolemaiově. Vývoj směřoval nezadržitelně, jak uvádí o vzájemných vztazích, k Mnichovu a k Postupim, což byl konec německé přítomnosti v českém a slovenském prostoru. Hovoří několikrát o ozechavé otázce „odsunu“, nikoli o „vypuzení“ jako většina německé literatury, nicméně ani on se příliš nešíří o přičinách, které k němu vedly, kriticky, ale věcně o nedostatcích osidlování pohraničí. Bitva na Bílé hoře byla ovšem 1620, ne později. Historickogeografická kapitola o venkovské a městské kulturní krajině je ilustrována třinácti příklady typů zemědělských sídel. V knize užívané na univerzitách v NSR je třeba ocenit prohlášení, že německo-česká, sudetoněmecká otázka byla vyřešena jednou provždy, i když ji bylo možno řešit i jinak. Správně se konstatuje, že regionalizace sídelních typů je krajinná a neodpovídá jazykovému rozdělení. Zajímavý postřeh se týká asymetrie ve vědě, kdy autor míní, že ČSAV navenek zastupuje československé zájmy, zatím co uvnitř zájmy české, tak jako SAV slovenské, a podobný vztah vidí i mezi ČSGS a SGS.

V ekonomickogeografické části se mluví o zemědělství jako o tvárci naší současné krajiny, o průmyslu jako o páteri československého hospodářství, o svazcích v dopravě a v obchodě jako o výrazu hospodářské infrastruktury. Správně autor udává, že neracionální stupňování produktivity zemědělské a průmyslové výroby může dospět až k devastacím krajiny. Sleduje vývoj kolektivizace i změny ve struktuře české a slovenské vesnice, ale i různé spotřební vlastnosti (knedlíky x brambory). Krize a válečné změny zachovaly hluboké stopy v odvětvové struktuře našeho průmyslu, avšak důsledky okupace nelze líčit jako pozitivní. Severní dráha Ferdinandova nemohla ovšem vést z Vídně do Ostravy přes Brno. Tam byla postavena odbočka z Břeclavi. Charakteristika vývoje silniční sítě není dostatečně výstižná, aniž bychom uvedli „císařské silnice“, jejichž trasy mají u nás dosud význam.

Závěrečná část představuje Slovensko, které se stalo ze zaostalé, též rozvojové země hospodářským zázrakem střední Evropy v socialistickém Československu, díky industrializaci po r. 1945. Staf je doplněna informací o Bratislavě. Praze jako

hlavnímu městu je nakonec věnována samostatná kapitola, dokumentovaná řadou demografických mapek.

Obsáhlý je seznam nejrůznější literatury, seřazený podle kapitol, i registr místních názvů v české, popř. slovenské a německé řeči.

Sperlingovo „Československo“ je závažný a celkem ojedinělý pokus v zahraničí o seriózní a fundované geografické dílo. Historizující, retrospektivní přístup přinesl četná úskalí, která však byla většinou úspěšně překonána, díky kritickému studiu rozsáhlé, zejména československé literatury. Bylo by třeba si jen přát, aby se co nejvíce rozšířilo v německy mluvícím světě, k prospěchu české i slovenské a německé geografie.

Miroslav Strída

Ivan Lutterer, Milan Majtán, Rudolf Šrámek: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Edice Malé encyklopédie, sv. 11, Mladá fronta, Praha 1982. 376 str., cena 34 Kčs.

Vítanou pomůckou pro filology, zejména toponomastiky, ale zároveň pro historiky, geografy a další zájemce se stane nová publikace, uvedená v titulu. Její autoři, filologové toponomastici, si předsevzali poučit širší veřejnost o vzniku a vývoji zeměpisných jmen na území Československa. Těžištěm jejich práce je abecední slovník zeměpisných jmen (str. 45–358); rámují jej úvodní vysvětlující kapitoly a dále: Předmluva (str. 19–21), Vývoj osídlení Československa a chronologie jmenných typů (str. 13–20), Charakteristika systému a společenské funkce zeměpisných jmen (str. 20 až 27), Přehled hlavních typů zeměpisných jmen v češtině a slovenštině (str. 28–40 s 10 mapovými přílohami), Seznam zkratka a značek, Slovníček použitých termínů, Základní bibliografie a Rejstřík jmen, která nemají vlastní heslo. I. Lutterer zpracoval oblast Čech, R. Šrámek oblast Moravy a Slezska, M. Majtán oblast Slovenska. Vlastní heslo zahrnuje geografickou lokalizaci, etymologii vlastního jména, popř. nové názvy, a kulturně historický výklad. Počet hesel i přes přísná měřítka výběru je vyhovující, celkem 1 187 heslových jmen.

Uvedená publikace vyvolala záhy po vydání příznivý ohlas u odborníků z jazykovědných kruhů (např. Tvorba č. 50 z 15. 12. 1982, str. 14). Historikové a geografové však budou poněkud zklamáni. Informacím geografického a kulturně historického charakteru věnovali autoři zhruba polovinu textu a právě v této polovině se vyskytuje řada nedostatků zpravidla nepříliš závažných v detailu, avšak zarážejících tím, že jsou naprostě zbytečné a bylo možno se jim snadno vyhnout při pečlivější práci, která je zvláště pro filology conditio sine qua non. Nedostatky lze rozdělit podle druhů a četnosti do tří skupin: 1. zeměpisné, 2. historické a 3. různé. Dovolíme si upozornit na závažnější z nich.

Publikace obsahuje množství fyzickogeografických informací, např. se uvádí délka vodních toků, nadmořská výška vrchů a hor, vžitá jména geomorfologických celků i členění do podcelků. Tato skutečnost je hodná chvály, avšak autoři nepostupovali důsledně; u řek Rokytné, Punkvy a Mrliny na délku toku zapomněli, místy schází údaj o frekvenci toponyma (Žabovřesky), údaj o začlenění města do kraje (Praha). Mnoho nedostatků se vyskytuje v názvosloví geomorfologických jednotek a lokalizaci hesel, např.: Brdy nekončí Plaskou pahorkatinou, která nazavuje na Křivoklátskou vrchovinu, ale stýkají se na jihozápadě se Švihovskou vrchovinou; Budíšov nad Budňovkou, ani Město Libavá a Vítov neleží v Oderských vrších, ale ve Vítovské vrchovině; Zaclér není v Krkonoších, ale v Broumovské vrchovině; Berounka vzniká soutokem Mže s Radbuзou a nikoliv „od soutoku (Mže) s Radbuзou, Úhlavou a Úslavou v Plzeňské kotlině“; Ploučnice, „pramenící v Lázních Kundraticích jz. od Liberce“ (ve skutečnosti u Janova Dolu), neteče „při sv. okraji Českého středohoří“, ale přetíná je v průlomovém údolí atd. Často se v textu objevuje označení „podhůří“ nebo „předhůří“ pro území, které tomuto termínu neodpovídá: uvádí se např. neexistující podhůří Železných hor (str. 103), Krušných hor (str. 121, 137, 146, 147, 220, 228), Českého středohoří (str. 220), Jizerských hor (str. 277, 300) apod.; Kozákov neleží v předhůří Krkonoš, ale v Ještědsko-kozákovském hřbetu; Turnov patří do Jičínské pahorkatiny namísto do Krkonošského podhůří; Vojtanov neleží v Chebské pánvi, ale ve Smrčinách atd. V textu se vyskytuje i věcnéchy: Ještěd není „nejvyšší vrchol Ještědského hřbetu v Lužických horách“, neboť patří do Ještědsko-kozákovského hřbetu, a nikoliv do Lužických hor. Přitom u hesla Luž je správně uvedeno, že jde o „nejvyšší vrchol Lužických hor“; Orlické hory nekončí na JV při Divoké Orlici u Čiháku, ale táhnou se mnohem dále až do západního okolí Štitů atd. Nesprávně je uvedena rozloha Mácho-

va jezera, nemá 240 ha, ale 278 ha z původních 350 ha. Chyběného určení polohy se dostalo Liboci (údajně sv. od Břevnova), Slavonicím (údajně na jz. Moravě), Žižkovu (údajně záp. od Starého Města).

Kulturně historické pasáže jsou místy nadměrně rozsáhlé (např. hesla Bělá pod Bezdězem, Desná, Hradčany, Macocha, Ostrava atd.) a autoři se v nich dopustili mnoha omylů v datech.

Jak je možné, že Bělou pod Bezdězem založil Jan Lucemburský již r. 1304, když do Čech přišel teprve 1310? Vladislav nemohl přestavět Vyšehrad koncem 11. století (str. 115), když byl v tu dobu již po smrti a vládě Vratislav. Nesprávnost údaje, že Kojetín náležel do 15. století pražskému biskupství a potom arcibiskupství, je nabíledni, uvědomíme-li si, že pražské arcibiskupství bylo založeno Karlem IV. r. 1344. Hrad Džbán byl založen již ve 13. století a ne až ve 14. století. Klášter v Mnichově Hradišti patřil cisterciákům až od r. 1177, nikoliv od 1144. Zámek v Libochovicích nebyl postaven až 1683, to je datum již druhé přestavby. Tvrdzení, že první kamenný most v Čechách byl postaven r. 1333 v Roudnici, je rovněž nesprávné. Jistě nelze tvrdit, že Karlštejn „založil r. 1348 císař Karel IV.“, když se císařem stal až r. 1355. Schází údaj, kdy bylo Město Libavá povyšeno na město.

Při výběru kulturně historických informací nepostupovali autoři důsledně: proč pouze u Dúbravky a Dědic je uvedena skutečnost, že jsou rodištěm čs. prezidenta, zatímco u Zákolan a Letňan tato informace chybí? Stejně tak v případě dalších významných osobností byl výběr zřejmě náhodný (Hodslavice, Mošovce aj.).

Zdá se, že informace obou uvedených druhů vybírali autoři náhodně, podle dostupných pramenů, ač by jistě bylo lépe přizvat do tvůrčího kolektivu příslušného odborníka.

Do kategorie různých nedostatků jsme pro úplnost z pracovních důvodů zahrnuli nedůslednosti filologického a koncepčního charakteru, neboť ani ty by se v práci tak širokého dosahu neměly vyskytnout. Namátkou: řecký termín pro vodu není odor, ale hydor (heslo Odra); do slovníku byl zařazen Slovenský ráj, ale Český ráj nikoliv; u hesla Lídice je uvedena jeho celosvětová frekvence, ale u hesla Praha již ne; u hesla Neředín překvapí tvrzení, že toto jméno „patří do zajímavé skupiny starých názvů, které mají na počátku záporku Ne- a jsou rozloženy jen na střední Moravě“, neboť v sousedství se vyskytuje heslo Nepomuk, kde autoři uvádějí osm příkladů toponymu podobného typu, ale v jihozápadních Čechách, atd. U hesla Poprad opomenuli uvést jeho novou podobu Poprad—Tatry. Po filologické stránce byli autoři kritičtí a uvedli řadu případů nejasné etymologie, např. Čadca, Krkonoše, Louny, Olomouc, Poprad, Trenčín, Znojmo. Po stránce kulturně historické a geografické tolik kritického přístupu neměli a nám nezbývá než litovat, že řada nedostatků, z nichž jsme namátkou vybrali jen závažnější, snižuje hodnotu této nanejvýš užitečné a potřebné publikace.

J. V. Horák, B. Balatka, J. Šmatlák

B. S. Mc Aodha (ed.): Topothesia. Essays in Honour of T. S. O'Maille. 179 str., Press Roman (RTCOG), Gaillimh (Galway) 1982. Cena 25 US \$.

Topothesia je slovo u nás neslychané. Razila jej prof. Marg. Heaveyová (+1977) z Galwayské univerzity pro toponomastické sborníky a pod tímto titulem také vyšel v Irsku sborník k poctě průkopníka irské onomastiky prof. T. S. O'Maille, který se narodil v Anglii r. 1904. Po studiích přešel v r. 1929 do Irského svobodného státu a po téměř třicetileté pedagogické činnosti se stal od roku 1957 děkanem keltické¹⁾ fakulty v Galway. V roce 1964 byl vybrán do irské komise pro místní jména (Choimisiún na Logainmneacha) a v r. 1968 byl jmenován do Rady pro studium jmen ve Velké Británii a Irsku. Irská Národní univerzita ho r. 1971 jmenovala čestným doktorem keltické literatury. Od r. 1974 je na odpočinku a dále věnuje své zvláštní zájem předešlím studiu místních jmen (mimo práce lexikografické a filologické).

Proto i sborník Topothesia, uspořádaný geografem prof. Brandanem Mac Aodhou z Galway (který též sestavil oslavencovu bibliografii), je věnován toponymii. Mimo něho na obsahu spolupracovali jak odborníci zvučných jmen, tak osobnosti u nás neznámé. Jako jsou různorodí autoři jednotlivých částí, je různorodý a kvalitativně nestejný i obsah sborníku.

Jedním z oddychových příspěvků je americký „A Bedlam of Topalogues: Place Names Transformed“ (nepříliš šťastný výraz „topologue“ může vést k myšlenkám na topologii!) autorů Marentette, Patton a Price, pojednávající o místních jménech přenesených do obecného významu, jako např. Kašmír, tabasko, magnesium atp. Životopisný článek Nicholaisenův hodnotí význam nestora keltické toponomastiky („P. W. Joyce and

Scotland") s uvedením obsáhlé literatury a Joycových vlivů na skotské onomastiky, např. na Macbaina a Watsona. H. Wagner ve své eseji „The Name Eithne and the Background of the Tale Esnada Tige Buchet“ rozborem osobních jmen umístituje časově a místně irskou baladu a ukazuje na britanské²⁾ vlivy v jejím jazyku.

Velmi pěkný příspěvek Egona Feldera „Nemavia, a Celtic Temenos“ se zabývá keltským³⁾ původně pomístním jménem Rostrum Nemaviae u Türkheimu v Bavorsku, známým z Itineraria Antonini etc., a v závěru obsahuje nový archeologický termín „temenos“ místo „Viereckschanze“.

Pro nás toponomicky novou zemi, Faerské ostrovy, popisuje ve svém článku „Faroese Place-Names“ Christian Matras z Kodaně a zabývá se jak skandinávkými, tak hlavně gaešskými⁴⁾ vlivy na utváření tamních místních jmen. Ve svých vývodech vyčází z Jakobsenových „Keltisk Indflydelse paa Faerörne“ a z Lockwoodova „Some Traces of Gaelic in Faroese“. Svou úvahu doprovází rovněž instruktivními fotografiemi a mapkou. Podobnou tematiku zahrnuje do svého příspěvku i D. P. Blok: „Names in -IACUM“, ve kterém sleduje a vysvětuje rozšíření typické přípony galormánské⁵⁾ nomenklatury na místních jménech v Belgii a na dolním Rýně a odděluje od nich podobně znějící jména germánského původu.

Obsáhlá stať D. Silvestriho o antické toponomii v Abruzzách objevuje v italských místních jménech balkánské vlivy a na řece Aterno (Pescara) klade hranici mezi „liburnskými“ jmény na severu a jižními „ilyro-mesapickými“. Dva příbuzné články, Flatrésuv „Geomorphologie et linguistique: l'expression du relief du sol en langue bretonne“ a Matleyův „Perceptions of Mountain Environments as Reflected in the Names of Landforms in the Scottish Highlands, Norway and Romania“, jsou kvalitativně značně rozdílné. Na rozdíl od francouzské lehce a přitom zasvěcené psané statí je Američanův příspěvek problematický, neboť není možno srovnávat důvody tvorění místních jmen v severských hornatinách s důvody tvorění (zvláště oronym) v podstatě jižněji a tepleji položeném Rumunsku, jak nakonec autor sám uznává. Snad by zde bylo možno u rumunského slova „magura“ v irském sborníku uvést i příbuznost s britanským „magh“, dnešní gaešská maghera, maghery = (náhorní) planina; viz místní a pomístní jména Magheracloone, Magheraculmony atp.

Za poněkud příbuznou lze pokládat stať Burillovu „Differing Perceptions of Landscape Elements“. Metodicky propracovaná je práce Hellelandova „Evidence of Cultural History in the Place Names of Fjord Community“, která se zabývá odrazem kulturní a hospodářské historie na místní jména v části Hardangerského fjordu.

E. R. Seary ve svém „A Short Survey of the Place Names of Newfoundland“ osvětuje sídelní dějiny tohoto po nás exotického ostrova a na místních jménech ukazuje vliv evropských, indiánských a eskymáckých jazyků, které se takto dají vystopovat.

Finský onomastik Aino Naert v pěkném článku „The Use of Field and Farm Nomenclature in the Demographic History of Language Contact Zones“ ukazuje na mikropolonymech farnosti Nauvo (Nagu) v jz. Finsku na vývoj osídlení, kolonizaci a demografickou historii na národnostním pomezí švédsko-finském.

Ze dvou irských příspěvků je kromě článku Mc Aodha o typech španělských místních jmen sympatická stať Deirdre Flannaganové „Béal Feirste agus áitainmneacha laistigh“, která mj. shrnuje výsledky dosavadních onomastických prací a teorií o jménu severoirského Belfastu.

Sborník onomastických prací k poctě O'Mailly je přes některé drobné vady dobrou vizitkou solidního přístupu k problematice keltických místních jmen v širokém mezinárodním měřítku. Většina ze 17 příspěvků je vytištěna ve světových jazycích, dva v irštině a k jejich chvále lze říci, že nejsou zatíženy onfm zvláštním šovinismem, kterého se snad u prací z Irska někdy obáváme.

Vysvětlivky některých použitých termínů:

- 1) *keltický* — všechny jazyky goidelské, britanské a keltské
- 2) *britanský* — souhrnně pro jazyk kymerský, kornský a bretonský k odlišení od „goidelský“ pro jazyky irský, gaešský a manx.
- 3) *keltský* — týkající se starověkých Keltů
- 4) *gaešský* — pro keltický jazyk ve Skotsku
- 5) *galormánský* — pro jazyky v pozdní římské Galii před stěhováním národů, tj. zhruba na území dnešní Francie ve 4.–5. století n. l.
- bretaňský — týkající se všeobecně Bretaně ve Francii
- Dále: *galský* — pro jazyk starověkých Keltů
- bretonský* — pro keltický jazyk v Bretani

Teofil Lijewski: Infrastruktura transportowa Republiki Federalnej Niemiec. 151 str. (vč. 18 mapek). Studia 78 Komitet przestrzennego zagospodarowania kraju PAN. Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1982. Cena 100 zł.

I když bylo v této knize použito, a to zvláště v nadpisech, několika termínů mladé „nauky o prostoru“, jde v podstatě o práci geografickou. Lijewski je v současné době hlavním představitelem polské dopravní geografie. V tomto časopise jsme byli zpraveni hlavně o jeho publikacích týkajících se geografie dopravy Polska (1977), zaměstnanecké dojíždky v Polsku (1967) a o vývoji polské železniční sítě (1959). Autor se z geografů socialistických zemí nejaktivněji účastnil sympozia příslušné komise IGU a jeho referáty se vždy týkaly širších a zásadnějších dopravně geografických otázek.

Recenzovaná publikace je pečlivě a soustavně sestaveným souborem informací, který je pojat šíře, nežli by se mohlo soudit z jejího názvu. O náležité šíři svědčí pozorný výběr 127 publikovaných pramenů, mezi nimiž postrádáme jedině dopravně statistickou ročenku (Annual bulletin) OSN, jež by byla autorovi umožnila ještě větší počet mezinárodních srovnání. Srovnání s Polskem nacházíme jen v tab. 22. (Celkový počet tabulkárních přehledů, kromě asi 10 malých tabulek, je 47.) Je až s podivem, že se v ní autorovi po dařilo sladit definice po železniční přepravovaných substrátech, což bývá jedním z nejobtížnějších úkolů mezinárodních srovnání. K nejinstruktivnějším náleží také tab. 26, jež zahrnuje všechny vodní cesty v NSR. V komentáři k ní překvapuje trochu autorův optimismus pokud se týče brzké dostavby průplavu Rýn — Mohan — Dunaj. (Hlavní překážkou není Francouzský Jura, nýbrž reliéf podhůří Bavorškého Lesa.) Pozoruhodná je dále tabulka 42 zachycující velké elektrárny všech typů a tab. 45, v níž jsou uvedeny objemy dovezeného zboží, zahrnující ovšem i ten, jenž přešel hranice NSR — ČSR. (V r. 1977 byl ve srovnání se substráty přeslymi přes hranice NSR — NDR téměř trojnásobný.) Sedm tabulek rozlišuje data podle jednotlivých spolkových zemí (10), resp. podle 21 dopravních okrsků. Tab. 41 uvádí dojíždku differencovanou podle dopravních prostředků (včetně individuální automobilové!) do 33 západoněmeckých měst.

Z 18 kartografických znázornění zaujmeme např. mapka s rozložením zrušených železničních tratí, jejichž délka dosáhla do r. 1877 7 000 km, tj. téměř pětiny sítě. Mapka č. 11 znázorňuje síť energetickou, které je ostatně věnována samostatná kapitola. Podklady o objemech přenosu elektrické energie ceníme nyní v dopravní geografii pro srovnání s dopravou energetických surovin, jež je nezbytné pro přesnější hodnocení podílu dopravy na základních výrobních prostředcích. Velmi instruktivní je také syntetické znázornění v podobě „koridorů dopravní infrastruktury“ (č. 14). Výraznými koncentračními body dopravního dění v NSR je 9 aglomerací, jimž se věnuje poslední kapitola knihy.

V závěrečném shrnutí uvažuje autor konkrétní zkušenosti, které lze z vývoje dopravních poměrů v NSR čerpat, a to zvláště v Polsku. Kladné komponenty řadí do 8 a záporné do 6 bodů. Z negativních rysů podtrhuje ovšem neúměrnou převahu automobilové dopravy (90 % oskm a 45 % tkm), jež je, národochospodářsky viděno, ne-hospodárná, nárokuje stále více ploch a má nepříznivý vliv na životní prostředí. Résumé (ruské a anglické) měla být obsáhlější a referovat o skladbě publikace a uvést nadpisy nejinstruktivnějších tabulek a mapových znázornění. Uvedené připomínky nejsou zásadního významu, Lijewského knížka je napsána hutně a může plnit úkol studijní pomůcky ekonomických geografů nejen v Polsku, ale i v Československu.

Josef Hůrský

L. Je. Smirnov: Trjochmernoje kartografircvapije. Izdatelstvo Lenigradskogo universiteta, Leningrad 1982, 104 str. Cena 1,30 rb.

Vedoucí katedry kartografie na Geografické fakultě Leningradské univerzity profesor Leonid Jevgenjevič Smirnov, doktor geografických věd, pracuje především v oblasti dálkového průzkumu Země. Této tematici věnoval také dvě vysokoškolské učebnice „Teoretičeskije osnovy i metody geografičeskogo dešifrirovanija aerosnimkov“ (Leningrad 1967) a „Aerokosmičeskije metody geografičeskikh issledovanij“ (Leningrad 1975), jejíž recenze přinesl Sborník ČSSZ 1977, str. 152.

Smirnovova nová monografie podává přehled metod, jimiž je možno vyjadřovat třetí rozměr ať již na mapách, nebo pomocí zdánlivých či skutečných modelů terénu. Mimořádnou cenu má bohatý seznam citované literatury (150 položek), upozorňující na množství článků v málo přístupných nebo kartografum odborně vzdálených časopisech. Atypické je to, že většina citovaných děl je v jiném než ruském jazyce.

Práce se člení na čtyři kapitoly: 1. Podstata a způsoby trojrozměrného mapování (13 str.). 2. Dvojrozměrná kartografická znázornění (39 str.). 3. Stereokartografická znázornění (25 str.). 4. Trojrozměrné kartografické výrobky (17 str.).

V 1. kapitole se autor zabývá teorií a úkoly kartografického znázornění skutečnosti, klasifikuje metody vyjadřování třetího rozměru a ukazuje kritéria jejich hodnocení včetně rozboru jejich psychologického působení.

2. kapitola probírá existující metody vyjadřování třetího rozměru na mapách: izolinie, barevnou hypsometrii, perspektivní způsoby (včetně fyziografické metody, blokdiagramů a metody šíkmých řezů podle Kitoho Tanaky) a stínování včetně šraf. Zvláště cenná je právě partie o stínování, upozorňující na možnosti stínování pomocí počítačů a na využití družicových snímků. Zajímavá je jistě i čtyřbarevná metoda zhotovování morfometrických map V. Kvietkauskase, citovaná na str. 51 (v seznamu literatury bohužel chybí).

Nejoriginálnější je bezesporu 3. kapitola, kde se výrazně projevuje autorův blízký vztah k fotogrammetrii a fotointerpretaci. Podává se zde výklad stereoskopického efektu a ukazuje se jeho využití při pozorování stereoskopických dvojic vrstevnicových obrazů a stínovaného reliéfu bud ve formě anaglyfu, nebo pomocí stereoskopu. Dosud málo známý (i když již dříve autorem publikovaný) způsob prostorového vyjádření několika povrchů současně umožňuje ukázat stereoskopicky jak terén, tak např. ještě plochu stejněho atmosférického tlaku nebo rychlosť větru v různých vrstvách atmosféry. Přitom se používá nejčastěji kombinace stereodvojice stínování se stereodvojicí izoliní nebo pohybových čar. Za pozornost stojí návrh vytváření plastického vjemu různých tematických map též oblasti pozorování přes stupňový model, sestavený z průhledných vrstev; využívá lomu světelných paprsků na hranici dvou fyzikálních prostředí. Užitečné je rovněž vysvětlení konstrukce rastrových stereogramů (známých především z pohlednic) a poukaz na možnosti využití holografie, o čemž bylo již dříve referováno i v naší geografické literatuře.

Poslední, 4. kapitola, probírá způsoby zhotovování plastických map. Kromě již zavedených metod zaujme metoda vytváření reliéfu podle zdánlivého modelu, vzniklého jako anaglyf při promítání stereoskopického sledu leteckých snímků pomocí multplexu. Nadějná je i automatická tvorba skutečného modelu frézováním na podkladě řádkování (skanování) vrstevnicové mapy podél profilů. Při návrzích převyšování modelů potěší, že se navrhované hodnoty shodují s výsledky získanými podle vzorce čs. kartografky O. Kudrnovské. Kapitolu zakončuje informace o glóbech a kulových segmentech.

Vzhledem k tomu, že autor shrnuje a proporcionalně zpracovává řadu znázorňovacích způsobů, publikovaných prozatím jen v rozšířené časopisecké literatuře, je publikace prof. Smirnova cennou pracovní pomůckou kartografovou.

Richard Čapek

MAPY A ATLASY

Globen aus Urgrossvaters Zeit. Jan Felkl und seine Zeitgenossen. Katalog zur Ausstellung in der Österreichischen Nationalbibliothek, Oktober 1982. Der Globusfreund 30, Wien 1982, 77 str., cena 40 šilingů.

Pod stejným názvem, jaký měla výstava glóbů, která byla uspořádána ke 30. výročí vzniku Coronelliho společnosti ve Vídni, vyšel ve 30. svazku ročenky *Der Globusfreund* katalog vystavených glóbů (str. 45–87), uvedený vstupním pojednáním H. Wohlschlägerové a J. Dörflingera, *Österreichische und deutsche Globenhersteller der zweiten Hälfte des 19. und des beginnenden 20. Jahrhunderts* (str. 9–40). Jde o německé glóby z dílen V. Merklase, J. Felkla, F. L. Schöningera, Ed. Hözlza, G. Freytaga & Berndta, C. Adamiho, D. Reimera, E. Schotte, L. J. Heymannia, C. Abela—Klingra, P. J. Oestergaarda, nakladatelství Columbus, P. Rätha a o několik dalších německých prací. Největší pozornost je věnována výrobkům našeho krajanana J. Felkla, jichž je registrováno 37. Felkl byl totiž ve sledovaném období nejvýznamnějším a dlouho i jediným vydavatelem glóbů v tehdejší monarchii a takové množství jeho různých výrobků nebylo ke studijním účelům nikdy shromážděno. Některé Felklový glóby pocházejí z Rakouské národní knihovny nebo z Technického muzea ve Vídni, většina jich však byla zapůjčena soukromými sběrateli. K největším překvapením patří devíticentimetrový glóbus Merklasův, vydaný u Felkla kolem r. 1854. Je uložen ve vídeňském Technickém muzeu (č. 24 693) a jeho plný titul zní: *Die / Erde / PRAG. / bei J. Felkl. / bey W. Merklas / k. k. Professor / gest. v. K. Střibrny /.* Katalogové popisy jsou velmi obsažné a důkladné, tituly jsou věrně přepsány (i se všemi chybami a nedopatřeními) a na základě rozboru geografického obsahu glóbových map je provedeno datování glóbů.

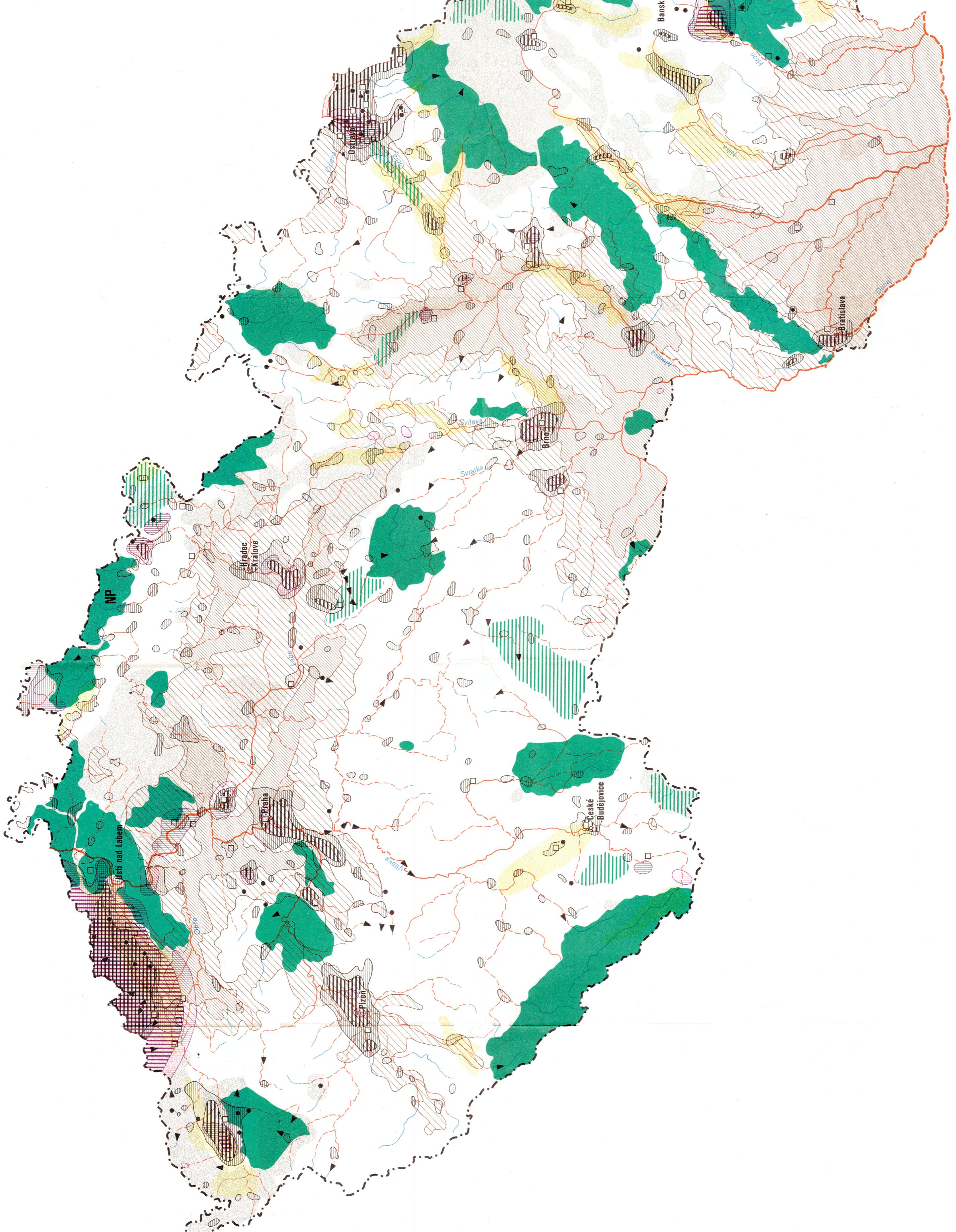
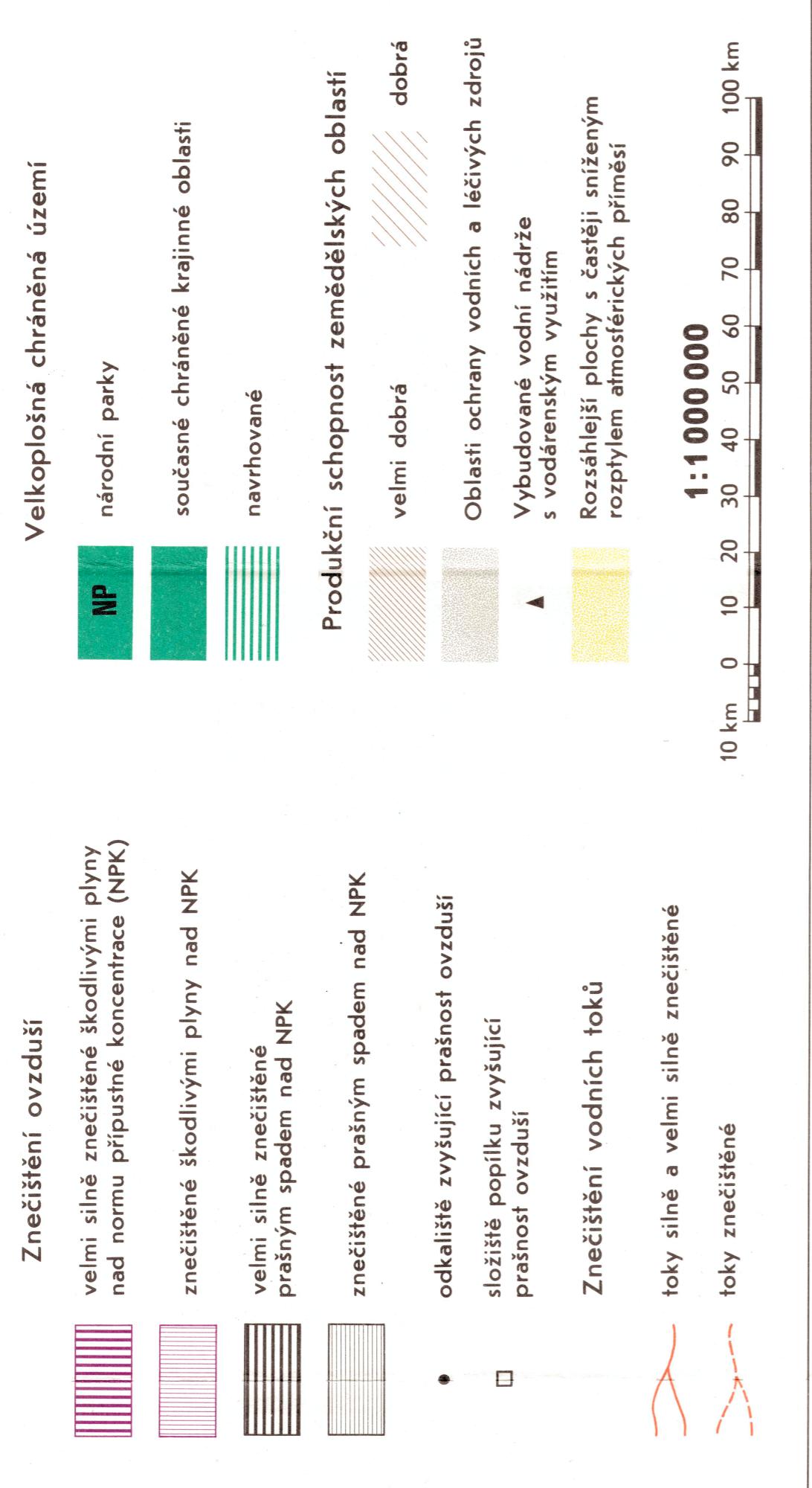
V textu katalogu jsou ještě pojednání R. Schmidta, *Die Konstruktion von Globen* (str. 41–44), a *Zur Datierung von Erdgloben nach dem Kartenbild Afrikas* (str. 88–89); k tomu se váže rozbor mapového obrazu Afriky na reprodukcích tohoto kontinentu ze 4 Felklových glóbů (str. 90–97).

Výstava se konala ve velmi navštěvovaném prostoru před hlavní čítárnou Národní knihovny ve Vídni ve dnech 4. 10. — 5. 11. 1982 a těšila se velké pozornosti. Je třeba ocenit, že vedení Coronelliho společnosti věnovalo pozornost nedávnému, dosud v globografii většinou opomíjenému období, a že tak vyzdvihlo nejen našeho krajanana Jana Felkla, ale i ocenilo české globografické práce, které se k této době vztahují.

Ludvík Mucha

Vybrané faktory životního prostředí v ČSSR

Stav k roku 1980

ZPRÁVY Z ČSGS

Příspěvky pro 25. mezinárodní geografický kongres ve Francii 1984 (Red.) 166 — Mimořádný sjezd ČSGS v Praze 1982 (V. Přibyl) 166.

LITERATURA

S. Horník a kol.: Základy fyzické geografie (M. Havrlant, V. Zajíček, J. R.) 168 — J. P. Seliverstov (ed.) Geografija i sovremennoст (J. Demek) 171 — T. Pačes: Voda a Země (H. Kříž) 171 — Z. Kukal: Přírodní katastrofy (J. Rubín) 173 — J. Váša a kol.: Význam hydrologie pro rozvoj národního hospodářství (H. Kříž) 174 — O. K. Leontjev: Morskaja geologija (J. Demek) 175 — T. M. Kalasnikova: Ekonomičeskoje rajonirovanije (P. Šindler) 175 — G. N. Ozerova, V. V. Pokiševskij: Geografija mirovogo processa urbanizacii (P. Šindler) 176 — V. Jeníček: Potraviny pro šest miliard (L. Graffe) 177 — D. I. Valentej (ed.): Majetnikova migracija selkogo nasselenija (J. Vencálek) 179 — V. V. Seberjakov: Geografija morských putěj (J. Vencálek) 180 — V. P. Maksakovskij: Naučnyje osnovy školnoj geografii (L. Mišter) 180 — W. Sperling: Tschechoslowakei (M. Střída) 181 — I. Lutterer, M. Majtán, R. Šrámek: Zeměpisná jména Československa (J. V. Horák, B. Balatka, J. Smatlák) 183 — B. S. Mc Aodha (ed.): Topothesia (J. Jiskra) 184 — T. Lijewski: Infrastruktura transportowa Republiki Federalnej Niemiec (J. Hůrský) 186 — L. Je. Smirnov: Trjochmernoje kartografovaniye (R. Čapek) 187.

MAPY A ATLASY

Globen aus Urgrossvaters Zeit (L. Mucha) 188.

SBORNÍK

ČESKOSLOVENSKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Svazek 88, číslo 2, vyšlo v červnu 1983

Vydává Československá geografická společnost v Academii, nakladatelství ČSAV. — Redakce: Vodičkova 40, 112 29 Praha 1, telefon 246 241—8. — Rozšiřuje Poštovní a novinová služba. Informace o předplatném a objednávky přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS—ÚED Ostrava. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice a dovoz tisku Praha, závod 01, administrace vývozu tisku, Kafkova 19, 160 00 Praha 6. — Tisk: Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 19, 746 84 Opava. Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého sešitu 10,— Kčs, roční předplatné 40,— Kčs. Distribution rights in the western countries: Kubon & Sagner, P. O. Box 68, 34 01 08 — 8 000 München 34, GFR. Annual subscription: Vol. 88, 1983 (4 issues) DM 48,—.

REDAKČNÍ POKYNY PRO AUTORY

1. Obsah příspěvků. Sborník Čs. geografické společnosti uveřejňuje původní práce ze všech odvětví geografie a články souborně informující o pokročích v geografii, o problematice školské geografie, dále kratší zprávy osobní, zprávy z vědeckých a pedagogických konferencí, zprávy o činnosti ústavů domácích i zahraničních, vlastní výzkumné zprávy a zprávy referativní (zpravidla ze zahraničních pramenů), recenze významnějších geografických a příbuzných prací a příspěvky týkající se terminologické problematiky.

2. Technické vlastnosti rukopisů. Rukopis předkládá autor v originále (u hlavních článků s jinou kopírou) jasně a stručně stylizovaný, jazykově správný, upravený podle čs. státní normy 880220 (Úprava rukopisů pro knihy, časopisy a ostatní tiskopisy). Originál musí být psán na stroji s černou neopotřebovanou páskou, volný okraj zleva 3,5 cm, zprava 1 cm, shora 2,5 cm a zdola 1,5 cm. Rukopisy neodpovídající normě, neúplné, s nedokonalými citacemi (viz bod 5), nadměrného rozsahu apod. mohou být trvale odloženy a pokud autor žádá jejich vrácení, je třeba, aby si je vyzvedl osobně. Přijímají se pouze úplné, všemi náležitostmi (tj. obrázky, texty k obrázkům, seznam literatury upravený podle bodu 5, résumé apod.) vybavené rukopisy. Pouze abstrakt (u hlavních článků a Rozhledů), pokud jej nedodá autor ve vyhovujícím stavu, obstará redakce.

3. Cizojazyčná résumé. K původním pracím v českém nebo slovenském jazyce připojí autor stručné (1–3 stránky) résumé v ruském, anglickém nebo německém, výjimečně po dohodě s redakcí v jiném světovém jazyce. Text résumé dodává zásadně současně s rukopisem, a to přímo v cizím jazyce.

4. Rozsah rukopisů. Optimální rozsah hlavních článků je 10–15 stran strojopisu, v žádném případě však nesmí přesahovat 25 stran textu včetně literatury, cizojazyčného résumé a vysvětlivek pod obrázky. Je třeba, aby celý rukopis byl takto seřazen a průběžně stránkován. U příspěvků do rubriky „Zprávy“ a „Literatura“ se předpokládá rozsah 1–3, výjimečně do 5 stran strojopisu a případně ilustrace.

5. Bibliografické citace. Původní příspěvky a referativní zprávy musí být doprovázeny seznámením použitych literárních pramenů, seřazených abecedně podle příjmení autorů. Každá bibliografická citace musí být úplná a přesná a musí obsahovat tyto základní údaje: příjmení a jméno autora (nebo jeho zkratku),

rok vydání práce, název časopisu (nebo edice), ročník, číslo, počet stran, místo vydání. U knih se rovněž uvádí celkový počet stran, nakladatelství a místo vydání. Doporučujeme dodržovat pořadí údajů a interpunkci podle těchto příkladů:

a) Citace časopisecké práce:

BALATKA B., SLÁDEK J. (1980): Neobvyklé rozložení srážek na území Čech v květnu 1978. — Sborník ČSGS 73:1:83—86. Academia, Praha.

b) Citace knižní publikace:

KETTNER R. (1955): Všeobecná geologie IV. díl. Vnější geologické síly, zemský povrch. 2. vyd., 361 str., NČSAV, Praha.

Odkazy v textu. — Odkazuje-li se v textu na práci jiného autora (např. Kettner 1955), musí být tato práce uvedena v plném znění v seznamu literatury.

6. Obrázky. Perokresby musí být kresleny bez vařinou černou tuší na kladívkovém nebo pauzovacím papíře v takové velikosti, aby mohly být reprodukovány v poměru 1:1 nebo 2:3. Předlohy větších rozměrů, než je formát A4, se nepřijímají, nebo jen výjimečně po předchozí dohodě s redakcí.

Fotografie formátu 13×18 cm (popř. 13×13 cm) musí být technicky a kompozičně zdařilé, dokonale ostré a na lesklém papíře.

V rukopisu vysvětlivek ke každému obrázku musí být uveden jeho původ (jméno autora snímku, mapy, sestavitele kresby, popř. odkud je obrázek převzat apod.).

7. Korektury. Autorům hlavních článků posílá redakce jen sloupcové korektury. Změny proti původnímu rukopisu nebo doplňky lze respektovat jen v mimořádných případech a jdou na účet autora. Ke korekturám, které autor nevrátí v požadované lhůtě, nemůže být z technických důvodů přihlédnuto. Autor je povinen používat výhradně korekturních znamének podle Čs. státní normy 880410.

8. Honoráře, separátní otisky. Uveřejněné příspěvky se honorují. Redakce má právo odečíst z autorského honoráře případně náklady na opravu nedokonalého rukopisu či obrázků. Autorům hlavních článků posílá redakce jeden autorský výtisk čísla časopisu. Žádá-li autor separáty (zhotovaly se pouze z hlavních článků a v počtu 20 kusů), zašle jejich objednávku na zvláštním papíře nejdopředji se sloupcovou korekturou. Separáty rozesílá po vyjíti čísla sekretariát Čs. geografické společnosti, Na příkopě 29, Praha 1. Autor je proplácí dobírkou.